

L LISTY

Prosinec 1978

Časopis československé socialistické opozice

1968 – **OHLÉDNUTÍ** – 1978

V tomto zvláštním čísle předkládáme čtenářům Listů, především těm, kteří žijí v Československu, výběr z článků, úvah a přednášek, které byly uveřejněny a proneseny v průběhu roku 1978 k 10. výročí Pražského jara a sovětské intervence. Je to jen malá část z množství toho, co bylo v tisku zveřejněno. Zcela jsme museli pominout, co vysílal rozhlas a televize pro desítky miliónů diváků na celém světě, nemluvě o nových knihách a studiích, jež v tomto roce rozšířily řady dřívějších publikací o událostech před 10 lety a o nové historii naší země. Nemohli jsme také nijak zachytit ty desítky, ba stovky seminářů, diskusí, konferencí a manifestací, které se konaly téměř ve všech částech světa a jichž se zúčastnily dohromady vskutku sta tisíce lidí.

Výběr těchto článků a úvah byl těžký: snažili jsme se vybrat především ty, jež vyjadřují názory a stanoviska velkých politických stran nebo hnutí, i komentáře předních světových deníků nejrůznějšího zaměření. Pokud jde o politické strany a jejich představitele, dali jsme záměrně přednost hlasům levice, protože znormalizovaná propaganda se snaží líčit podporu naší věci ve světě jako "pravicovou". Dokazujeme tak i naprostou politickou izolaci dnešního československého režimu právě mezi levicovými silami, jichž se propaganda pokouší neustále dovolávat. Vynechali jsme články a úvahy, které rekonstruovaly události před deseti lety /ačkoli právě ony měly velký význam pro informaci světového veřejného mínění/, nebo které jen popisují současnou situaci, protože ta je našim čtenářům většinou známa. Snažili jsme se vybrat hlasy, které vyjadřují kritický pohled nebo nové myšlenky s vědomím, že některé z nich se musí setkat u našich čtenářů s výhradami, ba s prudkým nesouhlasem. Myslíme si ale, že je užitečné, aby naši lidé věděli, jak události před deseti lety i naše dnešní postavení vidí novináři a politikové západních zemí, v čem spatřují naše chyby a slabosti, ale proč je pro ně jaro 1968 stále aktuální.

Není snad třeba zdůrazňovat, že redakce se neztotožňuje s názory různých zahraničních autorů. Čtenář Listů jistě vycítí, že mnohé z nich jsou v rozporu s naší interpretací událostí a vývoje v naší vlasti. Nepovažujeme však za nutné jednotlivé články komentovat ani tehdy, obsahují-li věcné chyby. Předkládáme je čtenářům bez komentáře a polemiky jako podnět k přemýšlení, hodnocení a hlavně diskusi o tom, jak usilovat o změnu dnešní situace.

K přehledu jsme připojili také několik článků a úvah českých autorů z okruhu spolupracovníků Listů. I v tomto případě jsme se snažili zobrazit pluralitu názorů, byť jsme přihlíželi k tomu, že v exilu mohli různí autoři vyjádřit své názory v různých existujících časopisech. Listy budou i nadále otevřeny autorům domácím i exilovým k diskusi o všech palčivých otázkách naší minulosti i současnosti, v duchu tolerance a vzájemného respektování.

Smyslem tohoto zvláštního čísla Listů není balzamovat rok 1968. Naopak, chtěli jsme tím vyjádřit naše přesvědčení, že rokem desátého výročí intervence končí jedna etapa, etapa přece jen z velké části ohlížení a obrany toho, co jsme chtěli dosáhnout v roce 1968 a co se oficiální propaganda snaží zcela překroutit, zdeformovat a udusit. Ale toto ohlédnutí považujeme především za příležitost k zamyšlení a hodnocení, abychom se tím rozhodněji mohli angažovat pro dnešek a budoucnost. Naším hlavním zájmem se nyní musí stát především dnešní situace u nás doma i ve světě a hledání cílů a metod, jak tuto situaci změnit, či alespoň ovlivnit vlastním uvědomělým úsilím.

red

Stanoviska levicových stran



DESET LET PO 21. SRPNU

Willy Brandt

Deset let uplynulo od doby, kdy vojenské jednotky států Varšavské smlouvy vtrhly do spojeneckého Československa a brutálně zmařily snahy o demokratizaci, doprovázené tolika sympatiemi a nadějemi. Ať již to v Moskvě, ve východním Berlíně nebo jinde slyší rádi či neradi: tehdejší rozhořčení přetrvává dodnes a pouhouřením není o nic menší.

Je deprimující, jestliže ještě dnes znovu čteme, že úmysly pražských reformátorů měly ve svých důsledcích ohrožovat mír. O to větší úctu si zasluhují českoslovenští opoziční vlastenci, kteří - ať ve své vlasti či v exilu - učinili vše, aby přes veškerý útlak zachovali čistotu štítu Pražského jara. Jejich argumenty se poprávu odvolávají na celoevropský dokument z Helsinek. A s imponující důsledností se hlásí k politice zmírnění napětí.

Právě z tohoto důvodu a protože se poučení z hořkých zkušeností nesmí zapomínat, jde nyní znovu o to, distancovat se od sil, které by vzpomínek na srpen 1968 chtěly zneužít k politice, namířené proti uvolňování napětí. Reakční fikové listy mohou ostatně jen zdánlivě pomoci těm, které, jako spoluodpovědné za tehdejší intervenci - aspoň doufáme - tíží špatné svědomí.

Pokus mužů kolem Alexandra Dubčeka o "socialismus s lidskou tváří" mohl být rozdrčen. Z dějinného vývoje však vyškrtut nebyl. Krize a bída Československa mají svůj podíl na vývoji, který se poněkud zjednodušeně nazývá "evrokomunismem". Je to vývoj, který je třeba, při veškeré zdrženlivosti a bez zastírání zásadních pozic, i nadále sledovat se zvýšeným zájmem.

Neměli bychom přitom opominout i další hledisko: Pražské jaro z roku 1968 se liší v mnoha směrech od "východoněmeckého" června roku 1953 a maďarského října roku 1956. Společná je však střízlivá zkušenost, že v sovětské zájmové sféře se uvolňují tvrdé mechanismy, jakmile se rýsuje vývoj, o němž se středisko moci domnívá, že ho nezvládne, nebo který uvádí v pochybnost monopolní postavení státní politické strany.

Je opětovně potvrzenou zkušeností, že tomuto mocenskému mechanismu nelze čelit pouhými idealistickými představami a cíli. Stejně tak se však mýlí ten, kdo se domnívá, že v takových případech mocenský tlak z vnějšku by byl schopen přivodit změnu. A přece nemusí vést tento závěr k rezignaci.

Další zkušenost totiž praví, že reformní procesy zpravidla po určité přestávce pokračují, i když většinou v pozměněné formě. Situace po

pěti nebo po deseti letech nesnese srovnání s výchozí situací. Toto je samozřejmě jen slabá útěcha pro odvážné lidi v Československu, kteří jsou stále ještě nesmyslně šikanováni a ponižováni.

Pro nás na Západě, obzvláště pro nás, sociální demokraty, z toho vyplývá: neexistuje rozumná alternativa k politice, jejímž cílem je usilovně a bez iluzí odbourávat napětí. To bylo a zůstává příkázáním, aby mír se stal bezpečnějším. Zůstává příkázáním také proto, aby se zkoratělé mocenské struktury uvolnily a dopomohlo se k většímu rozvoji lidských svobod.

Mnohé z toho, co se v poslední době propaguje a diskutuje s odvoláním na lidská práva, ignoruje realitu. Zásadní pozice, která nechce dát vzniknout pochybnostem, nesmí ignorovat celkovou konstelaci, ani přehlédnout regionální a národní zvláštnosti. Pro všechny, kteří to myslí vážně s demokracií a lidskými právy, neexistuje v naší části světa jiná cesta než politika uvolnění napětí.

Tím jsme se řídili už před deseti lety, kdy jsme byli otřesenými svědky československé tragédie. Nedali jsme se svést z cesty, kterou jsme považovali za správnou, i když to emocionálně nebylo snadné. Tváří v tvář novým výzvám, nejasnostem a zmatkům musíme na ní setrvat i nyní.

Uvolnění napětí, těsná spolupráce a solidní zajištění míru jsou objektivně důležitější než všechno ostatní. Jsou také předpokladem k tomu, aby se demokratický socialismus dal uskutečňovat v národní nezávislosti. 21. srpen zůstane nezapomenutý a nezapomenutelný - také právě v tom smyslu, že vyžaduje veliké obezřetnosti a vysokého stupně zodpovědnosti, aby šance demokratické seberealizace nebyly zmařeny ale obnovovány.

Zdravím své četné československé přátele. Museli a musí snášet mnoho hořkosti a cítíme s nimi. Spolu s nimi věříme, že dějiny socialismu s lidskou tváří napíše budoucnost.

SKANDINÁVIE

Z PROHLÁŠENÍ VEDENÍ ŠVÉDSKÉ SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRANY

S velikými nadějemi sledovali jsme v šedesátých letech demokratizační proces v Československu. Lid se pozvedl, aby se pokusil obnovit demokracii. Chtěl vystřídat dusící stalinistickou diktaturu socialismem s lidskou tváří. V srpnu 1968 bylo však Československo obsazeno vojsky SSSR a jiných států Varšavské smlouvy. "Pražské jaro" bylo rozdrčeno, jeho idea však žije dále. Působí jak v Československu, tak ve světě (...)

Dnes, deset let po sovětské invazi, podporujeme požadavek československé opozice, aby sovětská vojska opustila zemi. Švédské dělnické hnutí vyjadřuje svou solidaritu a podporu všem, kteří bojují za nový budoucí demokratický vývoj v Československu. Požaduje, aby čs. lid sám mohl rozhodovat o své budoucnosti a byl ušetřen cizího poručnickování a vměšování.

Stockholm 16.8.1978

DOPIS NORSKÉ LEVICOVĚ SOCIALISTICKÉ STRANY ČS. VLÁDĚ

Ode dne, kdy vojska SSSR a čtyř dalších států Varšavské smlouvy vpadla do Československa, uplynulo deset let. Ve smlouvě mezi SSSR a ČSSR z října 1968 je uvedeno, že vojska budou stažena z území Československa, jakmile situace v zemi bude normalizována. Od té doby vlády jak ČSSR, tak SSSR mnohokrát prohlásily, že normalizace bylo dosaženo.

Vzhledem k tomu vyzýváme československou vládu, aby neprodleně zahájila jednání s vládou sovětskou o odchodu cizích vojsk z území Československé republiky. Tento odchod by prospěl věci míru a odstranění napětí v Evropě a zlepšil by mezinárodní ovzduší.

Za Levicově socialistickou stranu Norska

Oslo 22.8.1978

předseda Berge Furre

Z PROHLÁŠENÍ VÝKONNÉHO VÝBORU ŠVÉDSKÉ LEVICOVĚ STRANY KOMUNISTŮ

(...) vojenská intervence a umístění cizích vojsk v Československu vytvořily situaci, která musela být označena jako nenormální. Nyní je situace v zemi, po deseti letech, buď normalizována, a pak mají být vojska z území Československa dávno stažena, anebo je situace v zemi nadále nenormální. Pak je ovšem po tak dlouhých letech zcela oprávněn závěr, že tuto nenormálnost přítomnost sovětských vojsk nejen vytvořila, ale je přímo její součástí.

Žádný z argumentů, kterými se před deseti lety chtěla intervence "ospravedlnit", se neukázal být věrohodným. Situace v Československu je zátěží pro všechny socialistické síly a působí záporně na odstraňování napětí v Evropě. Vytváří stav škodlivý pro socialismus a nebezpečný pro mezinárodní soužití.

Aby se vyšlo z tohoto stavu a zahájil se kurs, který by posílil socialismus, je třeba, aby sovětská vojska opustila Československo a aby zastánci té politiky, kterou Komunistická strana Československa vytyčila na jaře 1968, dostali plnou možnost, bez rizika a bez represálií, obhajovat své názory.

Stockholm 20.8.1978

STANOVISKA ŘECKÝCH KOMUNISTŮ

V Prohlášení vydaném ÚV KSŘ (int.) se píše mimo jiné: "Invaze zastavila odvážný pokus KSČ vybudovat takový socialismus, který by byl ve svém vývoji kombinací systému sociální spravedlnosti a prohloubené demokracie a který by zároveň odpovídal národním zvláštnostem Československa" (...) Řečtí komunisté dále poukazují na to, že "invaze způsobila hluboké zklamání u všech, kteří usilují o takový socialismus, kde dělníci rozhodují o sobě samotných. Sovětský vpád do Československa ohrozil atraktivitu komunistických myšlenek a lze jej hodnotit jako návrat k dogmatismu, který začal být překonáván po 20. sjezdu KSSS. Československý případ je příkladem intervence do záležitostí jiných stran a pokusem o obnovu jejich dogmatismu. Stejně tak zasáhla KSSS do vnitřních záležitostí KSŘ a způsobila tak rozštěpení komunistického hnutí v Řecku." Prohlášení dále připomíná pronásledování československých komunistů v jejich vlastní zemi jenom proto, že se snažili o obnovu socialistické zákonitosti a nezávislost Československa. Stejný úděl musejí sdílet četní členové KS Řecka, kteří žijí v Československu.

*

Časopis "Komunistická teorie a praxe" č. 23-24, vydávaný KS Řecka (int.), přinesl článek od Levterise Elefteriu, člena ÚV KSŘ, "Deset let od konce Pražského jara". Říká se v něm mimo jiné:

"21. srpna uběhlo deset let od vojenské invaze SSSR a dalších čtyř zemí Varšavského paktu do Československa. Je ctí rumunských komunistů, že se přes tak těžké podmínky, kterých si byli vědomi, na této naprosto bezprincipiální invazi nepodíleli, nýbrž ji jednoznačně odsoudili. Připomínáme zároveň, že 28. srpna uběhlo třicet let od rozhodnutí Kominterny, které bylo namířeno proti KS Jugoslávie. Toho, čeho se - přes všechny formy nátlaku - ani Stalin neodvážil proti Jugoslávii, realizovalo postalinské vedení pár desítek let později. Na stalinském chápání "suverenity" strany, státu a "vedoucí úlohy" KSSS v mezinárodním komunistickém hnutí se nic nezměnilo. Invaze proti Československu má historický význam a 21. srpen bude možná v budoucnosti v procesu socialistických revolučních změn ve světě stejně důležitým mezníkem, jako Říjnová revoluce."

*

Pod titulem "Názory Vasila Bil'aka, které nelze akceptovat" zveřejňuje deník Avgi 11. srpna výtahy z příspěvku V. Bil'aka v sovětském časopise "Novaja Vremja". Bil'ak v článku tvrdí, že vpád Varšavského paktu do Československa zabránil imperialistickým plánům a tím posílil socialismus a mír v Evropě a na celém světě, že Pražské jaro neznamenal demokratizaci, nýbrž kontrarevoluci a že v dnešním Československu jsou zaručena práva a svobody každého občana.

Deník KSŘ (int.) k tomu dodává: "Bil'ak vzbuzuje dojem, že je naprosto hluchý k hlasům právě těch lidí, které ve svém článku nazývá "přáteli bojujících ve svých vlastních zemích za vítězství demokracie a socialismu". Avgi dále zdůrazňuje, že Bil'ak naprosto postrádá nezbytné předpoklady, které by mohly vést k překonání nezdravé situace, vzniknuvší v Československu po invazi. Avgi zveřejnil také prohlášení Čs. poradního sboru v západní Evropě pod názvem "Deset let teroru". Pod titulem "Provolání Čechoslováků" zveřejnil Avgi v plném znění dopis Skupiny Listy vedením sociálně demokratických, socialistických a komunistických stran, které v roce 1968 odsoudily intervenci.

DRAPEAU ROUGE

ČESKOSLOVENSKO PO DESETI LETECH

Komunistická strana Belgie znovu připomíná své stanovisko

V předvečer 10. výročí československých událostí ze srpna 1968 pokládá politické byro KS Belgie za svou povinnost připomenout demokratickému veřejnému mínění naší země své stanovisko, které nikdy nepřestalo hájit.

Připomenout toto stanovisko je nutné o to víc, že nepřátelé socialismu a míru začali využívat tohoto výročí k tomu, aby rozpoutávali soustavnou jedovatou kampaň, jejímž cílem je diskreditovat socialismus a neutralizovat kladné výsledky helsinských dohod, především v oblasti odzbrojování. V předtuše podobného jednání imperialistických sil pozvedla KS Belgie 21. srpna 1968 svůj hlas proti vojenskému zásahu některých států Varšavského paktu do vnitřních záležitostí Československa.

V dopisu komunistickým stranám těchto zemí politické byro KSB prohlásilo: "Takováto praxe jen posiluje extremisty v NATO a jejich přívržence, mj. i v Belgii, kteří jsou především zodpovědní za obtíže jak v Evropě, tak na celém světě."

V době, kdy KS Belgie vyjádřila svůj první nesouhlas s vojenskou intervencí, kojila se ještě nadějí, že respekt k samostatnosti a demokratickým právům československého lidu nakonec zvítězí. Z obavy, aby nebyla špatně pochopena u mnoha belgických dělníků a demokratů, KSB se dlouho omezovala jen na potvrzování svého stanoviska z roku 1968 a s rezervou sledovala vnitřní vývoj v Československu. Avšak skutečnost, bohužel, ukázala, že tento vývoj nepřestává poskytovat odpůrcům socialismu v Belgii až příliš záminek a argumentů na podporu jejich protikomunistických a protipokrokových kampaní.

Navíc vyvstaly zásadní otázky. "Nemůžeme připustit - praví se ve zprávě schválené ÚV KSB

z 21. ledna t.r. - aby lidé, kteří se omezují pouze na výzvy na obranu lidských práv, byli stíháni a pronásledováni, jako je tomu v případě signatářů Charty 77." Samozřejmě, dodává zpráva, situace v Československu už není táž jako v roce 1968. Z hlediska hospodářského a sociálního se podstatně zlepšila. Máme z toho radost. Ale deset let po intervenci nebylo ještě skoncováno s procesy za zavřenými dveřmi a s tresty za odlišné mínění. Vše tedy nasvědčuje tomu, že tato intervence a její politické důsledky v Československu vážně narušily fungování socialistické demokracie v této zemi.

Při současném stavu kapitalistického světa, který se snaží uniknout politickým důsledkům své vlastní krize tím, že obrací pozornost na bezdůvodné útoky proti svobodě, k nimž dochází v Československu, je tato situace zvláště znepokojivá. Tato praxe dnes vlastně představuje jednu z nejdůležitějších opor světové kontrarevoluce, která usiluje o zachování nadvlády monopolů současně s pokračováním závodů ve zbrojení a s politikou bloků. A právě opačná orientace by především umožnila stažení vojenských jednotek umístěných v obou částech Evropy, včetně Československa.

Z toho důvodu potvrzuje KSB svou vůli podniknout vše k vytvoření podmínek skutečného uvolnění v Evropě a opakuje svůj nesouhlas s antidemokratickými praktikami, jež vážně ohrožují solidaritu evropských komunistických stran ve prospěch demokratického pokroku a s ním spjatého mezinárodního uvolňování.

Brusel 20.8.1978

Mundobrow

PROČ ?

Federico Melchor

"Češi a Slováci se seskupili kolem komunistické strany a jejich vedoucích představitelů a formou masové a organizované rezistence potvrdili svou vůli nevrátit se do minulosti. Z československé strany nebyl vystřelen ani jeden výstřel... Pražáci se stavěli před obrněné vozy se zdviženými rukama na důkaz, že nejsou ozbrojeni." Zvláštní zpravodaj italského komunistického deníku "L'Unita" popisoval těmito slovy reakci československého lidu po 21. srpnu 1968 na okupaci svého národního území vojsky Varšavského paktu. "Byli - pokračuje - mrtví, ale určitě by jich bylo mnohem víc, kdyby občané Prahy byli skutečně kontrarevolucionáři, kdyby pravicové sly zasáhly a vystřelily, tak, jak se stalo v Maďarsku. Tady se udál pravý opak."

Toho 21. srpna 1968, v okamžiku, kdy vojenské síly sovětské, bulharské, maďarské, polské a Německé demokratické republiky bez souhlasu legitimní vlády, vedené Alexandrem Dub-

čekem, zasahovaly v Československu cíl socialismu a jeho prestiž, praxe internacionální solidarity mezi socialistickými zeměmi a komunistickými stranami utrpěly těžký otřes s dramatickými a dlouhodobými následky.

"Vraťte se domů. Poslal Vás snad Lenin" - říkal jeden z nespočetných nápisů, které ve 24 hodinách pokrývaly zdi Prahy. A skutečně, kdo je zavola? Hned 22. srpna moskevská "Pravda" publikuje jakousi "výzvu skupin členů ústředního výboru KS Československa, vlády a Národního shromáždění Československé republiky", ve které se píše: "nebezpeč. bratrovražedného boje, který reakce připravovala... nás postavilo před historicky nutné rozhodnutí požádat o pomoc Sovětský svaz a dalš. bratrské socialistické země." Uběhlo deset roků. Jména těch, kteří tehdy tvořili ony "skupiny členů" jsou stále ještě neznámá. Nebyli zavoláni nikým, kdo k tomu měl pravomoc, tím méně Komunistickou stranou Československa, Dubčekovou vládou či dokonce Národním shromážděním republiky.

Strana a vláda a Národní shromáždění pracovaly na aplikaci Akčního programu, schváleného v lednu toho roku.

"Jde o - vysvětloval Alexander Dubček - zvýšení významu funkce strany a všeobecněji svým způsobem o otázku o současných úkolech rozvoje socialismu. Jde o plnějš. realizaci základních principů marxisticko-leninské teorie, principů výstavby socialismu, ve které jsme dosáhli významných výsledků a předpokladů, ze kterých vycház. vedouc. funkce strany."

Šlo o praktické vyrovnání se s důsledky dlouhého období Novotného byrokratické a policejní vlády, během které základy marxismu-leninismu, charakter komunistické strany a samotná legalita státu byly deformovány a porušovány. Dlouhé období, ve kterém tisíce občanů bylo vězněno, mučeno a zavražděno. Obnovující se vycházela ze samotné komunistické strany. Představitelé Pražského jara vyšli z novotnovských vězení, přicházeli ze španělských mezinárodních brigád (Smrkovský, Kriegel, Pavel), ze slovenského odboje (Dubček), z dělnické třídy a české i slovenské revoluční inteligence.

Jejich hlavní cíl - navrátit socialismu jeho skutečnou lidskou tvář, obnovit důvěru lidu ve výstavbu socialismu a demokracie - byl těžký, obtížný. Imperialismus a reakce čekaly na jejich chyby. Ale přesto postupovali ve svých záměrech. Manifestace prvního máje 1968 vyjádřila podporu širokých lidových mas Akčnímu programu a komunistické straně, Svobodovi a Dubčekovi.

"Kontrarevoluční" elementy samozřejmě existovaly. Novotného politika jim poskytovala mnoho příležitostí. Ale, když se ve výše zmíněné "Výzvě skupin členů" zvyšuje činnost "extrémních pravicových skupin", nemůže nikdo přinést důkazy, než že "různé elementy osočovaly" stranu, případně si stěžovat na "chování" tisku. Českoslovenští komunisté a Dubčekova vláda si zachovávali iniciativu a měli podporu lidu při nápravě minulosti a k výstavbě demokratického socialismu.

Dne 3. srpna se konala v Bratislavě schůzka komunistických a dělnických stran Bulharska, Maďarska, Německé demokratické republiky, Polska, Sovětského svazu a Československa. Tato konference následovala po vzájemné výměně dopisů pěti zúčastněných s československou stranou v červenci. V závěrečném prohlášení, podepsaném všemi přítomnými, se vyjadřovala jejich "nerozborná solidarita" proti "jakémukoliv pokusu imperialismu", jejich "nepřetržitá péče o zvýšení aktivní politiky dělnické třídy", úsilí o "všestranný pokrok socialistického zřízení a za další rozvoj socialistické demokracie..."

O devatenáct dní později, pět spojeneckých zemí intervenovalo v Československu ještě před zahájením 14. mimořádného sjezdu Komunistické strany Československa (který, v důsledku událostí, byl pak zahájen 22. srpna za účasti 1069 delegátů z 1500 zvolených). Intervence tedy nebyla namířena proti "kontrarevoluci", nýbrž proti Akčnímu programu Komunistické strany Československa, proti výstavbě demokratického systému, o který českoslovenští komunisté za podpory národa usilovali.

Uplynulých deset let to potvrzuje. Celý proces byl zastaven. Komunističtí představitelé z období mezi lednem a srpnem 1968 byli zbaveni funkcí, přemístěni, umlčeni a vystěhováni. Sta tisíce komunistů byly vyloučeny ze strany, desetitisíce lidí ztratily svou práci. Po deseti letech "dočasného" pobytu sovětských vojsk, který - jak potvrzuje dokument, podepsaný 26. srpna v Moskvě (kam Dubček a další představitelé byli odvezeni za dramatických okolností) - měl skončit, jakmile se situace znormalizuje, tato vojska i nadále setrvávají v Československu. **PROTO ŠPANĚLŠTÍ KOMUNISTÉ ŘÍKAJÍ NE !**

Od prvního okamžiku intervence Komunistická strana Španělska - která podporovala politiku nastoupenou KSC v lednu 1968 - manifestovala svůj "postoj proti ozbrojené intervenci v Československu, vycházejíc z názoru, že řešení problémů v této zemi náleží KS a lidu Československa, za pomoci socialistických zemí a stran mezinárodního, dělnického a komunistického hnutí". Podobné názory vyslovily KS Itálie, Francie, Japonska, Velké Británie, Finska, Holandska, Švédska a další. Vzniklá diskuse byla velmi pohnutá. Roztříštila se jednota mezi i uvnitř komunistických stran. My, kteří jsme odsoudili intervenci, opakujeme - a to jsme i dokázali - že toto stanovisko neobsahovalo "antisověťismus", nýbrž věrnost mezinárodní komunistické solidaritě, založené na respektování rozhodnutí každé strany, co se její politiky a země týče. Mám u sebe některé poznámky z diskuse o celé záležitosti na ÚV KS Španělska. Postoj výkonného výboru byl ratifikován velkou většinou. Když Dolores Ibárruri zasáhla do debaty, řekla podle mých záznamů mimo jiné: "Chápu starost, kterou vyvolává to, že poprvé KS Španělska říká NE KS Sovětského svazu. Jestliže je někdo, kdo žil těsně spjat s procesem vývoje v SSSR, pak ten někdo, bez přehánění, jsem já. Vyrostla jsem pod vlivem Říjnové revoluce, pro-

žila život plný útlaku. Ale v tomto okamžiku jsem musela říci NE k politice, která protičečí všemu tomu, čemu jsem se naučila během padesáti let."

Uběhlo dalších deset let a československá situace se neznormální normalizovala. Je třeba vysvětlit, že pro revolucionáře, pro komunisty označení normální pro politický, sociální a kulturní život znamená, že národy, pracovní a kulturní síly rozhodují demokraticky, za podmínek sociální a politické svobody o svých vlastních osudech.

Normalizovat politický a sociální život Československa bylo to, co uskutečňovala KSC, Národní fronta, vláda a Národní shromáždění. Byla to možnost vyjádřit opravdově mínění pracujícího lidu, budoucího socialistickou společností.

Rozpor, o kterém hovořila Pasionaria, nebyl vyřešen. A všechno, co se neřeší, se zhoršuje.

Bylo Pražské jaro navždy potlačeno? Pochod lidstva za emancipací a svobodou socialismu se ubírá nejrůznějšími cestami a může být ztížen i zdržen. Ale sociální síly a potřeby lidu se jen přeskupují, působí dále a obrozují se. Existuje hluboké spojení mezi cestou hledanou během tehdejšího jara a projektem *svobodného socialismu* označovaného: *evrokomunismus*.

L'Unità

ČESKOSLOVENSKO
TÍHA TĚCHTO DESETI LET

Giuseppe Boffa

Na nedávné besedě, kterou uspořádal Gramsciho institut na téma československého politického obratu v roce 1968, vyprávěl Gian Carlo Pajetta o schůzi vedení naší strany, která v květnu 1968 schválila návrh, aby Luigi Longo jel do Prahy vyjádřit solidaritu novým představitelům československých komunistů. Sám Longo tehdy pokládal za nutné zdůraznit, že rozhodnutí, které bylo přijato, patří k těm, která "už nelze vzít zpátky". Tato příhoda dokazuje, že už tehdy si naše strana uvědomovala, že volba, kterou učinila, je velmi důležitá: tato volba znamenala pozitivní hodnocení cesty, po které vykročili českoslovenští soudruzi, a nutnost podpořit je ve svobodném pokračování v této cestě. Rozhodné odsouzení vojenské intervence, jejíž pomocí před deseti lety SSSR a ostatní země Varšavské smlouvy přerušily pražský "nový kurs", bylo logickým důsledkem tohoto rozhodnutí.

Na rozdíl od toho, co se událo v různých obdobích v jiných zemích východní Evropy, v Československu nedošlo k žádnému náhlému a drastickému přeryvu. Nový směr, jehož hlavním představitelem byl Dubček, byl spíše výsledkem dlouhého zrání. Z mnoha historických důvodů - už mnohokrát připomínaných - bylo Československo zemí, která nejvíce utrpěla studenou vál-

kou a z ní vyplývajícího rozdělení Evropy i dovozem stalinských metod. Z týchž důvodů se zde následky těchto faktorů projevovaly pomaleji, ale byly také vážnější a dlouhodobější. Právě proto, že komunistická strana Československa zůstala přesto všechno početnou stranou, jejíž síla tkvěla v dějinných zkušenostech a ve spojení s lidovými masami, vytvořila se postupně uvnitř této strany tendence hledat nové a samostatné pojetí socialistické společnosti, pojetí hluboce odlišné od sovětského vzoru, nikoli však nepřátelské vůči němu.

Události roku 1968 v Československu nevybočily nikdy z rámce socialismu. Ukázaly uvědomělý pokus vytvořit socialistickou společnost odlišnou od stalinského vzoru. Mnozí z těch skutečných pravičáků, kteří o něm dnes mluví s nadšením, se stali jeho zastánci teprve 21. srpna: dokud se rozvíjel, sledovali ho velmi zdráhavě, ne-li s nepřátelstvím. Je pochopitelné, že šlo o změnu příliš důležitou a že se tedy nemohla obejít bez nárazů: období od ledna do srpna 1968 bylo ve znamení neustálých politických srážek. Žádná velká bitva se nemůže odehrávat jinak. Tyto těžkosti byly důkazem širokého záběru i serióznosti celého procesu. Byly řešeny podstatné problémy budování socialistické společnosti v průmyslově vyspělé zemi s demokratickou tradicí: problémy vedení i plánování vysoce členitého hospodářství, otázky vztahu mezi státem a kulturním životem dlouhých tradic a velkého dosahu, otázky sdružování mas ve společenském životě, projevy a formy nepotlačitelného politického pluralismu.

Hloubka tohoto procesu se ukázala 21. srpna, kdy se ani cizí intervenci nepodařilo jej udusit. Společná a přitom uvědomělá odpověď lidu si vynutila návrat vůdčích osobností, které byly zatčeny a odvezeny do Moskvy. Některé z nejzajímavějších příspěvků pronesených na besedě pořádané Gramsciho institutem ukázaly, jak se ještě po srpnu - v podmínkách kompromisů diktovaných vojenským zásahem - upřesnily některé nejvýznamnější tendence nového československého kursu. Zvláště ty, ve kterých se nejbezprostředněji angažovala dělnická třída, která během předcházejících měsíců zachovávala na mnoha místech jistou obezřetnost. A skutečně bylo třeba ještě dalšího mohutného tlaku z vnějšku, aby byl teprve v březnu 1969 učiněn konec oněm slibným tendencím.

Nejvýmluvnějším důkazem oprávněnosti a plodnosti kursu započatého v roce 1968 československými komunisty je to, co se událo během následujícího desetiletí. *Žádný z problémů, jež tehdy vyšly najevo, nebyl vyřešen. Krise, způsobená intervencí ještě neskončila.* Nedošlo k žádnému národnímu smíření: ve skutečnosti nebyla v tomto směru ani vyvinuta nějaká iniciativa. Naše odsouzení intervence a politiky, která z toho vyplynula, zůstalo po celé toto období nezměněno a to nejen proto, že jsme byli důslední, ale i proto, že samotný fakt pokračující okupace nám potvrdil, že jsme se nezmýlili v roce 1968 a přesvědčil nás, že Československo

potřebuje k vyřešení svých problémů plnou nezávislost a autonomii. Věděli jsme - a bohužel jsme měli pravdu - že činy, které jsme odsuzovali, vedou do slepé uličky. *Československo je dodnes otevřenou ranou Evropy.*

Intervence neměla negativní důsledky jenom pro Československo, nýbrž i pro země, které se jí zúčastnily. Byla totiž také symptomem involutivního procesu vzhledem ke směrům - a sice zdaleka ne přímočarým, přece však tolik důležitým - které ukázal XX. sjezd KSSS. Potřeba nového poměru mezi socialismem a demokracií se přece netýkala jenom Československa. Sovětský svaz i ostatní východní země ještě dnes nesou tíhu toho, že se s touto potřebou nevypořádaly - svědčí o tom řada nedávných událostí.

Nebyli jsme v roce 1968 jediní, kdo odsuzoval intervenci. Téměř všechny evropské strany učinily totéž. A většina z nich - zvláště ty, které jsou silné a mají mnoho stoupenců - našla v dalších událostech důvody svůj soud opakovat. Československá zkušenost se ve skutečnosti stala pro všechny pobídkou k hlubšímu zamyšlení o mezích historické cesty, kterou až dosud urazily země, jež překonaly kapitalistické formy společnosti. Jev, který byl později nazván "evrokomunismus" má, alespoň pokud se nás týká, kořeny ještě hlouběji: i náš postoj k událostem roku 1968 byl připraven cestou, kterou jsme vykonali už dříve. Přece však jsou československé události díky shodným soudům, k nimž tehdy došlo více stran, velmi důležitým okamžikem ve zranění evrokomunistických myšlenek. Vyznačují novou etapu i v dějinách naší italské komunistické strany.

Přivedlo nás to nejen k tomu, abychom znovu zdůraznili, že v našich zemích je spojení mezi demokracií a socialismem nerozlučné. Zdůraznili jsme také, že toto spojení má - jak nedávno znovu připomněl Berlinguer - univerzální a stálou hodnotu. A to je bod, ze kterého vyšla také československá zkušenost v roce 1968: její význam nemůže tedy být přechodný.

Ř.m 20.8.1978

北京周报

Úvodník čínské tiskové agentury Hinsua

HISTORICKÁ LEKCE

Uplynulo již deset let od ozbrojené invaze a vojenské okupace Československa, přesto však je zákeřný útok na tuto zemi stále čerstvý v paměti mnoha lidí. Za hluboké noci vtrhla vojska sovětských agresorů, doprovázena tisíci tanky a podporována masívní leteckou operací, do Československa.

Jejich vpád brzy následovalo zatčení československých vůdců, kteří byli odvezeni do

Moskvy. V Moskvě byli pak donuceni podepsat v přítomnosti L.I. Brežněva dokument, který potvrzoval naprostou kapitulaci a byl v přímém rozporu se všemi demokratickými právy československého lidu, vystaveného takto útlaku nových carských vládců. Sovětský svaz touto akcí provedl nejarogantnější ozbrojenou invazi v dějinách poválečné Evropy. Sovětský sociálimperialismus ukázal svou pravou tvář!

Po invazi sovětská vojska vytrvale odmítají opustit území Československa. Dříve, než uplynuly dva měsíce od jejich příchodu, Sovětský svaz přinutil okupovanou zemi k podepsání smlouvy o takzvaném "dočasném pobytu" sovětských vojsk v Československu. Uplynulo však již deset let a okupační vojska nemají v úmyslu odejít, naopak, existují oprávněné důvody k domněnce, že hodlají upevnit svou pozici a zesílit kontrolu nad Československem.

Každý, kdo se v Československu odváží veřejně vyslovit nesouhlas se sovětskou okupací, riskuje zatčení a uvěznění. Není tedy překvapující, že Češi a Slováci komentují sarkasticky situaci například takto: Ve slovníku sovětských okupantů slovo "dočasný" znamená jenom o den méně než "věčný". 20. srpna se československý lid odvážně postavil proti sovětskému agresoru. Organizovaly se demonstrace, stávky apod. Československý lid tím dokázal svou národní jednotu. Bohužel, československé vedení bylo málo ostražitě a nedokázalo se připravit na hrozící agresi. Když mohutná síla agresivních vojsk vkročila na československé území, československé vedení se nedokázalo, opřeno o lidové masy a o ozbrojené síly, rozhodnout k boji. Provádělo pouze politiku pasivního odporu a československý stát se tak pokračujícími ústupky vydával na milost a nemilost novým carům. Tato rezignace znamená pro československý lid trvajících národních neštěstí.

Ani dnes, po deseti letech, neztratila tato historická lekce nic na svém významu a na své aktuálnosti: zasluhuje si hlubšího studia, poněvadž je stále jasnější, že okupace Československa byla pouhým začátkem sovětské agresivní politiky a rozpínivosti. V posledních letech Sovětský svaz ještě rozšířil uskutečňování své "doktríny omezené suverenity" na další východoevropské země. Hrubě zneužívá Varšavské smlouvy, míněné původně jako společenství vzájemné pomoci a oboustranných vztahů.

Počet sovětských vojsk, přítomných ve východní Evropě, se v posledních letech zvýšil z 500 000 na více než 600 000. Tato vojska zjevně plní úlohu konsolidovat sféru vlivu Sovětského svazu ve Východní Evropě a posilují také pozici Sovětského svazu v případě vojenské akce proti Západu. Západ se nemůže cítit bezpečný a je pravděpodobné, že bude brzy z této strany pod tlakem vážnějších hrozeb.

Je třeba si plně uvědomit, že Sovětský svaz uvádí podobnou strategii a taktiku invaze ve stále větším prostoru do praxe v celém světě. Ve snaze o rozšíření svého vlivu do míst i mimo východní Evropu, Sovětský svaz prohlašuje, že "podporuje světové socialistické společenství a

jeho potřebu bránit získané vymoženosti". Toto falešné tvrzení se stalo stále používanějším nástrojem sovětského "internacionalismu". Za účelem obkličení západní Evropy a rozdělení světové vlády se Spojenými státy, snaží se Sovětský svaz získat strategické pozice na Středním východě, v Africe a v jiných oblastech světa.

V posledních letech zaznamenaly metody sovětské agrese důležitý vývoj. Uskutečňují se vojenské zásahy "na pozvání", podle metody vzniklé v době sovětské invaze do Československa a Sovětský svaz nyní používá v širokém měřítku služeb žoldnéřů. Nestoudně prohlašuje, že sovětské a kubánské intervence v Angole a jinde v Africe jsou vyžádány tamními vládami.

Podobně jako v Československu Sovětský svaz odmítá opustit území jednou jím okupované. Podněcuje a podporuje také vojenské zásahy v Asii proti Kambodži, aby mohl rozšířit i tam oblast své nadvlády.

Sovětský svaz rovněž neváhá opakovat své opovržené hodné machinace, vedoucí ke svržení vlád v jižní Asii a v blízkosti Rudého moře. Podobně jako před deseti lety v Československu pokračuje v provokování krvavých převratů. Nezastavuje se ani před extrémní a užívá nejstrašnějších metod fyzické likvidace proti těm, které dříve "bratrsky objímal" jako přátele. Jakmile jeho "přátelé" nechtějí snášet přísnou kontrolu a úplné podřízení, automaticky se ocitají v nebezpečí života. Lidé na celém světě se snaží uhádnout, kdo bude příští obětí sovětské subverze. Mnoho zemí je si vědomo tohoto neustálého sovětského nebezpečí.

Před deseti lety byla sovětská vojenská invaze proti Československu omezena na území jeho vlastní sféry vlivu. Dnes se Sovětský svaz snaží rozšířit svou moc na celý svět.

Toto agresivní jednání Sovětského svazu nelze dále přehlížet. Dějinná poučení nesmí být zapomenuta a musíme se postavit tváří v tvář skutečnosti. Již v minulosti Chamberlain a jemu podobní se snažili uspokojit Hitlerova přání v marné snaze odvrátit nebezpečí a odvést je směrem na Východ. Tato politika se západním mocnostem nijak nevyplatila. Před deseti lety většina lidí na západě ještě měla iluze o Sovětském svazu. Doufala, že se Sovětský svaz zachová k Československu rozumně a spravedlivě.

Skutečnost však dokázala opak. Různé vlivy ve světě by rády obětovaly Východní Evropu jako výkupné za nevměšování se Moskvy do záležitosti zbytku Evropy. Někteří by byli dokonce ochotni postoupit Sovětskému svazu i část západní Evropy, ale skutečnost znovu dokazuje, že tato politika je chybná. Je zákonem dějin, že ti, kteří ustupují a jsou ochotni ke kompromisům se sovětským sociálním imperialismem, budou pozdějším vývojem potrestáni. V uplynulých deseti letech jsme mohli vidět, že boj národů zbavit se sovětské nadvlády pokračuje. Stále více zemí se odvažuje postavit se sovětskému útlaku. V některých zemích byli donuceni k odchodu sovětských a kubánských vojenšt. poradců, byly zrušeny smlouvy, které si SSSR vynutil, Sovětskému svazu bylo odmítnuto povolení k umístění vojenských základů, použití přístavů a letišť, byli vyhnáni agenti KGB a sovětský hegemonismus byl jasně odsouzen.

Nedotknutelné území Československa je stále pod sovětskou okupací, ale československý lid nepřestal usilovat o svobodu a nezávislost. Sovětský svaz pozná i tam, že nedokáže na dlouhou dobu udržovat svou nadvládu pomocí bajonetů.

Peking 19.8.1978

Morning Star

VRAŤTE ČESKOSLOVENSKU
DEMOKRACII !

(Stanovisko KS Anglie)

"Neustálé omezování lidských práv v Československu musí skončit!" Takto zní usnesení politického výboru Britské komunistické strany. Ústřední výbor vydal toto usnesení v předvečer desátého výročí vojenské intervence v Československu v srpnu 1968 a znovu vyslovuje požadavek stažení okupačních vojsk z území Československa.

Vojska pěti členů Varšavské smlouvy - Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Německé demokratické republiky a Bulharska - okupovala Československo, což později vedlo k odstranění tehdejšího vedení komunistické strany Československa spolu s jejím prvním tajemníkem Alexandrem Dubčekem.

Vojenský zásah byl tehdy ospravedlňován tvrzením, že v Československu hrozila kontrarevoluce.

Dnešní usnesení Komunistické strany Velké Británie prohlašuje, že před invazí "Komunistická strana Československa se svými opatřeními snažila zbavit socialismus v Československu nehumánních, byrokratických a nedemokratických rysů. Ve svých opatřeních usilovala o to, aby se masy co nejaktivněji podílely na řízení země a chtěla tak oživit československý socialistický systém. Jejím cílem bylo posílit socialismus rozšiřováním jeho lidové základny a vyřešením četných hospodářských, politických a sociálních problémů, nahromaděných v letech předcházejících roku 1968. Je pochopitelné, že uskutečňování tak dalekosáhlých a nezbytných změn se nedělalo bez chyb".

Stažení vojsk

Pokus československých pracujících zbavit socialistickou společnost deformací byl přerušován vojenským zásahem a politickým útlakem, jež jej okamžitě následoval. Britská komunistická strana rozhodně odsoudila vojenskou invazi Československa a dožadovala se okamžitého stažení okupačních vojsk, aby československá komunistická strana, českoslovenští pracující a

československá vláda byli svobodni ve svém úsilí o dosažení suverenity a nezávislosti, ve svém úsilí o rozvoj socialistického společenství, aby směli vyvíjet svou vlastní formu socialismu, podle vlastního přání a podle vlastních rozhodnutí. "Rozvoj událostí v Československu do dnešního dne jenom potvrzuje a upevňuje správnost našeho názoru" praví se dále v prohlášení.

Charta

Demokratická práva byla citelně omezena, tisíce občanů vyloučeno ze strany, prppuštěno ze zaměstnání a je jinak pronásledováno.

Ti, kteří se snaží vyslovit svůj nesouhlas s těmito nedemokratickými akcemi rozdávaním letáků, či aktivní solidaritou s Chartou 77, setkávají s neustálým vyhrožováním, nebo dokonce zatýkáním a vězněním.

Je třeba skončit s omezováním demokratického rozvoje a svobody v Československu, je třeba skončit s pronásledováním těch, jejichž názory na to, jak československý socialismus a demokracie mají být vybudovány, jsou odlišné od názoru československých oficiálních míst. V zájmu socialismu v Československu je nutné ukončit tuto nedemokratickou praxi a umožnit obnovu plné nezávislosti a suverenity, kdy československému lidu bude znovu umožněno provádět vlastní politiku rozšiřování socialistické demokracie a znovu podnítit iniciativu k socialistickému rozvoji.

Splnění těchto požadavků napomůže, podle našeho názoru, procesu uvolnění napětí a bude také důležitým příspěvkem k upevnění míru a pokroku ve světě.

Londýn 19.8.1978

L'Humanité

PŘED DESETI LETY...

Raymond Guyot

Půlnoc...před deseti lety, v noci z 20. na 21. srpna 1968. Spolu s Gastonem Plivicem jsme na pozvání velvyslance přišli na velvyslanectví Sovětského svazu, abychom se seznámili s důležitým sdělením Komunistické strany Sovětského svazu Francouzské komunistické straně.

Čekali jsme tam od deseti hodin večer. Teprve několik minut před půlnoci se velvyslanec vrátil od generála de Gaulla a přečetl nám dlouhou stať o vztazích mezi Sovětským svazem a Československem. Konečně se dostal k jádru věci: jednotky Sovětského svazu a čtyř jiných socialistických zemí vstoupily do Československa.

Náš úžas byl o to větší, že právě před několika dny podepsali vedoucí činitelé Sovětského svazu a Československa dohodu. Sdělili jsme to velvyslanci a připomněli jsme, že naše strana už dříve vyjádřila svůj nesouhlas s použitím jakéhokoli násilí při řešení politických problémů mezi socialistickými zeměmi.

Rozloučili jsme se s velvyslancem s tím, že o věci neodkladně uvědomíme soudruha Waldeka Rocheta v jeho domově v Saone-et-Loire, což jsme také ještě v noci udělali.

Pokračování je známé... Narychlo svolané politické byro přijalo příští den prohlášení, ve kterém vyjadřuje "překvapení a nesouhlas s vojenským zásahem v Československu" a pokládá za nutné svolat Ústřední výbor.

Ten se schází už 22. srpna a přijímá všemi hlasy proti jednomu rezoluci, v níž se vyslovuje proti jakémukoli zasahování do vnitřních záležitostí bratrských stran a schvaluje prohlášení politického byra z 21. srpna.

Všechny následující události daly naší straně za pravdu. Bylo její ctí, že vyjádřila bratrským stranám a všemu našemu lidu své jasné stanovisko.

Uplynulo deset let... rána na těle Sovětského svazu a čtyř socialistických zemí stejně jako v srdci československého lidu se nezavřela a je stále hluboká i pro komunistické a mezinárodní dělnické hnutí...

Až do této chvíle se nenašlo nic, co by ji zacelilo. A bylo by to vzhledem k našim ideálům a k pověsti Sovětského svazu tak zapotřebí!

Dá se ještě pro to něco udělat dnes, po deseti letech?

Měla by se vyhlásit amnestie pro ty československé občany, kteří se stali obětí oněch tragických událostí. Mělo by se jim vrátit právo podílet se na výstavbě socialistického Československa, se kterým se cítí spjati.

Nesmíme zapomenout ani na jiný problém: na přítomnost vojenských sil. George Marchais nedávno nastínil miliónům televizních diváků řešení: skoncovat s politikou bloků a stáhnout cizí vojenské jednotky ze všech evropských zemí.

Snad je to sen, ale přece se mi zdá, že kdyby se to stalo, jaké nádherné léto 1978 by to bylo a jaké krásné léto pro věc socialismu na celém světě!

Redakce Listů má z dříve již vyšlých knih ještě na skladě: TANKY PROTI SJEZDU a ZAKÁZANÝ DOKUMENT.

Po úspěchu s vydáním první LP desky s novými písničkami Marty Kubišové, Jaroslava Hutky a dalších zpěváků tzv. druhé československé kultury se rozhodla skupina mladých Chartistů, vystěhovaných mezitím z Československa, založit ve Švédsku společnost ŠAFRÁN 78 a vydávat další desky. Zatím se připravují tři LP tituly s nahrávkami Hutky, Třešňáka a Karáska.

Hlasy světového tisku

The Times

CO TANKY NEMOHOU POTLAČIT

Nejznámější anglický list "Times" věnoval pokračující okupaci Československa rozsáhlý úvodník 19. srpna. V úvodu zdůraznil, že armády přepadly zemi za úplně pokojné situace, bez jakéhokoli vnějšího či vnitřního ohrožení. KSC byla u moci a požívala nebývale velké lidové podpory; země zůstávala věrna Varšavské smlouvě.

"Invaze se stala jedním z oněch zvrátů v evropských dějinách, po kterých je všechno natrvalo změněno. Rusové se snažili změnám zabránit, ale pouze přivodili změny jiného druhu. Účinek invaze se vlnovitě rozšířil do všech směrů a trvá dodnes - v Československu samotném, ve východní Evropě, ve světovém komunistickém hnutí, ve vztazích Východu a Západu, i v celkových postojích k Sovětskému svazu. Vojenské vítězství mu způsobilo morální porážku a vyvolalo hlubokou nedůvěru k němu u většiny komunistických stran ve světě."

List pak vykresluje zhoubné následky, které okupace přinesla a dále přináší Československu, a poukazuje na potupnou úlohu, kterou sebral dr. G. Husák. Upozorňuje, že představitelé okupačního režimu nenašli účinnou alternativu k programu roku 1968 a nemohou ničím zahladit vzpomínky na zmařené reformy ani oblibu Alexandra Dubčeka. Tyto vzpomínky také mají trvalý politický dopad mimo Československo, - dodává "Times", a pokračuje:

"V jednom velice omezeném a spíš nemilém smyslu byla invaze možná pro některé komunisty a socialisty darem s nebes. Tím, že zastavila Dubčekův pokus dát komunismu lidskou tvář, poskytla každému možnost napsat pokračování podle vlastních představ. Ti, kdo dokazují, že jen umrtvující vnucení ruské tradice odcizilo komunismus jeho výchozím ideálům svobody, mohou z událostí načerpat posilu ve své víře. Dubček vytvořil model, jaký italští komunisté hledali a kterému se od té doby přiblížili komunisté francouzští, španělské, britské a další."

List se pak táže:

"Byl by však tento model opravdu fungoval? Českoslovenští reformní socialisté se nikdy naplno nepustili do demokratizace systému vybudovaného kolem jediné vládnoucí strany. Říkali zcela upřímně, že si strana musí dobrovolnou lidovou podporu vysloužit, a to se jí do sovětského pádu dařilo. Ale nikdo neměl jasnou představu, co by se stalo, kdyby lidová podpora opadla. O této otázce se hodně diskutovalo, ale žádná jasně dohodnutá koncepce z toho nevzešla. V určitou chvíli by se bylo stalo nevyhnutelným volit další cestu. Buď by se bylo dovolilo, aby zapůsobila pluralita a možná se dostala k moci jiná strana, anebo by byl stávající aparát

musel svobodu omezit, aby se udržel u moci.

Rusové se domnívali, že by svoboda přivodila konec komunismu, ne-li hned v Československu, tedy v sousedních zemích nakažených týmiž znepokojivými nadějemi. Možná, že měli pravdu... Je možné, že kdyby byli reagovali klidněji a nepodněcovali československý odpor výhrůžnými dopisy a vojenskými manévry, byli by mohli dovést vývoj ke kompromisu přijatelnému pro obě strany. I mezi reformními komunisty byli lidé, kteří se domnívali, že by úplná politická svoboda byla pro Československo příliš riskantní, aspoň pokud by Evropa zůstala rozdělená na Západ a Východ. Kdyby byli měli víc času, aby nechali letní vztekání opadnout, byli by tito lidé udělali všechno, aby zabránili jakémukoli institucionalizovanému ohrožení vedoucí úlohy strany."

Úvodník "Timesu" zde pokračuje úvahou o eventualitách dalšího vývoje, který by možná byl vedl k omezení - třebaže v rukou reformních socialistů velmi mírnému - politické volnosti výběru, a tím i osobní svobody. Deník zároveň připouští možnost, že by se byly věci vyvíjely jinak - a jak, "to se nikdy nedovíme."

"Co zatím víme, je, že demokratický komunismus dosud žije pouze v oblasti domněnek. Jeho uskutečnitelnost nebyla ani prokázána Dubčekem, ani vyvrácena sovětskou invazí. Avšak invaze tím, že udusila živé tělo reformu, uvolnila ducha, který je možná mocnější, než by byla bývala realita. Ať už by byl Dubčekův model později splnil nebo zklamal naděje, které vyvolal, ztělesnil tužby mnoha a mnoha lidí, a zároveň obnažil falešná tvrzení sovětského systému.

To má za následek, že zatímco západní komunisté nadále čerpají inspiraci z dubčekovského modelu, východoevropané ji v něm s lety nacházejí stále méně. Někdejší naděje, že se reformy mohou živelně zrodit uvnitř strany, se rozplývají. Objevila se nová opozice, která již nehledá spojence v aparátě, a místo toho se snaží tlačit na něj zvenčí, aby dodržoval své vlastní zákony a poskytoval svobody, ke kterým se teoreticky zavázal. Spisovatelé dnes věnují méně času pokusům přelstít cenzora, a více času psaní pro neoficiální kulturu, která úřady vůbec ignoruje. Veřejná moc je právě tak obcházena, jako přezírána.

To je jistě dobrá zpráva pro lidského ducha, ale možná ne tak dobrá pro budoucnost mírového vývoje východní Evropy. Invaze Československa vážně otřásla stabilitou této oblasti, ve které je Sovětský svaz nyní předmětem téměř všeobecné nenávisti a pohrdání. Má tu postavení koloniální mocnosti, snažící se ovádat impérium, které je politicky, hospodářsky i kulturně podstatně pokročilejší, než je ona. Při postupujícím navazování kontaktů se Západem, jakkoli zatím omezeném, se brzdící účinek této nadvlády stává stále zjevnější.

Taková situace se nemůže udržet natrvalo. Nebude-li nalezen lepší způsob vývoje, může příští hnutí za její změnu být mnohem výbušnější než dubčekovské reformy. A v tom vidíme aspoň jeden dobrý důvod, proč je třeba se snažit udržovat cesty styků a spojení, jež se mezi Východem a Západem vytvořily pod zhusta klamným názvem uvolnění, otevřeně. Návrat ke konfrontaci by vedl stále k tvrdším postojům a zmenšoval by vyhlídky na to, aby se dal západní vliv konstruktivně využít k obnovení lidských práv."

A list "Times" svůj rozsáhlý úvodník 19. srpna 1978 uzavírá:

"Že nelze volání po těchto právech potlačit ani tanky, ani jinými prostředky, se již nezvratně potvrdilo v Československu i v ostatních zemích oblasti. Bylo by tudíž jen projevem realismu, kdyby Sovětský svaz hledal způsoby, jak tomuto volání vyjít vstříc. Ani on, ani národy Evropy si nemohou dovolit nové vydání vpádu do Československa. Jediným důkazem, že bylo toto poučení vzato na vědomí, by byl odchod sovětských vojsk z Československa a konec pokusů jejich zásah ospravedlnit. Jinak totiž zůstane Sovětský svaz zatížen potupou, kterou si vysloužil před deseti lety, lidé v Československu budou dále trpět a mír v Evropě bude nadále ohrožen."

LE PEUPLE

OLOVĚNÝ PŘÍKLOP

Tento článek uveřejnil list belgické socialistické strany "Le Peuple" dne 22. srpna 1978. Komentátor Robert Falony ho uvádí vzpomínkou na úžas mnoha českých a slovenských lidí v prvních hodinách invaze a domněnku některých, že jde ze sovětské strany o "omyl". Pokračuje pak takto:

(...) O žádný "omyl" samozřejmě nešlo. Sovětské vedení vědomě rozdrtilo pokus o socialistickou demokratizaci, která se vymykala kontrole socialistické byrokracie. Události 21. srpna 1968 měly světový dosah, daleko přesahující rámec Československa, ba celé východní Evropy. Odzváněly iluzi, která vznikla po Stalinově smrti: iluzi o "pozvolném" vývoji Sovětského svazu k systému demokratičtějšímu více dbalému lidských práv. Stalinovi dědici sice zastavili hromadný teror, který ohrožoval jejich vlastní klid, ale žárlivě se snažili udržet své výsady v čele strany a státu, a v čele celého impéria.

K tomu přirozeně potřebovali šířit výmysl o hrozící "kontrarevoluci" propašované do Prahy. Moskevská "Pravda" i pražské "Rudé právo" v tom pokračují dodnes. Jenže k provedení důkazu nemá dnes Moskva k dispozici ani budapeštské alibi roku 1956. Zákrok roku 1968 postihl zemi, kterou nezmítala žádná krize. Měl za účel

rozbít tu KSČ, která se stala ve své zemi populárnější než kterákoli z evropských komunistických stran.

Je to paradox - ač vlastně ne tak velký - že stalinistická teze o "kontrarevoluci" v Praze splývá s tezí pravice, podle které dubčekovský pokus o "socialismus s lidskou tváří" (jako by mohl existovat socialismus hodný toho názvu bez lidské tváře!) byl prý předem odsouzen k nezdaru a byl by nutně sklouzl do liberalismu. Nikoliv: rok 1968 v Československu - to je věc levice. Kapitalistický svět neměl zájem na obnově svobody v Praze, pokud tam měl zůstat socialismus. Reakce západních vlád - velmi mírně řečeno skromná - o tom vydává dostatečné svědectví.

Vpád roku 1968 však dokázal i toto: jediné olovený příklop v rukou Sovětského svazu, politicky zaostalého, ale materiálně mocného, udržuje stalinský systém u moci v hlavních městech východní Evropy a zabraňuje nástupu skutečně lidové demokracie, pro kterou existovaly podmínky jak v Budapešti roku 1956, tak i v Praze roku 1968. Sovětský svaz - to je jen druhá tvář konzervatismu.

A pak je tu obrovský otazník: Čím je to, že v krizovém světě ovládaném kapitalistickým systémem, systémem v úpadku neschopným řešit drásavé problémy lidstva - čím je to, že se tu "socialismus" Sovětského svazu nejeví - j i ž nejeví - jako alternativní řešení, a že nevyvolává pražádné hnutí podpory v masách ani Západu, ani třetího světa? Je to tím, že předpokládaný model je do té míry odpudivý, že ho před deseti lety musela Moskva znovu vnutit silou tanků i uvnitř vlastního impéria.

Vorwärts

UDÁLOSTI PŘED SRPNEM A PO SRPNU 1968 A POUČENÍ Z NICH

Leon Brandt

Velká idea "Pražského jara" byla beze sporu fascinující alternativou k útlaku "diktatury proletariátu" a naději mnoha národů v lidsky důstojný komunismus. Češi dodali světovým dějinám již nejednu velkou myšlenku.

Když Rusko - "mateřská země" proletariátu - ještě vegetovalo v nejbídnějším feudalismu, znali husité v Čechách už tábořský komunismus... První Československá republika praktkovala demokracii, když mnoho evropských států ještě nepřekročilo práh středověku. Československo jako jediný stát v sovětské mocenské sféře se odvážil v roce 1946 provést svobodné volby, kdy "bratrské národy" o něčem takovém ani nesnily - a zatímco jinde musel být systém nastolen násilím, hlasovalo svobodně československé obyvatelstvo čtyřiceti procenty pro komunismus.

Kdo se dnes usilovně snaží nalézt u Čechů a Slováků notorický antikomunismus a antisově-tismus, měl by si vzít poučení z dějin země. Pravda, od "Pražského jara" se některá kritéria posunula - ale nevzdálila se natolik od politické základny, aby se konzervativci Západu mohli považovat za povolané vystupovat jako mluvčí zájmů Čechů a Slováků.

"Pražské jaro" začalo, jak známo, v zimě a do léta dosáhlo značné svobody. Zdálo se, že politickým centrem už nejsou volená grémia a jejich aparáty, nýbrž ti, kdož - ať spontánně či organizovaně - vyjadřovali své názory na ulicích. Také sdělovací prostředky využily osvobození od cenzury, někdy však přes miru uváženosti a politické moudrosti. Zde se po dvou desetiletích útlaku uvolňovaly proudy nevole, které dosáhly někdy až povážlivých forem. Snadno se přitom stávalo, že se podceňovaly politické reality.

Češi a Slováci se však neprobudili náhle z otroctví do svobody a mnohé z toho, co se dnes vychvaluje jako výdobytek "Pražského jara", rozvíjelo se už v "období tání" a bylo již tehdy součástí života ČSSR. Za Dubčekova vedení strany na Slovensku nastala tam liberalizace, jaká v Praze byla dosud nemyslitelná. Jako Dubčekův následovník podporoval tento vývoj dokonce ortodoxní fanatik Vasil Bil'ak - aniž tím vyprovokoval Sovětský svaz. Zde však probíhalo vše bez lidových tribunů a doprovodné hudby ze Západu.

IV. sjezd Československých spisovatelů zaséval v roce 1967 setbu "Pražského jara". Intelektuálové se v této zemi vždy považovali za "svědomí národa" - i když se mnozí z nich dokázali přizpůsobit požadavkům mocných. Nyní chtěli nejen sklízet úrodu ze své setby, ale také určovat její formu a rozsah. Je pochopitelné, že masa, která byla frazeologií otupělá, národ, který má vyhraněný smysl pro kulturu, naslouchal a důvěřoval "mistrům kultury" víc než politikům - a že je následoval. Přitom nově získaná svoboda sdělovacích prostředků a umění ponechala volný prostor také pro kampaně, které znervoznělá sovětská moc mohla považovat jako namířené proti sobě - ke škodě právě oné politické špičky kolem Dubčeka, která tyto svobody zaručovala, a ke škodě státu, který se přece měl prý převést do nové éry.

Potlesk přicházel z nesprávné strany

K tomu sdílelo "Pražské jaro" osud s mnoha událostmi ve východní Evropě: potlesk přicházel z nesprávné strany. Západní tisk - v čele se Springerovými orgány - vyzvedl Dubčekovo vedení na svůj kapitalistický štít a tučnými tituly využil všeho, co mohlo podryvat jednotnost východního bloku a inspirovat obyvatelstvo NDR ke stejnému jednání. Ať již to bylo kompetentní či nikoli, pravda nebo nepravda, vše, co přišlo od Vltavy, se tisklo. Vždyť v Československu existovalo dost politických snůlků a provazolezců, mnozí i s prominentními jmény, kteří k tomu dodali látku.

Československé hospodářství balancovalo nad propastí. Turistická záplava hospodářské ruin dokonce uspíšila. Zatímco obyvatelstvo z vlastní iniciativy odevzdávalo státní bance rodné šperky, aby podporovalo hospodářství a posílilo nový systém, vybrakovali západní turisté za laciné peníze regály obchodů a hluboce otráslí hospodářstvím.

Mohlo se "Pražské jaro" vyhnout svému osudu? Nemálo domlouvali Sověti k umírněnosti a varovali před důsledky. Ne všechny státy východního bloku, které napomínaly Prahu, byly bezpodmínečně nepřáteli reformního systému. Ale jinak než v relativně liberálním vývoji v Maďarsku, dělo se toho v Československu příliš mnoho a příliš rychle najednou. Kreml neměl důvodu pochybovat o Dubčekově loajalitě vůči Sovětskému svazu, ani o jeho integritě jako komunisty. Vždyť Dubček byl komunistou sovětské školy. Jeho umírněné vedení strany na Slovensku do roku 1968 Sovětům nevadilo. Nyní se však zdálo, že se mu moc vymyká z rukou: a to bylo vážné nebezpečí pro soudržnost států Varšavského paktu a jejich systému...

Že vlivné intelektuálské noviny "Literární listy" vzpomínaly výročí úmrtí Imreho Nagye, jehož jméno bylo pro Sovětský svaz synonymem kontrarevoluce, a proto ho nechal popraviti, spolkli Sověti ještě s kyselou tváří. Že však náčelník Hlavní politické správy Československé armády a pozdější vedoucí oddělení ÚV KSČ pro státní orgány, generál Václav Prchlík, zapochyboval před světovou veřejností o právu Sovětského svazu na vedoucí pozici ve Varšavském paktu, tím se velmoc téměř zadusila. Kreml vykládal tento výrok vůdčí vojenské osobnosti jako příznak rozpadu paktu...

V nouzi i se zbraní proti "spojencům"

Dne 27. června 1968 se objevil na titulní stránce Literárních listů a tří dalších významných novin proslulý "Manifest 2000 slov" Ludvíka Vaculíka. Že se v něm - i když ve vedlejší větě - v případě nouze vyhrožuje použitím zbraně proti spojencům, bylo i pro Dubčekovo vedení příliš. Vláda se sice distancovala - dokument tím však nebyl zprovozen ze světa.

Proč by záleželo Sovětskému svazu na tom, že se svět bouří nad událostmi 21. srpna v Československu? Vždyť přece hrozilo, že reformistické tendence zasáhnou celý systém východního bloku a ohrozí existenci jeho soudržnosti. Z pěti států Varšavského paktu vpochovalo 29 divizí s asi 5000 tanky a 230 000 vojáků do ČSSR. Byla to invaze v klasickém stylu - a přece, mnohé bylo jiné. Je třeba přiznat vojákům, že se zachovali neobvykle disciplinovaně a jen ojediněle reagovali, když byli bezprostředně ohroženi na životech, což u obyvatelstva, které jim čelilo spíše leninskými citáty než granáty, bylo také výjimkou.

Za to, že nedošlo ke krveprolévání, vděčí ČSSR ovšem také uvážlivosti svého stáříckého prezidenta Ludvíka Svobody, který zadržel své vojenské jednotky v kasárnách a dal zablokovat všechna zbrojní skladiště a muniční depoty, aby

neztratil kontrolu nad vojenskými přehorlivci.

Státní a stranické vedení ČSSR bylo uneseno do Moskvy a po historických zkušenostech se Sověty se nedalo čekat nic dobrého. Rozhlas, televize a tisk šly do podzemí a odtud pokračovaly ve své činnosti. Byl to pozoruhodný výkon - i když se vloudily tóny, jak např. volání po "neutralitě" pro ČSSR. Politická utopie. Sovětům to však nahrávalo k ospravedlnění jejich násilnické politiky vůči "renegátům"...

Ještě mnoho měsíců byly hranice ČSSR relativně otevřené, nikdo nebyl politicky pronásledován a obchody byly naplněny spotřebním zbožím jako nikdy dříve. Byla tu "malá svoboda", ale byl tu i v důsledku událostí moskevský diktát. Za daných okolností byla situace přece jen snesitelná - a již se po Praze objevovaly plakáty, na nichž byl prezident Svoboda obviněn ze zrady právě tam, kde jeho uváženost odvracela větší neštěstí. Přes sovětské tanky a kremelský diktát - "Pražské jaro" mělo stále ještě šanci zachránit podstatná kritéria.

Nebylo samozřejmě možné jednat zcela podle vlastní vůle a vzhledem k přítomnosti Sovětů klesl také elán lidu. Postupně došlo sice k různým personálním změnám politického rázu, nejvýznamnější reformní politikové však zůstali na vedoucích místech ve straně i ve státě.

29. březen 1969 pak dodal potřebnou záminku - nový výbuch lidového hněvu, pochopitelný po srpnových událostech, ale velice škodlivý pro zachování liberalizačních tendencí, které se přece jen v omezené míře zdály možné. Dne 29. března porazilo československé mužstvo Sověty na mistrovství světa v ledním hokeji 4 : 3.

Poslední puk ještě visel v síti, když se v Praze dala do pohybu směrem k Václavskému náměstí hvězdicová jízda, provázená koncertem houkaček - až se ulice otrásaly pod plechovou lavinou. Na Václavském náměstí se shromažďovaly davy. Hotelovi kuchaři opustili svá kamna a zapálili své míchačky jako pochodně, kapely z barů přešly se svými nástroji na balustrády.

Co se opravdu odehrálo před sovětskou kanceláří Aeroflotu na Václavském náměstí se již nikdy nedalo přesně rekonstruovat, kdo byl původcem protisovětských výtržností se také nikdy nezjistilo. Výsledek: kanceláře Aeroflotu lehly popelem...

Sovětská reakce následovala bezprostředně a nešlo už o politické jednání. Ultimatum leželo na stole ČSSR a sovětské tandy již zahřály své motory. Pod tímto mohutným tlakem odstoupil 17. dubna 1969 Alexander Dubček z vedoucí funkce v československé komunistické straně, mohl však ještě převzít úřad předsedy Národního shromáždění - byť bez politického vlivu. Gustáv Husák se ujal kormidla dějin - a otočil je zpátky...

Lidový hněv se soustředil s neoprávněnou vehemencí na Gustáva Husáka. Jakou alternativu měla ČSSR, chtěla-li zachránit, co se ještě zachránit dalo? Co mohlo Československo vůbec očekávat od nového režimu podubčekovské éry po dvou tak osudných událostech pod škrty-

cím hmatem sovětské moci? Tvrdý Husák byl stále ještě lepší než radikální Bilák. ČSSR se musela uklidnit a nalézt opět sama sebe. K tomuto účelu byl jedině Husák menším zlem. Sám poznal žalář a věděl, kudy se pohybovat kolem Kremelské zdi. Uchránil zemi před nejhoršími důsledky - i když ne bez pouštění žilou totální čistkou uvnitř strany.

Trvalo ještě několik měsíců, než čistkou nastala takzvaná konsolidace. Nyní měli v rukou páky opět ti, jež reformní soudruzi předtím vyhnali z úřadu. Byla to odměna, která byla vzájemná - a která připravila 500 000 osob o stranickou legitimaci a o zaměstnání.

Sta tisícům členů KSČ se stalo osudným, že nedělali nic jiného, než že věrně následovali politiku stranického vedení, a v tom je vlastně tragika lidí, kteří pykají za něco, za co nenesou odpovědnost.

Süddeutsche Zeitung

PRAŽSKÉ JARO KVETE DÁL

Josef Riedmiller

Dubček v Čierné zvíťazil, oznamovaly před deseti lety novinové titulky. Idol Pražského jara zůstal pevný, přijel svým odpůrcům z Kremlu naproti jen ke slovensko-sovětské hranici a nepustil svou zemi, do níž se svým zvláštním vagonem aspoň kousek odvážili mužové z moskevského politbyra. Několik dní později, v Bratislavě, museli pak definitivně ustoupit spolu se stranickými vůdci z Varšavy, východního Berlína, Budapešti a Sofie. Tak to tehdy viděl svět a tak to viděli i reformisté v Československu.

Je možné znovu si to přečíst. Ale stejně tak si lze znovu přečíst, že ospravedlnění pozdějšího vstupu sovětských vojenských jednotek a jejich pracovníků do ČSSR bylo dáno do oběhu už před Čiernou a Bratislavou: prostřednictvím jedné Gromykovy řeči před Nejvyšším sovětem, prostřednictvím varovného dopisu, který zaslali straničtí vedoucí SSSR, Polska, Maďarska, Bulharska a NDR ze svého varšavského setkání stranickému vedení v Praze. V tomto dopise mu bylo dáno na srozuměnou, že to už není jen jeho, nýbrž společná záležitost celého socialistického společenství, co se v ČSSR děje. Ještě srozumitelněji byly intervenční záměry formulovány v bratislavském prohlášení a skutečnost, že nebyly vzaty na vědomí, je nejsmutnějším příkladem sebeklamu a politických iluzí.

Nebo snad chyběla zkušenost? Taková výmluva může platit pro lidi, kteří nemají čas na čtení a přemýšlení, kteří musí okamžitě komentovat. Nemůže ale platit pro komunistické funkcionáře, kteří jako Dubček a jeho poradci si osvojili dialektické zacházení se slovy. Je vůbec možné, že vůdcové Pražského jara přehlédli, že podle moskevské teorie ve styku mezi socia-

listickými zeměmi navzájem neplatí pravidla o právu národů a zásady mírové koexistence v plném rozsahu, nýbrž že jsou vykládány a přehodnocovány podle ideologických potřeb a současných zájmů? Hovoří proti politickému umění tehdejších pražských vůdců, jestliže v bratislavském prohlášení a v jiných dokumentech přikládali větší váhu všeobecným frázím o nezávislosti, vypůjčeným ze slovníku o právech národů než jasnému politickému textu Pětky ("Nikdy a nikomu nedovolit vrážet klín mezi socialistické země a podkopat základy socialistického pořádku").

Když to došlo tak daleko, sotva tři týdny před prepadením, neměl Dubček už možnost strhnout kormidlo zpět a přesvědčit lidi o hrozcím nebezpečí. Troška svobody už nestačila, plná svoboda se nedala zredukovat. Dubček a jeho krajané se příliš dlouho oddávali iluzi, že Praha může připustit otevřenou společnost, a přesto zůstat plnohodnotným členem Varšavského paktu a RVHP. Zůstaneme věrným spojencem Sovětského svazu, budeme plnit všechny své závazky - to byla argumentace pražského vedení, které se domnívalo, že tohle Moskvě postačí. Přestalo si uvědomovat, že země, která se stala nejsvobodnější ve východní Evropě, ztratila tím veškeré vlastnosti člena socialistického tábora. Československo už nemohlo dodržovat pravidla svého tábora, a proto mu muselo být buď znovu přizpůsobeno, nebo z něho vyloučeno.

Moskva se rozhodla pro disciplínu. Nikdo se nezdržoval úvahami, zda "socialismus s lidskou tváří" by mohl dokázat svou přitažlivost i v západní Evropě - jeho účinky ve východní Evropě byly pro kremelské vůdce dostačujícím důvodem, aby s ním skoncovali. Svě jednání před deseti lety zdůvodňovali Rusové víceméně otevřeně hájením svých bezpečnostních zájmů a posloužili si přitom jakousi plnou mocí k jednání v oblasti svého mocenského vlivu. Existenci úmluvy s Moskvou o vymezení sfér vlivu ve Washingtonu vždy popírali, ale jak se říká, z povahy věcí (a v Evropě i z textu obou vojenských paktů) vyplývá, že velmoci vzájemně dobře znají oblasti svých zájmů prvořadého i menšího významu.

Praha to po Budapešti znovu připomněla. Avšak Praha nezadržela pohyb uvolňovacího procesu, nezabránila konání konference v Helsinkách. Naopak: po "prohřešcích" ve Vietnamu a v ČSSR přešly obě velmoci rychle ke spolupráci. Aby mohlo dojít k Helsinkám, zdálo se dokonce, že Sověti jsou ochotni poněkud uvolnit kontrolu nad ČSSR. Vedení Kremle sice tak daleko jít nemuselo, ale za jednu ze svých hlavních výher plynoucích ze závěrečných aktů konference pokládá skutečnost, že nyní všichni - a to nejen v oblasti působnosti NATO, nýbrž právě a především také v oblasti působnosti Varšavského paktu - musí vidět, kde probíhá dělicí čára, kdo ke komu patří. Pro neodvolatelnost statu quo a pro zafixování poválečného pořádku v části, kde vládnou, učinili Sověti ústup-

ky v humanitní oblasti, o nichž se domnívali, že jejich účinky bude možno manipulovat.

Kremelští vůdcové se v obou případech mylili: helsinský závěrečný dokument o dodržování lidských práv přiostril v celém východním bloku, s výjimkou Maďarska, rozpor mezi vládnoucími a ovládanými do té míry, že jej do dnešního dne přes ostrou represi nebylo možno dostat pod kontrolu. A protest proti realitě je i příznakem toho, že tato realita je méně než kdy předtím pasívně přijímána. Trvalý efekt ve vlastním táboře, jak jej Moskva od Helsinek očekávala, se nedostavil. To, co se děje v Polsku, Československu a v NDR, vyvrací domněnku, že lidé v těchto zemích přestali pokukovat po Západu. Západ - to je pro socialisty ve východní Evropě taky eurokomunismus, který by možná bez Pražského jara 1968 ani neexistoval. S eurokomunistickými ideami, které jsou částečně ideami Pražského jara, se toto jaro znovu vrací, a to nejen do Prahy.

Je toho tedy málo, co Rusové od své intervence dosáhli. Že nelze ani lstí, ani násilím beztrestně uniknout jejich mocenskému vlivu, zůstává i nadále jasné. O tom není žádných pochyb. Ale to je jenom jeden faktor. Druhý a snad významnější je ten, že stále méně lidí je spokojeno s oním stavem věcí, že neobracejí hlavy k Východu. Neklid trvá, Helsinky nic nevyřešily, Pražské jaro kvete dál.

Ale čím je blok neklidnější, tím rezolutněji vykonává Moskva svou nadvládu. K vojenské přistoupila i hospodářská, protože nedostatečná schopnost konkurence a nouze o devizy činí malé východoevropské země čím dál tím závislejší na výměnném obchodu se Sovětským svazem. Materiální vazby mezi nerovnými partnery se nutně upevňují, ideové se uvolňují. Rusové jsou opilí mocí, o reformách nechťejí ani slyšet, a to zdaleka nejen proto, že Brežněv je už ani nemůže chtít. Avšak polští a čeští disidenti se sešli na hranici svých zemí, aby si pohovořili. To je novum. A také varovný signál pro Moskvu.

Mnichov 17./18.8.1978

L. Šeflová: BIBLIOGRAFIE KNIH ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH AUTORU VYDÁVANÝCH V ZAHRANIČÍ 1948 - 1978, 400 stran velkého formátu s podrobnými údaji o téměř třech tisících knižních titulech s českým, anglickým a německým úvodem a vysvětlivkami. Vydal kolínský INDEX spolu s pařížským SVĚDECTVÍM.

IMPERIAL

CO SE DĚLO V MOSKVĚ

Poznámky z deníku sovětského stranického funkcionáře Michaila Voslenského k pozadí československé invaze

Je to poprvé, kdy nějaký svědek informuje o tom, co se odehrávalo v sovětském vedení před úderem na Prahu v roce 1968 a po něm. Profesor Voslenskij byl tehdy jedním z expertů ÚV pro otázky Západu a sekretářem komise pro odzbrojení při moskevské Akademii věd. Svého pobytu na Západě využil k útěku a žije dnes v Mnichově.

KARLOVY VARY 22.2.1968

V Moskvě je sněhová vánice. V Praze je jaro. Můj soused v karlovarském sovětském sanatoriu "Imperial", ředitel Ústavu pro mezinárodní dělnické hnutí v Moskvě, profesor Timofějev, odmítá všechno, co se nyní v Československu děje: "Jen ať si hrajou na demokracii! Ve skutečnosti nemůže v našem věku žádná demokracie existovat. Musí vládnout pořádek."

PRAHA 21.3.1968

Z nádraží na sovětské velvyslanectví mě odvezla jedna zaměstnankyně velvyslanectví. Už ve voze udala tón: "Vidíte, co se tu děje? To je druhá kulturní revoluce!" Stěžuje si, že "tisk a televize se staly státem ve státě". Ulevuje své zlosti proti "reformistům". Pochopím, že takhle vypadá stanovisko velvyslanectví.

PRAHA 23.3.1968

Velvyslanec Červoněnko je jako vždy klidný. Otevřeně říká, že o československých záležitostech informuje nikoli ministerstvo zahraničí, nýbrž přímo Brežněva. Velvyslanec připouští, že Novotný dělal chyby, zvláště pokud jde o Slováky. Byl domýšlivý, nesvolával předsednictvo ÚV, o všem rozhodoval sám nebo s příslušným tajemníkem ÚV.

Červoněnko vypráví tuto příhodu: Novotný se vracel letadlem z Moskvy domů. Vzhledem ke špatnému počasí přistálo letadlo v Bratislavě. "Mysleli jsme si, že využije svého pobytu na Slovensku k tomu, aby navštívil tamější závody a promluvil před stranickým výborem. Místo toho si nechal do Bratislavy poslat svůj zvláštní vlak a ještě téže noci odcestoval do Prahy." "Ale Novotný je náš přítel" - to je leitmotiv velvyslancových řečí.

"Dubček nestojí v čele skupiny, je pouze její člen." Tato skupina je různorodá. Události se na ni valí, je jimi poháněna. Běh událostí se jí vymkl z ruky. Tisk se osvobodil od stranické kontroly, dělá si vlastní politiku. Hlavní ideolog Císař to podporuje. Smrkovský, Švermová a jejich skupina jsou velice aktivní. Ti jsou nicméně ještě pro socialismus. Ale existují jednoznačně protisocialistické síly, které usilují o neutralitu Československa a restauraci buržoazní demokra-

cie. Červoněnko prý to nevidí optimisticky: situace je komplikovaná, neustále se přiostrňuje. Zde je možné druhé Maďarsko.

MOSKVA 2.4.1968

Jdu na ÚV. Zagljin je velmi přátelský, pozorně naslouchá, předávám mu pozdravy od jeho bratra Olega (zástupce šéfredaktora časopisu SOF v Praze). Hovoříme déle než hodinu. Moje teze:

1. Novotný je sesazen, obyvatelstvo, zvláště Slováci, ho nenávidí. Nestojí zato podporovat jeho či jeho přívržence a pokoušet se přivést je zase k moci.

2. Hnutí se vyvíjí v izolované sféře, ve stranickém aparátu, ve sdělovacích prostředcích, v nejvyšší vrstvě inteligence. Obyvatelstvo vyčkává, není zcela přesvědčeno o tom, že je to vážné.

3. Dubčekův kurs není antisovětský, on sám je rusofil, není třeba věci dramatizovat, extrémny se poznenáhlu uklidní a situace bude zase normální.

Můj závěr: Dubčeka máme podporovat, jeho odpůrce izolovat, a to jak přívržence Novotného, tak i protisovětské síly. Chyby, kterých jsme se ve stalinském období v Československu dopustili, bychom měli přiznat.

Zagljin hodnotí tento plán kladně. "My víme, že velvyslanectví nepředává objektivní informace." Samozřejmě se při nějaké změně mohou vynořit protisocialistické síly, ale to jsou jednotlivci, s Maďarskem se to nedá srovnávat. V souvislosti s Gomulkovým jmenováním došlo v letech 1956/57 taky k panickým náladám, a přesto se nic nestalo.

MOSKVA 25.4.1968

V 19 hodin jdu s profesorem Krögerem (ředitel Ústavu pro mezinárodní vztahy při Akademii věd NDR) do Domu novinářů na večeři. V NDR působí československý vývoj "starosti". V Československu prý byla otevřena stavidla - podaří se je v nutném okamžiku zase zavřít?

MOSKVA 29.4.1968

Brežněv prý na ÚV prohlásil: V Československu pracuje kontrarevoluce a Dubček to pochopil. Ale dosud není jasno, jak to půjde dál. S Kubou je to špatné, s Rumunskem ještě horší. Jugoslávie pokukuje po Západním Německu. V Polsku jednali správně.

MOSKVA 5.5.1968

Tagmenko (z Ústavu pro světové hospodářství a mezinárodní vztahy) radostně vykládá, že generál Jepišov na plénu ÚV prohlásil, že ozbrojené síly jsou připraveny "rozdrtit kontrarevoluci v Československu".

MOSKVA 8.5.1968

Protičeská nálada ve stranickém aparátu: náznaky, že začneme s ČSSR spor - z instinktivního konzervatismu.

MOSKVA 19.7.1968

V 10 hodin jdu ke Kirillinovi. Dáme se do řeči o Československu. Říká: "Bude to nepříjemné,

jestliže budeme muset sáhnout k nejkrajnějším opatřením, což ovšem naprosto není vyloučeno." Jsem zdrcen a říkám, že lépe by bylo obejít se bez nich. Karillin tento názor sdílí. V Maďarsku šlo o vzpouru, ale tady "je málo důvodů."

MOSKVA 22.7.1968

Ve tři hodiny jedu na ÚV. Spolupracovník mi říká: "To pomůže jen Američanům a NATO, všem je to jasné - ale vedení na tom trvá."

MOSKVA 29.7.1968

Zřejmě je tu odhodlání Československo rozdrtit bez ohledu na následky a na nejisté západní KS, aby se i příslušníkům inteligence zde dostalo výstrahy, kdyby snad chtěli něco podobného podnikat.

MOSKVA 14.8.1968

Ministerstvo zahraničí. Novikov říká: Vzhledem k událostem v Československu drasticky poklesl zájem vedení na zřízení bezatomového pásma v Evropě. Ulbricht chtěl ve své řeči 9. srpna přijmout bod o neumisťování jaderných zbraní ve Spolkové republice a v NDR - naše vedení ho požádalo, aby od toho ustoupil. Novikov se domnívá, že by se nemělo mluvit ani o bezatomovém pásmu ve Středomoří, neboť naše námořnictvo je tam teď pevně zakotveno.

MOSKVA 20.8.1968

Dneska se něco stalo. Jedu na ministerstvo zahraničí. Čeprov (ved. referátu "Odzbrojení"): "Všichni si lámou hlavu kvůli Československu."

MOSKVA 21.8.1968

Během jízdy na letiště vypráví Kotov (z ministerstva zahraničí): Předsednictvo Národního shromáždění ČSSR žádá odchod vojsk. Kotov: "To jsou jejich poslední záchvěvy, všechno je vojenskými jednotkami obsazeno." Měl by se na Sibiři zřídit tábor pro kontrarevolucionáře typu Smrkovského.

MOSKVA 22.8.1968

V 17 hodin se má shromáždit sovětský pugwashský výbor. Milionščikov (místopředseda Akademie věd) je už na cestě k autu, když vtom přichází telefon z Prahy. Mluví akademik Málek, předseda čs. pugwashského výboru.

Říká: "Soudruhu profesore, vyřídte soudruhu Milionščikovovi: To, co se v Praze děje, je tragédie. V Československu žádná kontrarevoluce neexistuje. Vstup vojsk je největší tragédií pro komunismus. Mluvím z budovy Národního shromáždění. Zasedáme, ale nemůžeme ven. Všechny východy jsou obsazeny vojáky."

Slibuju, že Milionščikovovi všechno vyřídím - a ten stojí vedle mne a nechce mluvit.

MOSKVA 18.9.1968

Tvrdošíjně fámy, že Kosygin, Suslov a také Grečko byli proti akci. V Ústavu mezinárodního dělnického hnutí nehlasovali všichni pro re-

zoluci, schvalující intervenci. Například dcera maršála Zacharova hlasovala proti. Vojáci se domnívají, že naše vojenská situace je oslabena vypadnutím československé armády. Zagljin říká: Husák je náš člověk.

MOSKVA 3.10.1968

V redakci "Komunisty". Říká se, že Kosygin, Suslov, Šeljepin, Grečko a Zacharov byli proti vstupu. Pro hlasovali venkovští.

MOSKVA 9.10.1968

Zastavil jsem se u Griněvského (zástupce vedoucího oddělení na ministerstvu zahraničí). Griněvskij: Československo úplně zhatilo celý náš program evropské bezpečnosti. Teď už nepotřebujeme odchod všech cizích vojenských jednotek z Evropy, nýbrž právo, aby sovětské jednotky mohly vpochodovat do kterékoli socialistické země. Bezatomové pásmo nebudeme teď akceptovat. Varšavskou smlouvu nemusíme rušit, nýbrž upevňovat. Raději ať zůstanou USA v Evropě, než aby je NSR vystřídala - všechno se teď změnilo. O evropské bezpečnosti jenom mluvíme, ale v podstatě jsme s nynější situací v západní Evropě spokojeni.

Hamburg 21. srpna 1978

DER TAGESSPIEGEL

POUČENÍ Z PRAHY

V noci na 21. srpna 1968, dnes před deseti lety, potlačil Sovětský svaz brutální silou tanků socialistický experiment: "Pražské jaro". Pro okrasu "bratrské pomoci" musely se přepadu účastnit i vojenské jednotky dalších členských států Varšavského paktu. Ty se mezitím už dávno vrátily do svých vlastí. V Československu zůstaly pouze divize Sovětského svazu, které svou schopností bezprostředního útoku vytvářejí soustavné nebezpečí pro střední Evropu.

O stažení těchto okupačních jednotek se v Kremlu už dávno nehovoří, přestože v moskevském protokolu ze dne 27. srpna 1968, vnučeném vedení čs. komunistické strany, se mluvilo pouze o dočasném pobytu až do "normalizace". Této normalizace, podle sovětských představ, bylo v ČSSR po deseti letech zřejmě dosaženo. Tento dojem budí alespoň sovětský stranický orgán Pravda z minulé neděle ve svém pokusu ospravedlnit intervenci: Československo prý je dnes zemí s mohutným plánovaným hospodářstvím a vysokou životní úrovní obyvatelstva, je prý pevným článkem socialistického společenství a státem těšícím se vysoké mezinárodní úctě.

Je s podivem, že ani OSN, ani další, jinak veskrze protestně naladěné organizace při takovém potěšitelném stavu věcí nepoukážou na souvislost - kterou sama Moskva razila - mezi odchodem vojska a normalizací.

Při přepadu Československa bylo díky zdrženlivosti hlášané pražským vedením KS mnohem méně obětí na životech než při krvavém potlačení Maďarů v roce 1956. Přesto však pražská intervence dlouhodobě ovlivnila mezinárodní mínění, neboť padla do doby iluzí o možnostech uvolňování mezinárodního napětí a svým šokem a bezohledností znovu připomněla podstatné a dočasně zapomenuté základní rysy sovětské politiky.

Agitační lež o "hrozícím útoku NATO na ČSSR", kterému prý bylo možno zabránit právě intervencí, je příliš chatrná, než aby bylo třeba se s ní vážně zabývat. Její duchovní nenáročnost však dokazuje, že Moskva měla pro přepadení hlubší důvody, které se těžko dají veřejně ospravedlnit, poněvadž vycházejí z mocenské politiky. Od pražských dnů ztratila sovětská komunistická ideologie na přitažlivosti. Každý jen trochu inteligentní komunista pochopí, že tento Brežněvův násilný akt proti pražským soudruhům je ideologický prohřešek mající posloužit nezakrývané moci. Tady se přede všemi zraky ukázalo, že komunistický "bratrský svazek" ve východní Evropě nepojí ideologické společenství, nýbrž mocenské nároky "velkého bratra", kterému se v případě pochybnosti všichni ostatní musejí podřídit.

Čiňané, kteří heslo o moskevském hegemonismu vynalezli a obranu proti němu vtělili do smlouvy s Japonskem, dotýkají se zde sovětské Achillovy paty. Kreml se vždy dovolával svého nároku na vedení. Svoboda myšlení v satelitní oblasti či lidská práva požadovaná v Praze by mohly tento nárok a tím i celé impérium ohrozit. Představa, že by Moskva mohla tyto nepomíjivé zásady, spočívající na humanistických tradicích Evropy, alespoň postupně a v opatrných dávkách zavést, je hnací silou současných, realističtějších snah po uvolňování, které se projevily v závěrečném helsinském dokumentu.

Tehdejší stranický vůdce Dubček, dnes v klatbě, nepomýšlel na to, že by se vyvázal z nuceného svazku východoevropských satelitů ani zahraničně politicky, natož potom vojensky. Nebezpečí pro celistvost sovětského impéria záleželo mnohem spíše v přitažlivosti pražských myšlenek o "komunismu s lidskou tváří", který reformisté cílevědomě sledovali a který jim - což je novum v dějinách komunistických systémů - vynesl podporu nejširších vrstev obyvatelstva. Byl to Ulbricht s Gomulkou, kteří v souhře s moskevskými "jestřábí" žádali trestnou výpravu proti Praze, poněvadž tušili, že jejich vlastní sterilní mocenské aparáty jsou ohroženy vlnou naděje a očekávání, jež se valila východní Evropou. Kreml se obával, že zhroucením těchto věrných vazalů by ztratil na moci. Dnes už je zbytečné lámat si hlavu, zda by byl Dubček mohl obratnějším jednáním rozptýlit sovětské obavy.

Rudý car Brežněv se sám poněkud přičinil, aby čs. soudruha posílil v jeho iluzích o stanovisku Moskvy, a tím mohl nerušeně připravovat vpád. Fotografie usmívajících se, v zdánlivé har-

monii počátkem srpna 1968 v Bratislavě shromážděných sovětských vůdců, s Dubčekem, je působivý dokument této licoměrnosti.

Přesto se Sovětský svaz ani po deseti letech svého násilí proti malému spojenci nemůže moc radovat. Odtud vyšly nebezpečné explozivní účinky, které dále působí. Narychlo slepená "Brežněvova doktrina" o omezené suverenitě socialistických států, která měla ospravedlnit intervenci, ohrožuje všechny komunisty. Je přímo namířena proti Číně, Rumunsku a Jugoslávii, a vedla proto k zahraničně politické spolupráci těchto zemí. Ceausescu a Tito dali jasně najevo, že by se proti "bratrské pomoci" ve stylu Prahy bránili, nemluvě ani o Číně, jejíž zeměpisná rozloha podobný akt násilím předem vylučuje. Propast vytvořená Sovětským svazem je zřetelná.

Ale ani ideje komunismu s lidskou tváří nebyly v Praze pohřbeny, nýbrž se mezitím staly společným majetkem největších komunistických stran západní Evropy. Jsou už z toho důvodu nevyhladitelné, neboť odpovídají historické potřebě, nemá-li komunismus zajít na duchovní sterilitu.

Umlčení pražských reformistů a jejich stoupenců - prakticky intelektuální elity země - je dvojsečné, poněvadž z jejich kořenů vyrůstá hnutí za občanská práva "Charta 77", která oplodňuje východoevropské a sovětské hnutí disidentů.

Deset let po Praze stojí přestárlé kremelské vedení před hospodářskými a zásobovacími problémy, které může těžko řešit bez podpory Západu. Ochabující ideologická přesvědčivost byla nahrazena vojenskou silou, ale bajonetem se dlouho vládnout nedá. Uklidnění rivalitního boje s Čínou není možné bez hlubokých změn a dalekosáhlých ústupků Moskvy. Vzhledem k této hoře problémů Sověti skutečně uvolnění potřebují, ale jejich potřeba naráží na expanzionistické choutky vojenskoideologických "jestřábů" v sovětském vedení. Tento konflikt propukne pravděpodobně plnou silou teprve po odchodu Brežněva. Intervence à la Praha a uvolňování napětí a la Helsinky - to nejde dohromady.

Berlin 20.8.1978

II manifesto

ČTYŘI DŮVODY

Rossana Rossanda

Invaze proti Československu urychlila zformování skupiny II manifesto. Proč? Komunistická strana Itálie přece invazi odsoudila. Luigi Longo se s celou svou autoritou v této otázce angažoval ještě než k okupaci došlo. Přesto jsme to pokládali za nedostatečné. Po deseti letech je třeba se zamyslet nad tím, zda byla naše opozice jen projevem tvrdošijnosti nebo schopnosti vidět do budoucna.

Stanovisko KSI jsme odmítli ze čtyř důvodů. Za prvé proto, že KSI posuzovala invazi jako jakýsi tragický omyl v rámci sovětské politiky - v jádře prý správné. Že se Sovětský svaz zmýlil, nebo že šlo o nedorozumění ve věci "nového kursu" a jeho mezinárodních spojenců, to byl snad také názor Dubčeka, který musel být odvezen v poutech do Moskvy, aby si teprve uvědomil, oč ve skutečnosti jde. Sovětský svaz se nezmýlil, jako se nemýlí, když potlačuje opozice mnohem menších rozměrů. Musel skoncovat s Prahou, protože mohla podnítit analogické procesy v jiných zemích sovětského bloku, především v těch nejkolidnějších, jakými bylo Polsko a Maďarsko, a narušit tak disciplínu uvnitř systému, spravovaného Sovětským svazem. Systému, kde neuskutečnitelnost "reformních" cest je už od roku 1956 vyzkoušena: stačí si připomenout, že kontrolovatelná a ovladatelná opatření, jak situaci zlepšit, vyvolala obvykle napětí tak silná, že bylo třeba reformační mechanismy zase stáhnout, anebo je začlenit do převodových pák stranického a státního aparátu. Nebezpečím nebyla ani tak snaha o vznik pluralitních stran, jako spíše to, že jakmile se hospodářská opatření vyjasnila, zprůsvitněla, začaly se znovu objevovat společenské konflikty, které těmto státům oprávněně upírají charakter přímých a nepopíratelných představitelů dělnické třídy. Rozvoj "nového kursu" byl by popřel samu oprávněnost mocenského systému takzvaných reálných socialismů. Není náhodou, že vedoucí skupina kubánských představitelů, jejichž vlastní a základní ideologií byla národní nezávislost, pochopila, co je ve hře, a proti očekávání invazi schválila. Pražská okupace nebyla tedy omylem, nýbrž logickým důsledkem vývoje, a je tedy nutné do hloubky analyzovat mechanismy sovětského bloku, podívat se zpráma na tento "socialismus" a mít odvahu říct, co je zač.

Za druhé byla invaze do Československa považována za degenerační pokles v politické roli Sovětského svazu. Avšak SSSR se už před rokem 1968 vměšoval do světových záležitostí a tvrdě ovládal svůj blok mocenskými, diplomatickými, ideologickými a hospodářskými prostředky. Nyní sáhl i k ozbrojené intervenci. Jeho armáda se stala okupační silou poté, co opsala parabolu od Leninovy Rudé armády přes obranu Stalingradu ke konvenční vojenské síle, mající účel v sobě samé, po stát ve státě, který určuje vnitřní i zahraniční politiku. Důkazem toho je dnes intervence Sovětského svazu v Africe, vedená pomocí kubánských vojsk, onoho svého přívěsku, který SSSR vycvičil, vyzbrojil a financoval.

Za třetí KSI podceňovala a zároveň přeceňovala Dubčekův "nový kurs". Podceňovala to, že pro ostatní země bloku byla nepřístupná nová politická dialektika, že nemohly tolerovat takovéto zpochybnění mocenské pyramidy, založené na dohodách mezi nejvyššími činiteli. A přeceňovala schopnost "nového kursu" vyléčit nemoci československé společnosti. Ve skutečnosti se "Pražské jaro" s nadšením a nadějí pustilo jen na ty cesty, o které se už jinde "reformy"

pokoušely. Oscillovalo na poli hospodářství mezi pevným držením výrobních pák v rukou státu a zárodky decentralizace, na politickém poli se pohybovalo v dilematu "jedna demokratická strana nebo více stran". Radikalizace založená na kritice industriálního modelu a na znovuzískání moci pracujících byla mimo jeho obzor, a ani první rady pracujících ji nestačily vytyčit. "Nový kurs" se tedy jeví jako poslední ušlechtilá varianta nadějí XX. sjezdu KSSS, předurčená - stejně jako všechny ostatní - zřítit se zpět do autoritativního těžiště systému.

Za čtvrté se nám zdálo, že bude-li invaze posuzována jen jako tragický incident, zůstane evropská levice, včetně komunistických stran, uvnitř sovětské logiky a stane se sama jakousi projekcí "nového kursu", chráněnou před ruskými tanky poměrem sil mezi oběma evropskými bloky. A že se z jejích protestů brzy stanou opatrná prohlášení. Tak se také stalo. KSI se nechtěla zúčastnit světové konference svolané KSSS, ale jela tam. Stýká se s Moskvou s jistou nevolí, ale neodsuzuje ji. Pokud jde o Havanu, KSI její politiku neschvalovala, když podporovala revoluční hnutí v Latinské Americe, teď však, když vede válku v Africe, si jí cení. A nejenom KSI, nýbrž celá nová i stará evropská levice, která buď skutečnou povahu východních zemí nevidí, anebo, když ji prohlédne, zase raději ustoupí, neboť není snadné se proti ní postavit: protože Mao nevyhrál, protože hrát v poli mocných - třeba občasným podáním pracičky - skýtá iluzi, že něco znamenáme.

Z těchto čtyř bodů řekli zakladatelé "manifesto" před deseti lety své NE. Dnes se ukazuje, že to byly důvody víceméně oprávněné.

Řím 22. srpna 1978

PRAHA: OSM MĚSÍCŮ A DESET LET

K.S. Karol

"Nový kurs" Alexandra Dubčeka nebyl ničím jiným nežli "pozdním dítětem XX. sjezdu KSSS". Tak jej definuje ze svého vídeňského exilu Zdeněk Mlynář, aby vysvětlil, jak to, že tento krajní projev chruščovismu neměl žádnou naději přežít: když začal, Brežněv měl už v Moskvě zlikvidovaného Chruščova i s jeho reformátorskými choutkami.

V roce desátého výročí okupace Československa nebude pravděpodobně nikdo z evropské levice uvádět v pochybnosti Mlynářův sebekritický výrok. Ale nebylo tomu tak během oněch pamětihodných osmi měsíců od Dubčkova nástupu k moci po vpád sovětských tanků do Prahy. Ideologie XX. sjezdu se díky československé zkušenosti během tohoto krátkého období - myslím, že naposledy - ocitla ve středu zájmu v debatách mezi historickou levicí a právě se rodící novou levicí na Západě.

Nová levice a zejména "Manifesto" se tehdy teprve začaly formovat. Existovalo však velké množství lidí, kteří si uvědomovali, že ofenzíva

ve Vietnamu, vlna studeného hnutí v Evropě a ve Spojených státech a ohlasy kulturní revoluce v Číně patří k nové fázi historie. Pořádali manifestace pod hesly "Vietnam zvítězí" a "Mír Vietnamu" a utíkali k Sorbonně nebo k branám okupovaného Renaulta, aby se zúčastnili francouzského května.

Na žádném z těchto nových ohnisek se neobjevil Dubčekův portrét, tím méně pak portrét Chruščovův. Sliby XX. sjezdu, týkající se demokratizace sovětského bloku a cesty k socialismu v mírovém soužití, vnímala nová levice jako příznaky minulosti. Někteří si ani neuvědomovali, že v tyto věci o deset let dříve více či méně věřili.

Kdo měl pravdu?

Díky dubčekovské liberalizaci nás tehdy začali navštěvovat přátelé z Československa. Vyprávěli historii nenáviděného Novotného režimu, jenž je přinutil k většímu a delšímu mlčení, než tomu bylo v ostatních lidových demokraciích. "Učíme se právě znovu mluvit, pomozte nám, zítra bychom měli říci něco i k tomu, co zajímá vás." - To je v podstatě to, co nám říkali a bylo těžké vyčítat jim jejich vlažný postoj k boji Vietnamců či k západní revoluci. Poslouchali jsme je se sympatiemi, alespoň někteří z nás. Čeho chtěli dosáhnout? Co mínili "socialismem s lidskou tváří"?

Program levého křídla československých komunistů lze shrnout takto: a) obnovení všech orgánů strany a odborů na základě voleb, které by nebyly manipulovány shora a při nichž by se rozvinula svobodná a necenzurovaná diskuse, b) odstranění byrokracie ve výrobním aparátu pomocí široké hospodářské reformy, která by poskytla větší samostatnost výrobním jednotkám a víc iniciativy pracujícím, c) restauratizace státu, jehož instituce měly být odděleny od stranických orgánů, d) aktivizace "občanské společnosti" spočívající v obnovení svobody politického a kulturního sdružování.

Podle pražských a bratislavských soudruhů se tyto čtyři body měly uskutečnit v etapách, bez větších otřesů a bez toho plynoucí destabilizace, kterou by SSSR a ostatní země sovětského bloku netolerovaly. My jsme v tom všem cítili onu neokapitalistickou ideologii, typickou pro země východní Evropy, zrodilší se v atmosféře dvacetiletého mlčení a projevující se například iluzemi o postupném vývoji a dokonce jakousi naivní důvěrou v zázračnou objektivitu rozvoje výroby, k níž má dojít, jakmile zmizí těžkopádná byrokracie, a která prý usnadní řešení všech ostatních problémů.

Tento zjednodušující pohled představitelů "nového kursu" se nám zdál omluvitelný v kontextu, v němž vznikl. Domnívali jsme se však, že se neudrží v konfrontaci s těžkostmi a společenským napětím, které nové procesy nutně vyvolají. Představitelům západních komunistických stran se však líbil. V jejich očích "Pražské jaro" potvrzovalo správnost a schůdnost linie XX. sjezdu KSSS, s níž se ztotožňovali. Říkali: Stačí, aby se objevil Dubček a v Československu už

kvete socialistická demokracie. Mělo to být důkazem, že (na rozdíl od toho, co tvrdili Číňané či extremisté) východní systém není v podstatě vadný, nýbrž připravený a zralý pro přechod k demokracii řízené dělnickou třídou.

A proč by se "socialismus s lidskou tváří" nemohl hned po svém pražském vítězství harmonicky rozvinout také v Moskvě? Podle nich se celý východní blok dal do pohybu a doháněl "zpoždění v procesu demokratizace" (tuto formulaci užil Togliatti ve své Jaltské závěti).

A tak zatímco západní komunistické strany stavěly "nový kurs" proti levicovým požadavkům, chystala se ho KSSS zadusit. Už například na březnovém setkání v Drážďanech upozorňoval Brežněv Dubčka na možnost ozbrojeného zásahu v ČSSR a podle svědectví československých účastníků prohlásil, že pro příštích padesát let nelze o socialismu v západní Evropě uvažovat. Longo, Rochet, Carillo tedy neměli času nazbyt: chtěli-li zastavit Brežněva, museli se postavit po bok Dubčekovi hned a bez výhrad. A také to udělali tím, že se vydali osobně do Prahy, poskytli ve svých novinách mnoho prostoru zprávám z Československa a upozornili Brežněva, že by jakýkoli pokus o intervenci do československých záležitostí odsoudili. Nikdy v minulosti se tyto strany nezastaly tak rozhodně jedné KS proti KSSS: ani při událostech roku 1956, ani v čínsko-sovětském konfliktu. Tentokrát jim bylo jasné, že v Praze je v sázce poslední karta z XX. sjezdu KSSS a s ní i celá ideologická konstrukce, která byla kolem něho vystavěna.

Brežněv však nemohli ovlivnit. Mnoho komunistických představitelů, kteří během okupace byli právě v Sovětském svazu (Longo, Pajetta, Carillo, Ibaruri), žádalo okamžitě o vysvětlení. Byli přijati chladně: "Pravý socialismus je ten, který existuje v Sovětském svazu a v lidových demokraciích - řekl jim Suslov - a ne ten, o kterém bezvýsledně sníte v jiných zemích. Musíte být buď pro anebo proti." Byli tedy pro - s jistým "ale". Jejich porážka nebyla menší než porážka Dubčekova. Ukázalo se, že jejich představa o východních zemích byla klamná a zároveň, že se Brežněv klidně obejde bez jejich podpory. Pro ideologickou fasádu SSSR nyní stačí podpora několika závislých zemí třetího světa, Kubou počínaje, včetně těch zemí, které od Sovětů kupují zbraně.

Jisté je, že okupace Československa pohřbila teze XX. sjezdu KSSS pokud jde o možnosti vývoje v SSSR a v jeho bloku. Komunistické strany to sice neřekají nahlas, ale vědí dobře, že nelze předvídat žádné změny uvnitř "reálných socialismů", a že tím padá také Togliattiho teze o "zpoždění" v procesu demokratizace: že "zpoždění" by vedla nějaká jiná cesta - ale tu není vidět.

Proč přesto přese všechno zachovávají spojení se Sovětským svazem bez podstatných výhrad? Zpočátku snad proto, že doufali ve sblížení mezi Sověty a Západem - to se brzy po okupaci Československa skutečně začalo urych-

leně uskutečňovat - což mělo vést k neutralizaci nepřátelství, které chovala západoevropská velkoburžoazie, spojená s USA, vůči některým pokrokovým reformním tendencím na západě. O několik let později však ukázal Allendův pád, že ani to není možné. Druhá tvář chruščovismu se ukázala stejně nepodložená jako první: na Západě nedojde k bezbolestnému přechodu k socialismu stejně tak, jako nedošlo na Východě k přechodu k proletářské demokracii. Od té doby je loď evrokomunismu kormidlována jen tak podle oka, bez pořádné buzoly, a improvizace je tak velká, že každý z členů - ať už jsou to Italové, Francouzi nebo Španělé - jedná bez přílišných ohledů na to, jakou to bude mít odezvu v sousední zemi. Pokud se evrokomunismus představuje jako pokračovatel dějin komunistického hnutí, pozbývá krachem XX. sjezdu, zpečetěným československou okupací, jakéhokoli teoretického i politického fundamentu. Pokud se představuje jako historický obrat, pak ho události, k nimž došlo před deseti lety, nutí k přehodnocování, kterému se však brání.

Zbývají zrazení českoslovenští soudruzi. Ti, kteří vypadali jako jejich přátelé na Západě, jednou ročně tiše žádají odchod sovětských okupačních vojsk. My raději neříkáme ani jim, ani Polákům, že se v jejich potlačených zemích časem a bez otřesů věci změní. Není to možné. Nezmění se, jestli dělnické hnutí a jeho spojení na Západě nevyvodí důsledky, které měli vyvodit v roce 1968: jestli nepochopí, že ze Stalina dědictví lze vyjít jenom cestou levice. Jestli to nepochopí, najde dosud činná česká opozice ve velkých zemích západní Evropy, kde je třídní konflikt otevřený, ono mezinárodní spolenectví, jež nyní marně hledá v Římě, v Paříži či v Madridu. K tomuto desátému výročí musí nová levice připomenout také sama sobě, že před ní stojí i tento úkol.

new statesman

PO DESETI LETECH PRAHA STÁLE ČEKÁ NA SOCIALISMUS

Philip Whitehead
(poslanec Labour Party)

V románu Toma Stopparda "Profesionální faul" (Professional Foul), Hollar, doktor filozofie, přeměněný na umývače záchodů, vysvětluje svou zakázanou disertaci anglickému profesorovi, který je na návštěvě v Československu: "Státní etika se musí posuzovat proti etice individuální. Míním tím člověka, ne občana. Proto si myslím, že máme povinnost či lidskou odpovědnost bojovat proti všemocnosti státu. Bohužel, tyto mé závěry jsou nebezpečné."

Po deseti letech normalizace v Československu, v roce výročí proradného činu proletářského internacionalismu, můžeme dojít jen k velmi málo neomylným závěrům v Husákově příkrčeném státě. Kampaň za lidská práva pokračuje navzdory obrovským těžkostem, ale reformátoři Pražského jara nevědí, zda jim bude dáno za pravdu ještě za jejich života, buď stranou, která je ze svých řad vyloučila ve jménu Brežněvovy doktríny, anebo socialistickou opozicí, kterou dnes oni sami inspirují.

Desáté výročí invaze Varšavské smlouvy připomíná Husákově, že Alexander Dubček, přestože politicky neexistuje, je jako host stále před prahem - pouhé přání neznamená, že zmizí ze dveří. Pro komunisty, socialisty a demokraty Dubčekův experiment z roku 1968 je trvalou inspirací a ideálem, na který vzpomíná celá Evropa. Ani po deseti letech nezmizel ten vzrušující pocit, to, co Pražské jaro znamenalo. Dělnická samospráva, federalismus, spolupráce s nestranickými organizacemi, klasická svoboda slova a shromažďování, výměna informací namísto pouhého přijímání dogmat - tohle všechno přišlo příliš rychle. Ale tehdy vláda nemohla jednat jinak. A měla také podporu celého národa v zemi s hlubokou demokratickou a pluralistickou tradicí. A tato vláda skutečně měla vedoucí úlohu, tu, o které předtím jenom žvanili straničtí teoretici. Není divu, že Brežněv dostal strach, že infekce se může rozšířit. A rozhodl, že tento bacil nesmí být za žádnou cenu přenesen na další území sovětského panství. Bacil bylo třeba vyhubit. Vladimír Kusín předpokládá ve své studii, že armády invazorů očekávaly, že promoskevské síly vyplují na povrch a že s jejich pomocí bude vytvořena nová zákonná vláda, čímž by byli automaticky likvidováni Dubček, Smrkovský a další, kteří právě v předsednictvu odhlasovali rezoluci, odsuzující invazi. Zdeněk Mlynář, který sestavil tuto rezoluci, potvrdil ve své knize, nyní vydané v Německu, že členové vlády byli doslova drženi pod hrozbou střelných zbraní a očekávali dokonce i "revoluční tribunál". Ale nakonec to byli stalinisté sami, stoupenci "tvrdé linie", kteří byli izolováni celým národem. Dokonce ani Vasil Bil'ak se nehlásil o čest být Vidkumem Quislingem.

Od roku 1969 Dubčekovi byla čas od času vyčítána slabost a nerozhodnost. Uveřejnění jeho dopisu vdově po Smrkovském v roce 1974 potvrzuje odlišnou skutečnost. Dubček zůstal věrný svým předešlým cílům, což vyžadovalo velkou odvahu. Mlynář píše, že Dubček podepsal jako poslední onen osudný moskevský protokol, a to po intenzívním duševním a tělesném utrpení. Brežněv mu dal brutální lekci o mocenské politice. Zda Lyndon Johnson Brežněvovi slíbil volnou ruku v sovětské sféře vlivu, nemůže být nikdy dokázáno. Ovšem je třeba říci, že americká reakce byla velmi krotká v onom týdnu sjezdu Demokratické strany. Češi znovu dostali mnichovskou lekci - že se nemohou spoléhat na nikoho, leč sami na sebe.

Vladimír Kusín podal zatím nejpodrobnější vylíčení Husákovy vlády, které dodnes máme.

Ukazuje, jak Husákův úmysl zabránit procesům byl zmařen rozmístěním sil po invazi. A následky čistky, v níž půl miliónu členů bylo ze strany vyloučeno, což bylo často provázeno ztrátou zaměstnání. Svazy spisovatelů a novinářů byly rozpuštěny a na jejich místo byl dosazen "sbor úředníků, pisálků, fanatiků a unavených mužů". Všechny katedry marxismu-leninismu byly tehdy zrušeny. Věda se musí podřídít dogmatům. Inkvizitor, dosazený na pražský institut jaderného výzkumu, prohlásil "Vyhodím i Einsteina, jestliže jeho politické názory nebudou v pořádku". Děti vyloučených nejsou přijímány na vyšší vzdělání, podobně, jako se to přihodilo v roce 1948 dětem "třídních nepřátel", a podobně, jako v roce 1948, nová vlna emigrantů opouští vlast, která jim podle jejich názoru už nemá co nabídnout.

Co jim vlastně nabízí? Rostoucí hmotnou životní úroveň, vůz značky Škoda, ledničku, chatu na venkově - za cenu pouhé povolnosti - většina Čechů a Slováků to přijme jako útěchu za rány z osmašedesátého. Ale někteří přece jen ne.

Husák je neustále pod útokem humanistů a socialistů. Útoky jeho ideologů na reformátory roku 1968 jsou směšné. Například Karel Šimon, zástupce ředitele Agitpropu, se rozvášňuje v Tribune: "Pokoušejí se rozšiřovat ideály buržoazního nacionalismu a zejména antisovětiismu proti ideálům proletářského a socialistického internacionalismu. Snaží se podněcovat nacionalistická cítění a rozšiřovat pomluvy a lži o našich spojencích a přátelích... snaží se vyrvat vlast ze socialistického společenství." Avšak hnutí za lidská práva v Československu poukazuje na to, že *jen* ono je prodchnuto pravým socialistickým duchem a že skutečný socialismus zavrhuje *berufsverbot*. Československé hnutí za lidská práva spojuje *berufsverbot* s diskriminací v zaměstnání a ve vzdělání, rovněž tak odsuzuje barbarské činy chilské junty - a poukazuje na jeho bolestné období v Československu. Ve svém otevřeném dopise Štrougalovi se ptá Pavel Kohout, proč byl zbit policisty v civilu. "Opravdu bych vás prosil, pane ministerský předsedo, abyste mi vysvětlil, v čem se liší má situace od situace občana v zemích, kde vládne vojenská diktatura nebo rasistický režim. - Mohu vám hned pomoci: liší se v tom, že mě sice od soboty bolí hlava a špatně slyším na levé ucho, ale že mě přece jenom ještě nezabili."

Je pravda, že jenom málo lidí zaplatilo životem. Někteří, jako Jan Patočka, zemřeli po dlouhém policejním šikanování. Ale k systematickému mučení a věznění, jak je známe z padesátých let, nedošlo. Husákovy procesy nepotřebovaly zajít tak daleko. Přítomnost Sovětské armády byla přísnější výstrahou než jakákoliv odsouzení. Po roce 1972, kdy se režim střetl poprvé s nově seskupenými sympatizátory reformy, a když reagoval sérií politických procesů a tvrdých rozsudků, se zdálo, že naděje na vytvoření jakéhokoliv typu politické opozice uvnitř režimu nenávratně mizí. Po konferenci v Helsinkách a z ní vycházející široké kampaně za

lidská práva, čeští reformátoři dostali novou příležitost. Charta 77, kterou podepsalo více než 1000 osob, plně si vědomých, že je čeká pronásledování, znovu potvrdila hlavní principy Pražského jara - že jednotlivec má práva, která stát musí respektovat, zakořeněná ve společném humanitním dědictví, bez kterého socialismus nemá smysl. Kusín popisuje stanovisko pražské vlády k této kampani: "Svobody a práva za komunismu nejsou něčím nezcizitelným. Stávají se majetkem, který si vedení strany přivlastnilo zároveň s politickou mocí. Toto zboží vláda přidělí (stejně jako přiděluje spotřební výrobky) k dočasnému používání jednotlivým osobám či skupinám osob, - zaplatit je možno například politickou poslušností anebo i penězi."

Na tomto poli boj s režimem pokračuje. Někteří signatáři Charty 77 byli donuceni emigrovat, jiní byli uvězněni, Patočka zemřel. Pouhé vlastnictví textu Charty, který vyzývá k dodržování principů, na kterých se usnesla konference v Helsinkách, se stalo, po procesu s Macháčkem a Laštůvkou, trestným přestupkem. Má Jiř. Hájek, jeden z prvních mluvčích Charty, pravdu, říká-li, že "Charta je dnes neodvolatelnou částí politického celku jeho vlasti"? "Všechno se rozvíjí krokem slimáčím, ale jdeme správným směrem". Bude možné tento krok zrychlit? Kusín je si vědom významu Charty všude ve východní Evropě, ale pochybuje, že pomůže dosáhnout podstatných změn v Československu, - soudí, že po Husákově odchodu by mohl být proveden, velmi pozvolna, návrat k jakési reformě, avšak stále pod dozorem sovětských vojsk. Optimisté, jako Jiř. Pelikán, poukazují na rychlost změn v Polsku, po pádu Gomulky, přestože i v Polsku byla sovětská vojska. Je možné, že Sovětský svaz by spíše obětoval toto nebo některé budoucí československé vedení, než aby musel znovu zasáhnout hrubou silou?

Londýn 18.8.1978

Die Presse

PRAŽSKÁ PONAUCENÍ
PRO VÝCHODNÍ EVROPU

Paul Lendvai

Osudová výročí v novější historii střední a východní Evropy slouží častěji, než se připouští, k tomu, aby se přehlušily výčitky svědomí nasycené a blahobytné západní společnosti právě pokoušením minulosti a aby se zakryla drsná realita.

To, co se přihodilo přesně před deseti lety v noci z 20. na 21. srpna v Československu, totiž vojenská intervence států Varšavského paktu (bez Rumunska) - byla to "dopravní nehoda" na cestě k uvolňování mezi Západem a Východem? Tak totiž zněla stejně cynická jako při-

značná - mezitím ovšem už zapomenutá - spěšná diagnóza francouzského ministerského předsedy Michela Debré. Anebo přece jenom šlo o historickou chybu, které se podle Zbigniewa Brzezinského (tehdy prostého politologa, dnes mocného poradce prezidenta Cartera v otázkách bezpečnosti) Rusové dopustili ze strachu před následky Pražského jara?

Při tak historicky uvědomělých aktérech světové politické scény není jistě náhodou, že právě v těchto dnech absolvuje svůj senzační výstup v obou Moskvě tak nepohodlných, protože emancipovaných balkánských zemích, Rumunsku a Jugoslávii, soudruh Hua Kuo-Feng. Po obvyklém varování před imperialismem a hegemonismem utěšoval Hua ve svém prvním veřejném prohlášení své hostitele v Bukurešti, že vítězství bez jakýchkoli pochyb patří těm národům, které se odvažují bojovat.

Právě příklad Prahy 1968 dokazuje, že čínská koncepce, ať ji obracíme jakkoli, obsahuje nevyřešený protiklad. Ve stejné míře totiž, v jaké Hua dokazuje nebezpečnost sovětské infiltrace, agrese a expanze, snaží se demaskovat nejménovanou komunistickou supervelmoc jako "papírového tygra". Pražská lekce pro východní Evropu však potvrzuje varování, které svého času formuloval bývalý ministerský předseda Ču En-laj, že totiž "daleká voda oheň neuhasí". To samozřejmě platí nejen pro politickou podporu Číny, nýbrž i pro postoj Západu. Strašidlo Jalty a pověstné rozdělení zájmových sfér mezi Stalinem a Churchillem stále ještě obchází kolem.

Způsob jednání v Praze v roce 1968, který zahraničním pozorovatelům připadal tak zmatečný, zrcadlil dilema, které pramenilo ne zdaleka jen z Dubčekovy zastrášenosti. Celá země vyčkávala (jako ostatně i v roce 1938), jak dopadnou osudová rozhodnutí. S tím souvisí rozdíl mezi vývojem v Maďarsku po říjnu 1956 a v Československu po roce 1968. Jánoš Kadár musel začít od nuly a po krátkém, leč nemilosrdném odplatném tažení musel najít nějaký modus vivendi s obyvatelstvem. V Československu však z nejrůznějších důvodů nemuselo dojít k žádným tak drastickým čistkám jako dvanáct let dříve v Maďarsku. A tak Gustáv Husák nemohl, i kdyby byl chtěl, zavést jakýsi druh "kadárizace".

Kromě toho celkový vývoj za posledních deset let potvrzuje přednost státních zájmů před ideologickými otázkami. Lidé na východ od Labe netouží už po žádném druhém "Pražském jaru". Romantici nejen v Budapešti, nýbrž i v Praze a v Bukurešti se změnil v realisty. Podvedeni a zklamáni Západem chtějí lidé, především mladá generace, trochu lépe a svobodněji žít. Jinak vyjádřeno: Lidé pokládají mocenskou realitu za neměnnou a snaží se ukořistit pro sebe v rámci možností to nejlepší. Po deseti letech se tedy ukazuje, že Praha nebyla ani "dopravní nehodou", ani "historickým přehmatem", nýbrž důsledkem střízlivého hodnocení světového poměru sil moskevským vedením.

Vídeň 21.8.1978

Le Monde

CO ZPŮSOBIL 21. SRPEN 1968?

P i e r r e D a i x

Po deseti letech fakta rozsoudila ty, kdo v invazi do Československa viděli jen běžný incident, východisko z nouze nebo jen chybu sovětských představitelů, a ty, kdo pokládali okupaci za sám projev logiky a struktury sovětského systému. Po deseti letech se ani nejzřetlivější zastánci Sovětského svazu už neodhodlají opakovat žádnou ze záminek, uváděných kdysi k ospravedlnění intervence. Nikoho nenapadlo vzdát poctu těm československým komunistům, kteří prý požádali SSSR o pomoc. A když prezident Husák navštívil Bonn, kde pak zůstalo nebezpečí agrese ze strany Spolkového Německa?

Debata se nyní soustřeďuje na jedinou otázku: byl v období Pražského jara socialistický systém v nebezpečí? Všechno, co o reformním procesu víme, nás vede k záporné odpovědi. V žádném okamžiku Pražského jara nevznikly pochybnosti o znárodnění průmyslu, ani o kolektivizaci půdy, ani o státní kontrole ekonomického a sociálního vývoje.

Z jiného zorného úhlu ale na věc pohlížejí ti, kdo za socialistický systém odpovídají. Pro Lenina stejně jako pro pana Brežněva je revoluční moc nedělitelná. To prý vyplývá ze samotné koncepce "vědeckého socialismu": jak se máme podílet na vědě s těmi, kdo ji jakožto vědu odmítají? Byla to ovšem především praxe, která z komunistické strany udělala jedinou vládnoucí stranu - to ani doktrína nepředvíдалa. "Revoluční zkušenost" vedla komunistickou stranu ke ztotožňování se se státem, k uplatnění absolutní kontroly všech společenských institucí a k nahrazení občanské společnosti touto kontrolou. Když pak sjezd sovětské komunistické strany proklamuje, že je třeba "posílit vedoucí úlohu strany", není to jen rituální fráze, nýbrž zjištění, že strana nepřipustí žádný nezávislý sociální, ekonomický a kulturní vývoj. Vedoucí úloha takové strany musí být totální. Nelze o ní smlouvat, nelze ji vymezovat.

Co se tedy stalo na jaře 1968 v Československu z tohoto hlediska, z hlediska "reálného socialismu"? Padlo rozhodnutí - se souhlasem p. Brežněva - že se prezident Novotný vzdá stranické moci a ponechá si jen funkci prezidenta republiky. Vedoucí úloha strany byla nejprve potvrzena tím, že Antonín Novotný sám mohl 5. ledna 1968 navrhnout ústřednímu výboru strany svého nástupce, designovaného prvního tajemníka Alexandra Dubčeka. Nové vedení muselo dokonce v ústředním orgánu strany apelovat na funkcionáře, žádat je o podporu a dávat jim na srozuměnou, že politická policie nezakročí proti těm, kdo budou kriti-

zovat nedostatky. Tak se měl nejdřív v řadách strany a později mezi obyvatelstvem vytvořit a upevnit dojem, že nejde jen o personální změny ve vedení strany, nýbrž o změnu politiky.

Od voleb do stranických orgánů, začínajících vzhledem k chystanému sjezdu už v únoru, přichází však překvapení za překvapením. Vývoj se valí jak lavina. Za několik týdnů smete oficiální vedení odborů, organizace mládeže a hlavních masových organizací. Odporoučejí se celé větve byrokratického aparátu, počínajíc cenzurou (.....).

Tyto změny v politickém systému si už nemohly klást meze. Všechny vztahy Československa k socialistickému světu se staly předmětem veřejné diskuse: nerovnoprávnost v obchodních smlouvách, stejně jako úloha Varšavského paktu. Dělníci upozorňovali na cenovou politiku v obchodu se SSSR....

Když českoslovenští vedoucí ujišťovali, že obavy o socialistický systém v Československu jsou bezpodstatné, protože vedení strany se může opírat o důvěru lidu, jaké se ještě nikdy netěšilo, přiznávali tím jenom - v očích sovětských vůdců - že došlo ke změně ve zdroji státní moci, která nyní vycházela vskutku z lidu, zatím co měla zůstat mocí Revoluce. Vrcholem všeho bylo založení Klubu angažovaných nestraníků a nebo ještě hůř K 231. Ti sociální demokraté, kteří se nesmířili s násilným spojením sociální demokracie s KSČ v roce 1948, souhlasili sice s tím, že jejich strana nebude obnovena a vyslovili Dubčekovi podporu - ale i tím z hlediska "reálného socialismu"

prokázali nepřístupnou samostatnost. Publikování 2000 slov nebylo zakázáno. Pluralismus se stával skutkem. Moc Revoluce byla porušena (.....)

Invaze z 21. srpna má důležité politické následky. Nejenom že skoncovala s umírněnými reformami Pražského jara, nýbrž zasadila rozhodující ránu "revizionismu" vůbec, to znamená naději, že sovětský systém by mohl být reformován vnitřními silami, návratem ke zdrojům marxismu. Otřásla virou, že leninismus by mohl být lékem proti omylům stalinismu. Proto se zhoršila krize mezi Komunistickou stranou Sovětského svazu a západními komunistickými stranami (.....)

Existuje paralela mezi otevřenou krizí v KSČ na konci roku 1967, po odhalení rozsáhlé krize ekonomické a sociální, k níž stát dospěl po dvacetileté vládě KSČ a mezi tou krizí, jež vznikla ve Francouzské komunistické straně jako následek volební prohry sjednocené levice. Také u nás, třebaže jenom ve stranických řadách, a ne v celé společnosti, se obnažila skutečná podstata vedoucí úlohy stranické hierarchie. Pražská porážka je tedy stále poučná. A nehrajeme-li si jen se slovíčky, musí změna v činnosti francouzské KS jít ruku v ruce s distancováním od systému "reálného socialismu". Ostatně to, co KSČ zatím označuje za "nedostatky v socialistické demokracii" v těch zemích, kde "bratrské strany" jsou u moci, nemůže být napříště chápáno odděleně od leninismu vůbec, od politické praxe leninských doktrin.

To je konec iluzí, k němuž nás přivedl 21. srpen 1968.

z vědeckých konferencí

SOCIALISMUS A DEMOKRACIE

Luciano Gruppi
/člen ÚV KSI/

S odstupem deseti let se zdá, že význam událostí, které se rychle a dramaticky seběhly roku 1968 v Československu, je tento: z budování socialistického hospodářství a socialistické společnosti vytryskla mohutná nezastavitelná potřeba demokracie, účasti občanů na řízení společnosti a státu, což je neodlučitelné od politických a kulturních svobod.

Typ socialistické demokracie, který se vyvíjel v Československu v roce 1968, odpovídá ve svých podstatných liniích způsobu, jímž některé komunistické strany kapitalistické Evropy, zejména KSI, pojímaly po XX. sjezdu KSSS myšlenku budování socialistické společnosti, vycházejíce z reality vlastních zemí.

Rozpory mezi postoji různých komunistických stran tváří v tvář československým událostem ukazují, že koncepce internacionalismu, jež se zrodila s komunistickou Internacionálou, musí být uvedena do nové polohy. Důkazem toho je fakt, že se ve světě zrodila

různá centra socialismu, takže internacionalismus dnes nemůže existovat jinak než jako polycentrismus - jak jasnozřivě předpokládal Palmiro Togliatti - jako uznání jednoty v rozdílnosti.

V dějinách zemí východní Evropy došlo od roku 1956 k neméně třem hlubokým krizím: v Polsku a Maďarsku na podzim roku 1956; v Československu krize vyvrcholila v roce 1968. Další krizové jevy v Polsku roku 1971 a v NDR, byť velmi příznačné, neměly stejný dosah.

Lze však hned zaznamenat hluboký rozdíl mezi Československem 68 a polskými a maďarskými událostmi z roku 1956. Tyto události se zrodily z lidových rebelií, namířených ani ne tak proti socialismu, jako spíše proti způsobu, jímž byl řízen. Straně v Polsku se podařilo znovu, díky změně ve vedení, navázat vztah s dělnickou třídou a lidem, dokazujíc tak, že obnova je možná. V Maďarsku však krize vedení strany byla tak hluboká, že obnovení tohoto vztahu se muselo uskutečnit pomocí tragické a bolestné intervence sovětské armády; k jeho navázání bylo třeba dlouhého a trpělivého překonávání brázd, již intervence vryla mezi lid a stranu a mezi Maďary a Sovětský svaz. V

Polsku se však proces obnovy brzy vyčerpá, neboť se prováděl za složitých poměrů sil uvnitř strany a protože nenašel možnost změnit onen model společnosti a řízení, který je v rozporu se skutečnou demokratickou obnovou.

V Maďarsku se naopak podařilo - možná právě díky tomu, že krize byla hlubší, a že nešlo jen o krizi režimu, ale také celého národa, a protože vnitřní poměry sil byly méně nepříznivé - dát větší demokratický obsah socialistickému režimu, jenž však zároveň ve svých základních liniích zůstává nezměněn vzhledem k předchozímu stavu.

V československých událostech naopak iniciativa nevychází z lidu, který by byl vyšel do ulic; vychází shora, z vedení komunistické strany. Ale tato iniciativa postupně zahrnuje proces mnohem širší a hlubší a dotýká se celé společnosti i jejích neuralgických center.

V jejím základě se objevuje životní problém tohoto státu: vztah mezi českými zeměmi a Slovenskem. Nedošlo tu k protestním lidovým hnutím, ale centra, která formují názory - v první řadě intelektuálové - si uvědomují, že v zemi dochází k čemuśi vážnějšímu, nežli je jen vlna vzpoury: k nespokojenosti vedoucí k apatii a skeptismu, k rozšířené morální krizi. Proces, ke kterému tedy dochází v roce 1968, je díky těmto faktům i díky svému pomalému, často podzemnímu zrání, jež probíhalo od XX. sjezdu KSSS, hlubší a radikálnější nežli procesy, ke kterým došlo v Polsku a Maďarsku. Nevytyčuje jen potřebu řídit lépe daný systém: při respektování socialistické zákonnosti, v diskusi s pracujícími a s lidem, při elastickém provádění určité kulturní politiky a zejména méně zkonstatěným plánováním, vedeným však tak, aby nedošlo ke ztrátě rovnováhy s ohledem na spotřebitelské požadavky /stručně řečeno uplatňováním maďarské linie/, je tu vytyčena potřeba vytvořit nový typ, nový "model" socialismu.

To, co začíná dozrávat v roce 1968, je dlouhý a obtížný proces, začínající v roce 1956 a zrychlující se v roce 1960 a zejména v roce 1963. Jsou tu však také hlubší precedenty v dějinách obou národů. První republika znamenala, v letech 1918 až 1939, ostrov demokracie ve střední Evropě, kdy v ostatních zemích vládly režimy často přímo fašistického typu. V této republice existovala silná sociální demokracie, zákonem povolená komunistická strana, jejíž masový charakter byl v mezinárodním dělnickém hnutí výjimkou. Tato demokracie byla vybudována na základě vysokého průmyslového rozvoje českých krajů a v podmínkách velké a rozšířené kulturní tradice.

Za rokem 1968 stojí také to, jak byla v Československu prožita doba od roku 1945 do roku 1948. Tehdy začala být v celém evropském komunistickém hnutí vypracována myšlenka možnosti různých cest k socialismu, odlišných od cesty sovětské. Takový byl například smysl Dimitrovovy teze o lidové demokracii, podobně vyznívaly Gomulkovy postoje v Polsku. V tomto smyslu se vyslovil také Thorez, Togliatti promlouvá na národní konferenci KS ve Florencii v roce 1947 o "italské cestě k socialismu". Sám Stalin mluví při jednom setkání s labouristickou delegací o dvou cestách, jedné pomalejší a méně bolestné v Británii a druhé sovětské. Podobně se vyslovuje KSČ v Československu, Gottwalda k tomu povzbuzuje sám Stalin. Tehdejší hesla znějí. "Československá cesta k socialismu" nebo "zvláštní československá cesta k socialismu".

Máme tu už tedy dostatečně přesnou definici přechodné fáze odlišné od sovětské cesty? Máme organickou definici spojení mezi demokracií a socialismem? Ještě ne. Ale v Československu se na základě Košického programu ustavila koaliční vláda demokratických stran a Národní Fronta samostatných stran postupujících podle společné dohody. Jsou vyhlášeny svobodné volby a v roce 1946 KSČ dosahuje relativní většiny 40 procent. Tedy parlamentní demokracie, ale "nového typu", neboť v ní dochází poprvé k účasti dělnické třídy ve vládě. Slovenská autonomie je podstatným článkem života státu.

Je pravda, že režimy tohoto typu vznikly ve všech zemích východní Evropy, ale je rovněž pravda, že v Československu tento režim měl, anebo mohl mít - z důvodů, které jsme uvedli výše - pevnější kořeny. To znamená, že obrat, k němuž došlo po roce 1948 ve všech zemích východní Evropy, byl pro Československo radikálnější a dramatičtější. Únor 48 nebyl uměle vyvolaný, nebyl jenom zvratem vnuceným zvenčí, ze Sovětského svazu. Je nutné ho vidět a chápat v procesu, který zahrnoval mezinárodní vztahy a počínal v roce 1947 /nebo přesněji v červnu 1946 Churchillovým projevem ve Fultonu/ zahájením "studené války" a následným vytvořením politických a vojenských bloků. Na západě a na východě Evropy se dávají do pohybu protikladné a zároveň paralelní procesy. Na jaře roku 1947 jsou během několika málo týdnů vyloučeny z vlády dělnické strany Itálie, Francie a Belgie. Na východě tomu odpovídá obrat k režimům, v nichž se zmocňují hegemonie komunisté i bez ohledu na reálné poměry politických sil. Začíná se plánované a urychlené hospodářství, jež by mělo být socialistické. Lidová demokracie je redukována na variantu diktatury proletariátu. Na variantu..., ale co bylo její podstatou? Ve skutečnosti je přijímán jako jediný model: sovětský. Tak jako je mylná teze, podle níž bylo zrušení protifašistické dohody v Itálii pouze důsledkem vlivu Spojených států a ne také následkem vystoupení národních konzervativních a reakčních sil, nacházejících své místo v mezinárodním kontextu, tak také by bylo mylné nevidět, jak v základě československého obratu existoval skutečný rozpor mezi stranami a společenskými silami, uvědomělá dělnická mobilizace, skutečná netrpělivost zbavit se co nejdříve překážek, které bránily přechodu k socialismu. Zapůsobil jistě i sovětský tlak. V případě Marshallova plánu nabyly formy otevřeného vměšování, uspíšil tak krizi vztahu mezi stranami a posunul tyto vztahy dál, než odpovídalo jejich vnitřní logice.

Ale obrat, ke kterému došlo v roce 1948 ve všech východoevropských zemích, měl v Československu následky vážnější a negativnější. Ekonomika země byla odtržena od své základny, to je, od vztahů navázaných se zeměmi západní Evropy ještě před válkou díky tomu, že tu existoval převážně spotřební průmysl. Byly to vztahy, jež bylo lze s prospěchem znovu navázat. Soustředění pozornosti na těžký průmysl, jak se provádělo od roku 1948 ze sovětského popudu, znemožnilo racionálnější rozvoj hospodářství a představovalo tu větší zatížení nežli v jiných zemích, které byly převážně zemědělské. Také znárodnování, které obsáhlo i oblasti drobného průmyslu, řemesel, obchodu, zničilo životaschopnou hospodářskou tkáň a zbavilo hospodářství nezbytné pružnosti. Privilegování průmyslu vy-

rábějícího výrobní prostředky způsobilo obrovskou zátěž, neboť zde chyběly suroviny a odbytiště byla omezená.

Ve sféře v užším slova smyslu politické proměnila téměř výlučná moc komunistické strany ostatní politické strany v převodové páky. Z Národní Fronty zbyla jen fasáda. Role parlamentu se omezila na schvalování. Komunistická strana se ztotožnila se státem. Vztah strana - stát pozbyl nezbytného členění. Komunistická strana se ve svých úkolech při řízení státu ocitla před kvalitativním i kvantitativním skokem a musela zaangažovat v těchto úkolech většinu svých zkušených kádrů. Její vnitřní život tím byl ochuzen. Její narychlo povýšené kádry se z nejistoty a nezralosti zabezpečily poslušností a konformismem.

Tak se utvářel centralizovaný a byrokratický stát; také hospodářské plánování bylo přísně centralizováno. Odbory nabývaly v podstatě funkce nástroje hospodářského plánu. Budování socialistického hospodářství tedy nebylo doprovázeno rozšiřováním účasti občanů či pracujících, řízení státu a společnosti nevedlo k obohacování a rozšiřování demokracie, nýbrž k rušení oněch článků, které jsou pro demokracii nezbytné, ke zrušení oné svobody informace, debaty, nesouhlasu, bez nichž demokracie nemůže existovat. Procesy proti takzvaným "slovenským nacionalistům" i strašný proces z let 1952-53 nebyly degenerací, nýbrž v jistém slova smyslu důsledkem logiky věci, která se obracela proti těm, kdo ji, jako Rudolf Slánský, budovali. Těžké vměšování sovětské strany do přípravy procesů, požadavek, aby v nich byl souzen i Slánský, to vše ve skutečnosti odpovídalo logice vztahu k Sovětskému svazu tak, jak byl utvářen. Hon na "titovce" dusil jakoukoli touhu po samostatnosti, která tu byla, či mohla vzniknout.

Je třeba dodat ještě, že výstavba centralizovaného státu znemožňovala také jakoukoli skutečnou autonomii Slovenska a vnášela tudíž krizový prvek do základní otázky života Československa. Vznikal tak rozpor, jenž v jiných zemích východní Evropy neexistoval, neboť citlivé otázky národnostních menšin se nemusely řešit federativními vztahy.

Není náhodou, že nejtypičtěji mnohonárodnostní socialistický stát - Jugoslávie - byl i z tohoto důvodu veden k vývoji zcela odlišnému.

Rozvoj československého hospodářství od roku 1948 byl bezpochyby značný; dodatečně se definoval jako extenzivní: velké investice, rozšíření zaměstnanosti, zejména ženské /což bylo velkou vymožeností/, nízká produktivita, velké plýtvání, vysoké výrobní ceny, slabá schopnost konkurence na mezinárodních trzích. Výdělek byl zaručen pro všechny - a i to byla velká přednost, zvláště na Slovensku, které během první republiky trpělo nezaměstnaností a hospodářskou emigrací. Ale protože produktivita byla nízká, byly nízké i platy. Rodinné příjmy se v podstatě zvyšovaly přírůstkem zejména ženské zaměstnanosti. Ženská zaměstnanost, která dosáhla 80 procent, způsobila však složité rodinné problémy. Proto také široká síť společenských zařízení, která byla vytvářena, odpovídala nejenom jistému pojetí společenského života, ale také nezbytnostem. V celku efektivní a bezplatná byla zdravotní péče; efektivní a bezplatný systém vzdělávání. Vysoká účast v kulturním životě, avšak v mezích, jimiž byly obětovány nezbytné svobody. Ovšem, hospodářské plánování extenzivního typu, okopírova-

né ze země jako SSSR, jenž si dal za úkol přejít co nejrychleji od zemědělského hospodářství k průmyslovému, muselo v Československu dříve ještě a tvrději nežli v ostatních lidově demokratických státech, narazit na vlastní meze. Tento druh vývoje odpovídal lépe Slovensku nežli již průmyslovým zemím Čech a Moravy.

Hospodářské potíže, ony velké neznámé v rozvoji země, se začaly pociťovat stále naléhavěji od roku 1957 a způsobily prudké snížení v přírůstcích národního důchodu. V roce 1963 došlo dokonce k jeho snížení.

Odtud vychází úvahy o hospodářském systému a o daném způsobu plánování. Kniha Oty Šika *Plánování a trh v socialismu* je z roku 1964. Dochází k uvědomování si iracionálnosti, neadekvátnosti a plýtvání, způsobených administrativním plánováním, jež určuje na základě subjektivních kritérií ceny a cíle výroby, aniž by zákon hodnoty mohl nějak sehrát svou roli. Ale trh - jehož role se negovala tím, že se dogmaticky uváděl do protikladu s plánem - dává pociťt svou přítomnost i své zákony.

Bylo nutné přejít od administrativního plánování k plánování hospodářskému, to jest, založenému na zákonech ekonomických. Ale jaké jsou zákony socialistického hospodářství? To bylo teprve třeba zjistit. Z toho vyplynula nutnost přejít od *extenzivního* hospodářského rozvoje k rozvoji *intenzivnímu*.

Chci zdůraznit jeden aspekt této věci: hnutí za hospodářskou reformu se ve stejném období projevovalo také v Sovětském svazu /jehož protagonisty byli Liebermann, Novošilov, Němčinov/, ale naráželo na problém, který de facto samo vyvolávalo: na problém demokracie, aktivní a odpovědné účasti pracujících na sestavování plánu. Tato účast je nezbytná, má-li se dosáhnout pro závody, skupiny podniků, oblasti atp. jisté autonomie v rámci plánu.

V Československu naopak úvahy o hospodářských potížích - jež byly pociťovány naléhavěji a tvrději nežli v zemi obrovských rezerv, jakou je SSSR - oslovily téměř okamžitě a s veškerou naléhavostí otázku demokracie. Tak lze vidět uzel, v němž se proplétají různé důvody, jež vedly k "novému kursu" roku 1968.

Myšlení ekonomů bylo koordinováno s myšlením ostatních vědců. Od roku 1964 v ČSAV pracuje skupina vědců, vedených Radovanem Richtou, na tématu vědeckotechnické revoluce. Vzáť, jako oni, na vědomí velký skok, který učinila v posledních letech věda a technika, i to, že věda se v kvalitativně nové podobě stala univerzální a přímou výrobní silou, znamená nejenom dožadovat se větších prostředků a úplné svobody pro vědecký výzkum, ale také požadavku, aby do řízení hospodářství byly zavedeny nové racionální metody, aby novým potřebám byly přizpůsobeny i technické prostředky a proces i organizace práce. To znamená zaútočit i z této strany na administrativní plánování.

V roce 1967 se konal IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. Literatura byla - vedle slovenské otázky - oblast nejostřejších rozporů. Oblast, ve které musel Novotný udržovat nesnadnou rovnováhu mezi starými kritérii kulturní politiky a nezbytnou pružností a poskytováním větších svobod.

Sjezd uvádí v pochybnost nikoli stav literatury, nýbrž způsob existence společnosti. Poukazuje na nepřítomnost jakékoli diskuse, demokracie, na konformismus a prostřednost. Od pokusu působit zevnitř, tla-

čít na KSČ, ale neprovokovat roztržky, se přechází k otevřené a přímé kritice. Zde je třeba si připomenout, jakým způsobem se táhlo po dlouhou dobu řešení otázky politických procesů z padesátých let a jejich revize.

Novotného vedení postupovalo v otázce těchto procesů podle stejné taktiky, jako vůči XX. sjezdu KSSS: redukovat na minimum jejich výbušné účinky, vyvodit z nich co nejmenší důsledky, ale přitom neignorovat úplně otevřené problémy. Zabývat se jimi tak, aby se odstranily nejtěžší deformace stalinismu a zaručit, aby se nemohly opakovat. Revize procesů postupuje tedy pomalu. Odsouzení Slánského a jeho soudruhů se zpočátku považuje za správné; k rehabilitaci dojde v roce 1963. Teprve v roce 1963 je odstraněna obrovská socha Stalina, jež z Letenské pláně hrozivě a jako varování doléhala na krásy Prahy.

Ale dařilo-li se novotnovskému vedení - díky tomu, že Československo dosáhlo vyšší životní úrovně nežli ostatní lidové demokracie a nežli Sovětský svaz - vyhnout se trýznivým otřesům, k jakým došlo v Maďarsku a v Polsku, na druhé straně se hromadily a prohlubovaly důvody k zevrubné revizi celkového režimu. K výbuchu došlo na IV. sjezdu spisovatelů. Už Kafkovská konference, zorganizovaná v roce 1964 Goldstuckerem, znamenala nejenom nové navázání na jeden z největších projevů české kultury v jejím německohebrejském výrazu, ale vedla i k novému zhodnocení "dekadentismu" a ke kritice kánonů takzvaného "socialistického realismu". Zdálo se, že Kafka tušil nacistické *lágry*, ale také stalinistické procesy; že odhaloval projevy odcizení, jimiž trpí člověk i společnost, ocitající se tvář v tvář státní moci, která ho vylučuje ze společnosti a jejíž důvody se v životě lidí jeví jako tajemné a nepřátelské.

Nebudu popisovat průběh IV. sjezdu spisovatelů, ani to, jak Hendrych, představitel sekretariátu strany, z něho odešel. Disciplinární tresty, které za to byly uděleny komunistickým intelektuálům - protagonistům tohoto sjezdu, byly schváleny ÚV. Jednomyslnost ÚV znamenala pouze odklad bitvy, jež se měla přesunout na pole se širší masovou základnou: na slovenskou otázku. Slovenská otázka vystupovala do popředí stále tíživěji od roku 1960 a během Novotného návštěvy na Slovensku v roce 1967 dosáhla akutní podoby. Došlo k rozporu mezi novotnovským vedením a Slováků s Dubčekem v čele.

Konzervativní vedení strany nenacházelo dostatečně široký terén pro své manévry ve slovenské otázce, nenacházelo záminky, ke kterým se mohlo uchýlovat v případě spisovatelů, jejichž pozice mohly být pokládány za příliš radikální a setkávat se s nedůvěrou mas. Na prosincovém zasedání ÚV se většina členů přidává k reformátorům. Brežněv byl během své návštěvy v Praze informován Dubčekem a Černíkem o tom, že za Novotným už nestojí většina ÚV. Novotný žádal Brežněva o podporu. "eto vaše delo" - "je to vaše věc", odpověděl mu Brežněv.

Když se zasedání ÚV znovu schází 3. a 4. ledna 1968, podává Novotný demisi. A váhavý, mírný, opatrný Dubček se stává prvním tajemníkem. Počítalo se s ním jako s přechodnou figurou. On se však brzy stává pevným bodem, symbolem, podobně, jako se to v těchto letech událo i s jinými osobnostmi, které měly být přechodnými figurami. Znamená to, že některé přechody jsou ve skutečnosti přístavy.

Skupina reformátorů se tak ocitá v čele ÚV a stranického aparátu, jejichž většinu tvoří konzervativci. Musí tedy jednat v obtížné rovnováze mezi obnovou a jednotou strany; mezi nutností udržet si souhlas strany a souhlas veřejného mínění, zasaženého výbušnou vlnou diskusí a vehementních kritik minulosti. Zpočátku události na Hradčanech nechávají veřejné mínění chladným, neboť se zdá, že jde jen o změny ve vedení. Ale brzy se ukáže, že tomu tak není. Dělnická třída se však zprvu dívá na obrat s jistou nedůvěrou; obrat byl totiž charakterizován především tlakem ze strany intelektuálů. Ale dochází ke zrušení tiskové cenzury; vybuchuje záležitost procesů z padesátých let. Mluví se otevřeně o slepé uličce, ve které se ocitlo hospodářství. Požadavek skutečné autonomie Slovenska je stále naléhavější. Je nutné rychle a radikálně demokratizovat režim, dosáhnout plných politických svobod. Je třeba také poznamenat, že v požadavcích obrodného procesu existují nesrovnalosti. Zatímco v Čechách a na Moravě je na prvním místě otázka demokracie, Slováci sázejí na autonomii a neuvědomují si úzké sepětí mezi ní a demokracií. A to je slabina, která bude zatěžovat celý "nový kurs", a na kterou bude po srpnu naroubována celá akce, namířená k udušení a pohřbení obrodného procesu.

V období od ledna do dubna převažují obžaloba minulosti a emotivní a vášnivé pozice. Zdá se, že dvacetileté dějiny byly pouze dějinami omylů. Strana a zejména její kádry jsou obžalovány; je to pro ně rána, nejistota, demoralizace, nejsou už skutečnými vůdci procesu, který se uskutečňuje. Ve vedoucí úloze strany se projevuje jistá slabost, které však bylo těžko se vyhnout, neboť když se dají do pohybu jistá nezbytná a oprávněná hnutí, nabývají také svého vlastního tempa a charakteru. Je to v povaze obrátů: dochází při nich k nárazům a roztržkám, vztah mezi řízením a živelností mezi hnutím a stranou je obtížný; je to vztah, který je třeba vybudovat.

Od ledna je jasné, co má být odsouzeno a méně jasné, co se má požadovat. Analýzy ekonomů jsou co se týče chyb a neřestí systému, méně už v určování nových forem řízení, jež musí teprve být nalezeny.

Přesto však se objevují organické souvislosti, které spojují články, jemiž se utváří "nový kurs". Nemá-li se hospodářský plán diktovat shora, mají-li ho pracující přijímat a uvědoměle plnit, má-li se vyloučit sféra autonomního rozhodování podniků, je třeba dosáhnout samosprávných organizací. K samosprávě je nutná svoboda informace, svoboda diskuse, podniková demokracie. Demokracie na pracovišti je spjatá se všeobecnou demokracií v zemi, se svobodou sdělovacích prostředků, se svobodou kultury.

Strana se znovu ujímá iniciativy a vedení na dubnovém zasedání ÚV a schválením *Akčního programu*, na kterém se pracovalo už od února. V programu je definován cíl nového kursu: socialistická demokracie. "Socialismus s lidskou tvář" zní literární termín a znamená, že má-li být socialismus v leninském smyslu aktivně a uvědoměle budován širokou masou lidu, musí chápat člověka nikoli jako nástroj, nýbrž jako propagonistu, musí vést k plnému rozvoji lidské osobnosti.

Mění se za prvé koncepce funkce strany, protože zůstává platné marxisticko-leninské pojetí strany tak, jak bylo definováno 3. Internacionálou. Komunistická strana už nemůže a nesmí být hlavním a nejvyšším administrátorem, který je všudypřítomný a který rozho-

duje o všem tak, že se vláda, Národní fronta, parlament i společenské instituce stávají jeho prodlouženou rukou. Komunistická strana musí umět získat svou roli myšlenkového a politického vůdce a organizačního centra ve styku s masami, založeném na diskusi a přesvědčování. Mezi stranou a státem se musí ustavit nezbytné články, které se se stranou nesmí ztotožnit. Ostatní strany Národní fronty musí prosadit vlastní iniciativu a NF musí být orgánem, ve kterém se na základě konfrontace dochází k jednotné platformě. Úkolem parlamentu musí být nikoli ratifikovat, nýbrž diskutovat a rozhodovat. Odbory se musí znovu ujmout své role obránce zájmů a požadavků pracujících s ohledem na rámcové možnosti stanovené demokraticky plánem. V závodech musí být ustanoveny samosprávné organizace.

Závody musí hospodařit na základě vlastního výsledku. Slovenské autonomii se dostává širokého prostoru, včetně zákonodárné moci slovenského shromáždění. Stát se má ustavit jako federace. Pomýšlí se na novou ústavu. Začíná se mluvit o "pluralismu", který charakterizuje nový kurs - ne však Akční program - mimo diskusi je však otázka demokratického centralismu, jež má být vůdčím principem nejenom ve straně, nýbrž i ve státě. Politická svoboda, energicky požadovaná svoboda slova a tisku, a z ní plynoucí právo na nesouhlasný postoj, nemůže prosazovat organizovaná opozice - i když se o to některé složky pokoušejí. To je hranice, uvnitř které se vyvíjí koncepce demokratického socialismu, která však za dané vnitřní a hlavně vnější situace /určované vztahy mezi zeměmi Varšavského paktu/ nesmí být překročena.

S důrazem se stvrzuje přátelský svazek se Sovětským svazem a s ostatními socialistickými zeměmi, jakož i platnost RVHP.

Bylo by možné namítnout, že Akční program měl být přijat v lednu a že v dubnu už mohly vycházet konkrétní zákony a ustavovat se instituce a jiné organizované útvary, určené k uskutečňování Akčního programu. Z hlediska abstraktního je to pravda. Ale mohl by tak uvažovat jenom ten, kdo se domnívá, že historické obraty a procesy se rodí v plné zbroji z Diovy hlavy. Je však také pravda, že program udává pouze obecný směr, jenž teprve bude muset být upřesněn a konkretizován, zvláště pokud jde o hospodářskou oblast. Jasně z něj však vyplývá, že komunistická strana definovala s dostatečnou jasností a bez větších protikladů linii demokratického rozvoje - jenž ostatně už probíhal - v pevném rámci socialismu. Ostatně o socialismu nebylo žádných pochybností, ani v lednu, ani před ním, šlo pouze o jeho formy. Po dubnu se nový kurs konsoliduje. Novotný rezignuje na funkci prezidenta republiky, zvolení Svobody má potvrdit přátelský svazek se Sovětským svazem. Představitelé nového kursu se dostávají do čela základních státních orgánů. To hlavní, co se po dubnu rozvíjí, je stále uvědomlejší účast lidu na životě socialistické společnosti.

Ale právě ve chvíli, kdy by nejistoty a starosti měly ustoupit, zvyšuje se tlak zemí Varšavské smlouvy. Nechci popisovat jeho jednotlivé fáze. Ale nechybí tu epizody přímého vměšování. A jak vzrůstá tato kritika nového kursu, který prý ohrožuje socialismus, dochází následkem cizího nátlaku k hlubokému sepětí mezi lidem a KSČ. Pevnost a rozvaha, s níž KSČ hájí nový kurs, posilují prestiž strany.

Je tedy třeba zdůraznit, že Československo v roce 1968 není Maďarsko v roce 1956. Strana udržuje přes rozpory mezi silami konzervativními a pokrokovými jednotu a daří se jí řídit proces. Antikomunistické síly, které v Československu, stejně jako v ostatních lidově demokratických zemích, nechybí, nenacházejí masovou základnu.

Lze říci, že Komunistická strana Československa nebyla nikdy tak silná, jako v období od června do srpna 1968. Tato síla se plně projevila v okamžiku vojenské okupace, když se straně podařilo řídit celou zemi a udržet obdivuhodnou jednotu lidu.

Je třeba si všimnout toho, že tlak ostatních lidově demokratických zemí posílil vztah mezi stranou a lidem proto, že utužil vztah mezi otázkou národní a otázkou socialismu a vyzdvihl národní funkci samotné komunistické strany. Tak tedy vnější tlak, místo aby odhalil nejistoty a rozpory ve straně, způsobil naopak to, že nevyšly najevo - a to proto, že lid by je byl tvrdě odsoudil. Není náhodné, že v okamžiku okupace se ti, kteří si ji přáli, neodhodlali vzít na sebe tuto zodpovědnost a proto nebylo možné sestavit "novou" vládu.

To jsou tedy důvody, proč v okamžiku, kdy se blížilo 9. září, datum, na které byl po počátečních rozpácích svolán XIV. sjezd strany, rozhodl Sovětský svaz a ostatní země Varšavské smlouvy, že vojenská intervence se nesmí dál odkládat. Sjezd by byl totiž potvrdil nový kurs a zvolil nový ÚV. Setkání, která se konala začátkem srpna /mezi KSČ a KSSS v Čierné nad Tisou a mezi KSČ, KSSS a polskou, maďarskou a německou stranou v Bratislavě/ vnutila československé politice některá omezení, nezvrátila však její směr. Tato setkání naopak vyvolávala dojem, že daný stav věcí je sice s nevolí, ale přece jenom přijat a znamenala tedy pro nový kurs jisté vítězství, i když křehké a přechodné.

Situace tedy nedovolovala antikomunistickým silám, aby se ujaly iniciativy; v Československu nebyla kontrarevoluce, ani otevřená, ani plíživá. Zatímco v Maďarsku došlo v roce 1956 k vraždění komunistů, rozpadla se skoro všechna zemědělská družstva a byla rozpuštěna armáda, v Československu nebylo zrušeno ani jediné družstvo a vojsko se jednotně přidalo k novému kursu a za okupace se dokonce stalo opěrným bodem všeho obyvatelstva a nástrojem, který umožnil uskutečnění XIV. sjezdu. Nelze tedy mluvit o krizi socialismu v Československu, šlo naopak o obtížné a bolestné hledání nových forem socialismu. Nový model, který se vytvářel, uváděl spíš v pochybnost onen typ režimu, který se podle sovětského vzoru ustavil v zemích Varšavské smlouvy. Narážel na koncepci, podle níž existuje jenom jeden model socialismu, který může mít nanejvýš druhotné varianty, takže každý režim, ustavený podle nějakého jiného modelu, je nesocialistický a je vlastně zákeřnou hrozbou socialismu.

Ne všechny socialistické země zaujaly též postoj k novému kursu. Jugoslávie jej vítala jako proces vedoucí k autonomii a uskutečňující některé základní požadavky jugoslávského socialismu, týkající se vztahu mezi stranou a státem, mezi státem a společností a otázky řízení podniků.

Rumunsko, které se ve vnitřních záležitostech od sovětského modelu příliš neodchýlilo, shledávalo cenným požadavkem autonomie, jenž kladlo Československo.

Maďarsko se dívalo na nový kurs se sympatiemi, alespoň v nejpokrokovějších kruzích. Méně příznivě nakloněné byly střední kádry, které se obávaly, že v Československu se bude opakovat nový maďarský Říjen z roku 1956. Maďarští představitelé byli proti intervenci, museli se však podřídit, protože obnova jejich země po roce 1956 byla natolik podmíněna vztahem k Sovětskému svazu, že si nemohli dovolit žádnou roztržku.

Největší starosti však budil nový kurs u vedoucích činitelů Polska a NDR. Což není náhodné, neboť Gomułkovo vedení postupně ztrácelo onen charakter obnovy, který vycházel z událostí podzimu 56 a mělo právě co dělat s oněmi potížemi, které později znamenaly jeho pád po povstání v Gdaňsku roku 1971. Náhodný není ani případ NDR, neboť v tomto období se právě rýsovaly nové vztahy mezi SSSR a Spolkovou republikou Německo. Byly tu obavy nejenom kvůli tomu, že čs. nový kurs by mohl vyvolat krizi ve vnitřních záležitostech země, ale také proto, že mezi Československem a Spolkovou republikou Německo mohly být ustaveny vztahy bez ohledu na NDR. Je třeba však říci, že nic takového se nestalo a že Československo bylo ve svých vztazích ke Spolkové republice velmi opatrné a oproti SSSR a Polsku zůstalo zřetelně v pozadí.

Vojenská intervence 21. srpna 1968 měla tedy důvody zcela odlišné od těch, které platily v Maďarsku roku 1956.

Zde se projevuje objektivní rozpor uvnitř nového kursu. Nový kurs uváděl v pochybnost jednu formu socialismu. Znamenal tedy perspektivně velmi působivý vzor pro ostatní socialistické země. V tom tedy byl nechtěný objektivní výsledek, neboť nový kurs naopak vyhlášoval požadavek svobodné volby pro vnitřní rozvoj každé země. Zároveň však českoslovenští představitelé chtěli, aby nový kurs přijaly ostatní země Varšavské smlouvy, aby se dokonce přijal jako pozitivní příspěvek ke světovému socialismu. To právě nebylo možné. Nebylo možné dělat socialistickou politiku, která v praxi uváděla v pochybnost ostatní socialistické režimy, která byla v rozporu s nimi celým svým pojetím kultury a socialismu a zároveň nevyvolat krizi vztahů s ostatními zeměmi. Můžeme říci, že nový kurs pada s tímto rozparem.

Nový kurs neuváděl v pochybnost Varšavskou smlouvu ani zahraniční politiku socialistických zemí. Politika bloků - jako ve všech případech - silně omezovala prostor pro svobodné vnitřní sebeurčení. Na logiku politiky bloků se skutečně také odvolává každé zdůvodňování zásahu do Československa, a to i v těch případech, kdy skutečným důvodem byla vnitřní politika zemí Varšavské smlouvy.

Můžeme si vyložit otázku: mohli českoslovenští představitelé jednat lépe? Jistě mohli hnutí řídit pevněji; zaručit svobodu diskuse, ale pohotověji a bojovněji zasáhnout proti jistým úchytkám a mylným představám. Jistě došlo k nemístným projevům, které nahrávaly vnitřním i vnějším nepřátelům nového kursu. To je případ *Manifestu dva tisíce slov* z června 1968, jež bylo napsáno z četných pohnutek a z částečně oprávněných obav, způsobených některými nejasnostmi v nové politice, ale zanedbávalo obtížnou mezinárodní situaci, v níž se Československo nacházelo. Ale i když Manifest dva tisíce slov poskytl argumenty nepřátelům nového kursu, nesmíme zapomínat na to, že

nelze požadovat, aby se v obtížném a složitém procesu, kde nutně dochází k nejrůznějším tlakům, nedostavovala také netrpělivost, nedocházelo ke krajnostem a ke špatně vypočítaným tahům. K obrodnému procesu patří přece i to.

Fundovanější je snad tato námitka: během Ceausescovy a Titovy návštěvy došlo k velkým lidovým manifestacím. Nabyly významu zejména pokud jde o zahraniční politiku, což vzbudilo poplach a dojem, že se tu odehrává odstředivý proces - posloužilo to v každém případě jako záminka. Na druhé straně se však nekonal ani v červenci při manévrech Varšavského paktu na polských hranicích, ani během setkání v Čierné a v Bratislavě lidové manifestace na důkaz podpory nového kursu a přátelství a spojenectví se Sovětským svazem a ostatními zeměmi.

Takové manifestace by byly možné a jistě i užitečné, i když nemohly být rozhodující.

Všeobecně se dá říci, že českoslovenští představitelé si uvědomovali nebezpečí, které se nad nimi vznášelo, ale nedocenili jeho velikost a bezprostřední hrozbu. Podcenili tíhu objektivního rozporu, ve kterém se nový kurs ocitl. Mysleli si, že po setkání v Čierné a v Bratislavě mají to nejhorší za sebou. Výsledek těchto setkání však naopak neuspokojil ostatní země a to spolu s blížícím se sjezdem uspíšilo rozhodnutí zasáhnout.

Postoj, který KSI zaujala během československých událostí i vůči vojenskému zásahu, je známý. Byl to postoj sympatie a podpory nového kursu. Svědčí o tom Longova návštěva v květnu 1968 v Praze i to, co tehdy napsal v *Rinascitě*; stejně výmluvné jsou jeho přímé kroky, vyzývající země Varšavské smlouvy k respektování nezávislosti Československa a svobody jeho národů.

Na zasedání ÚV naší strany 27. srpna 1968, poté, co se Dubček a ostatní představitelé, kteří byli zatčeni a násilím odvezeni do Moskvy, vrátili do Prahy, aby se mohli ujmout vedení, vyjádřili jsme se pro nápravu "omylu", pro stažení vojsk a navrácení plné svobody Československu. Byla to od nás naivita? Iluze? Ne, poté, co vedení hned 23. srpna 1968 vyslovilo "vážený nesouhlas a odsouzení...", to byl pokus podpořit možnosti, které tehdy ještě byly otevřeny. Mluvili jsme o "omylu" a byl to tenkrát nejpříhodnější výraz: byl to důsledek celé koncepce. Myslím, že i důvody našeho postoje jsou jasné. Vyplývaly z koncepce, kterou jsme uplatňovali zejména od VIII. sjezdu v roce 1956, koncepce, podle níž socialismus musí nabývat demokratického charakteru. Vyplývaly také z našeho přesvědčení o nezbytnosti samostatných a vlastních národních cest k rozvoji socialismu. Z koncepce internacionalismu, kterou jsme prosazovali, zahrnující vůdčí úlohu kteréhokoliv státu a jediné strany a navrhuující kritérium jednoty při zachování rozdílu.

Vojenská intervence znamenala pro naše pojetí internacionalismu tvrdou zkoušku. Naše schopnost být nezávislí v této zkoušce obstála a dosáhla kvalitativního skoku. Jednota při zachování rozdílu jako kritérium, podle kterého se musí řídit internacionalistické vztahy, dosáhla nové úrovně.

Ke svému postoji jsme dospěli také díky tomu, že jsme sledovali zblízka události nového kursu a dospěli jsme k názoru, že nepředstavoval nebezpečí pro socialismus, nýbrž že vedl k jeho bohatému a působivému rozvoji.

Znamenají snad československé události, že ty cesty k socialismu, které se odlišují od sovětského vzoru a vytvářejí odlišné formy socialistické společnosti, se musí nutně setkat s nepřekonatelným odporem Sovětského svazu? Ne. Jsme přesvědčeni, že čím větší pokroků dosáhne dělnické hnutí v zemích, které nepatří k Varšavské smlouvě, a kde jsou historické i kulturní podmínky i politické situace odlišné, tím méně může socialismus odpovídat jedinému modelu, tím více nových příkladů socialistických společností se uplatní a bude ovlivňovat mezinárodní dělnické hnutí. S rozšiřováním procesů vedoucích k socialismu budou věci, jako okupace Československa, stále méně možné.

Všechno to, co se událo v Československu, dokazuje, že existuje úzké sepětí mezi bojem za demokratický rozvoj socialismu a budováním socialismu v demokracii a bojem za mezinárodní uvolnění, mírovým soužitím, zavedením systému kolektivní bezpečnosti v Evropě a překonáním proti sobě postavených politických bloků.

/Referát, pronesený na semináři KSI/

OTÁZKA "TŘETÍ CESTY"

Alberto Asor Rosa

/profesor římské univerzity, člen ÚV KSI/

Abychom pochopili důležitou úlohu, kterou sehrály intelektuální síly v Pražském jaru, musíme upozornit na některé zvláštní rysy, kterých nabyla československá kultura v rámci zemí sovětského bloku po druhé světové válce.

První skutečností, s níž se setkáváme, je, že máme co dělat s velice ušlechtilou a vysoce kulturní tradicí, zakořeněnou hluboce ve společenské tkáni země. Vykладаči a apologetové vyzdvihují jako rozhodující rys československé kultury skutečnost, že byla místem, kde se setkávaly různé kulturní proudy, často protikladné a někdy dokonce přímo antagonické: od reformace po protireformaci, od křesťanství po hebraismus.

Pro naši potřebu postačí podtrhnout tři rozhodující rysy této kulturní tradice. Je bytostně *středoevropská*, s těžištěm blízkým německé a habsburské oblasti, bohatá na podněty a zájmy rázu kosmopolitního; současně však musí řešit *problém národní identity*, který ji pronásleduje od samých jejích počátků z příčin, jež jsou nasnadě, a s níž je spjata jazykově, ale i z důvodů intelektuálního sebeurčení a reflexí o samotné povaze vlastní existence a vlastního osudu.

Tyto dva aspekty se prolínají a jsou spojeny s rysem třetím. *Stalinistická zkušenost* tu byla prožita jako umrtvování možnosti rozvíjet tyto originální prvky československé kultury. V roce 1967 projevila Kundera živý cit pro národní charakter české a slovenské kultury a zároveň vyslovil "obavu", že "naše dnešní kultura ztratí onen evropský charakter, který tolik ležel na srdci osobnostem českého humanismu a obrození...".

Zároveň ale - a to je třetí zvláštnost československé kultury - její tradice není elitářská, určená pouze pro intelektuály. Kundera pokračuje ve svém příspěvku /ze sjezdu Československých spisovatelů - pozn. překl./:

"V české literatuře není nic aristokratického, je to literatura plebejská, úzce spjatá s širokým národním publikem." K tomuto bodu se vrátím dále.

Srovnání mezi Kafkou a dobrým vojákem Švejkem je příliš evidentní, než abych ho tu opakoval. Není však natolik evidentní, aby nám zabránilo připomenout, že slavná kafkovská konference, zorganizovaná profesorem Eduardem Goldstückerem, znamenala počátkem šedesátých let novou etapu v krizi vládnoucího ideologického monolitismu; a že v některých pražských divadlech a kabaretech z šedesátých let nacházíme možnosti zespolečenštění oné osvobozující intelektuální zkušenosti, kterou bylo těžko hledat na místech oficiálních a institucionalizovaných.

První poznámka, kterou můžeme vyslovit, je, že tato směs *kosmopolitismu, nacionalismu a lidovosti* byla velmi těžko přizpůsobitelná sovětské socialistické ideologii, která prakticky směřovala k vytvoření stejnorodé a univerzální kultury ve všech zemích východního bloku s perspektivou abstraktního modelu uniformní ideologie /marxismus-leninismus, socialistický realismus atp./.

Druhá poznámka je, že tato kulturní tradice, kterou jsme stručně shrnuli, se měřila, jak známo, ze zkušeností budování socialismu, jež byla také nadána vlastními zvláštnostmi: měla za sebou období ne snadné, ale velmi živé parlamentní demokracie, měla značně vyvinutou materiální základnu, silnou podporu ze strany dělníků a lidu vůbec.

Přesto tedy, že zrak neodborníka nemůže proniknout příliš do hloubky tak složitých procesů, lze snadno zjistit, že podstatná část české a slovenské inteligence byla už od let válečných a poválečných hluboce spjata s těmito procesy, přesněji se snahou rozvinout jejich historicky pokrokové aspekty. Někdo považuje socialistickou republiku za přirozené pokračování první republiky; jiní považují socialismus za vyšší formu demokracie; někteří jednoduše přijímají podmínky intelektuální práce dané probíhajícími socialistickými zeměmi československé společnosti. V každém případě lze těžko uvádět v pochybnost to, že široký souhlas intelektuálů s ideály socialismu byl čestný a loyální, stejně jako jejich účast, která se významně projevovala od roku 1948 do roku 1968 a zejména, jak uvidíme, ve způsobu, jímž přispěla v Pražském jaru. To, že se na socialismu podílela velká masa intelektuálů buržoazního původu, je možná dalším důvodem k zamyšlení, už proto, že je překvapující sledovat, jak prošla vcelku nenarušena hroznými zkouškami perzekuce, politických procesů, režimu diskriminací a cenzury.

Chtěl bych se krátce zmínit o souvislostech poněkud širších. V článku ekonoma Radoslava Seluckého z roku 1968, *Československé hospodářství včera a dnes*, je jasně načrtnut obraz toho, jak mohlo Československo uskutečnit hned od začátku model pokrokového socialismu: Československo bylo skutečně ze všech zemí, ocitnuvších se ve sféře sovětského vlivu, nejbližší západním státům jak po stránce ekonomické, tak prodělanou zkušeností buržoazní demokracie. Vysoká technická a vědecká úroveň, neobyčejná specializovanost dělnických kádru, správné členění průmyslové a výrobní základny, silné zastoupení spotřebitelského průmyslu, dosti vysoká životní úroveň a vedle toho zkušenost nenásilného hospodářského plánování, to všechno umožňovalo *československou cestu k socialis-*

mu, jež byla dokonce způsobilá pronikat směrem na Západ. Tuto cestu znemožnilo ztotožnění "jednoho z možných modelů socialismu se socialismem vůbec".

I když se to může zdát paradoxní, právě přesvědčení, rozšířené mezi intelektuály, spisovateli a filozofy neméně než mezi ekonomy, že to, co se v Československu uplatňovalo, byl deformovaný a nesprávný model socialismu, nebo přinejmenším model historicky překonaný a neexportovatelný, právě toto přesvědčení o krachu sovětského hospodářského modelu, založeného na rozmachu těžkého průmyslu a na principu "výroby pro výrobu", bylo to, co přimělo intelektuály k tomu, aby začali stále přesněji rozlišovat mezi sovětským socialismem a Socialismem, mezi zkonstatěným stalinistickým režimem a pružnými možnostmi odlišného a pokrokovějšího československého socialismu.

Přesvědčení o této odlišnosti našlo také přesnou teoretickou a kulturní odezvu. Na kulturních stránkách se v roce 1968 pravidelně objevuje upozornění, že je třeba rozlišovat mezi velkými ideály marxismu, často vědomě utopickými formami doktríny a jejich ubohou realizací, prováděnou byrokraty u moci. A tak tedy stejně jako ekonomové, kteří věnují kritickou pozornost socialistickému modelu výroby a jeho politickým důsledkům, také široká vrstva intelektuálů, spisovatelů, filozofů a umělců zkoumá model socialistické moci, uplatněný v Československu po roce 1948. Jejich analýzy jsou konvergentní a bude vhodné na okamžik se u nich zastavit. Můžeme totiž skrze ně rekonstruovat obraz socialistické Moci ve všech jejích souvislostech a podívat se na ni i očima československých intelektuálů šedesátých let.

Stalinský socialistický model se zakládá na směšování politického vedení státu s technickým řízením ekonomie, na podřizování všech jednotlivých podniků státní správě, na ztrnuté, "železné" disciplíně ústředního plánování a zejména na nepřítomnosti jakéhokoli regulačního tržního mechanismu. Mezi tímto způsobem hospodářského řízení a převažujícím typem politické a státní organizace existuje úzký vztah, /který, jak uvidíme, přecházel do reformních projektů z šedesátého osmého roku/, protože mechanismus moci se funkčně člení podle rozvoje různých odvětví činnosti.

Kosík v roce 1968 definoval systém vládnoucí v Československu jako "policejní byrokratickou diktaturu" a jasně ho odlišoval od "systému socialistické demokracie". Podstatou takové diktatury je systematické ignorování celku vzhledem k jeho částem a jednotlivých částí vzhledem k jeho celku: "Tento systém funguje ignorujíc vlastní podstatu, zatímco jednotlivé složky žijí v iluzi o sobě samých i o druhých. Masa mimo stranu předpokládá, že stranická masa tvoří pevný kolektiv, že všechno ví a o všem rozhoduje. Stranická masa předpokládá, že straničtí vůdci jsou vševědomí a všemocní a že rozhodují na základě přesných a úplných informací. Straničtí činitelé považují řadové členy za věčně nezralé a neschopné vlastního rozumného uvažování, tedy také neschopné rozhodnout o tom, co mají nebo musí dělat. Straničtí funkcionáři jsou přesvědčeni, že nestranická masa je navýsost spokojena se svým právem nic nevědět a o ničem nerozhodovat, se svojí povinností podat občas nějaký návrh a držet se linie."

Tendence politiky vystupovat jako čiré vládnutí a tedy v krajním případě jako organická a systematická represe, vede ve společnosti k vážnému důsledku, kte-

rý je vzhledem k teoretickým předpokladům socialismu zcela paradoxní: ke korporativismu různých skupin a jejich vzájemnému odcizení či dokonce rozporu ve jménu jednotlivých zájmů: "Ideálem byrokracie je uzavřená společnost, která by se zakládala na tom, že by se jednotlivé vrstvy omezily na vlastní profesionální oblast a na kontrolované dávkování informací."

Není náhodné, že Kosík rýsuje kladně figuru politického myslitele, snažícího se propojit každodenní praxi a obecnější rovinu, že cítí oprávnění spojovat jména tak různorodá, jako Masaryk, Rosa Luxemburová, Lenin a Gramsci: tato bezpochyby eklektická operace znamená však také, v *podmínkách nutnosti*, myšlenkovou otevřenost, směřující k pluralistickým teoretickým i politickým zkušenostem, která není ani tak hodnotná sama o sobě, jako spíš pro to, co naznačuje: totiž *jiný vztah mezi mocí a individuem, mezi politikou a morálkou*.

Právě tento důraz na revoluční morálku, který je hlavním Kosíkovým argumentem - i když zatíženým jistou pojmovou pedanterií, překonanou moderním vývojem marxistické teorie - nabývá na významu a stává se i dramatickou a zoufalou výzvou, jakmile je projektován na pozadí politické situace, kde se systematicky objevuje lež a manipulování.

Českoslovenští intelektuálové si neuvědomují vždycky, jaké jsou nejrůznější třídní problémy, které tematika vnucovaná moci jejich diskusemi s sebou přináší.

Někdy však tyto problémy vystoupí s velkou jasností během obtížné rekonstrukce kritických i sebekritických perspektiv, obrácených i do minulosti. Hlavním z těchto problémů je samozřejmě otázka postoje dělnické třídy k systému moci v Československu.

Někteří autoři /např. Igor Tomeš v článku *Dělníci a proces demokratizace*/ upozorňují na to, že systém ústředního a autoritativního plánování bezpochyby zajistil dělníkům "sociální jistotu" a "plnou zaměstnanost". Dělnická třída však tvrdě zaplatila tyto výhody tím, že se zastavil celkový hospodářský rozvoj, ztrátou jakýchkoli politických práv, která jí náleží jako třídě, ztrátou jakékoli možnosti mít přímý vliv na distribuci výrobků a obecněji konstantním krizovým stavem.

Ještě jednou Kosík: "Touto byrokratickou praxí byla nejcitelněji a nejvážněji poškozena dělnická třída, která přestala coby třída vykonávat politická práva a byla izolována od svých nejpřirozenějších moderních spojenců, intelektuálů."

Odtud později - v období mezi lednem a srpnem 1968 - vyplynula často netrpělivá a stále dramatičtější vyzva intelektuálů po spojení s dělnickou třídou, po tom, aby se znovu nabytá politická autonomie dělnické třídy stala dalším argumentem pro kulturní oblast, aby se dělnická třída zasadila o obrodný proces.

Bylo by samozřejmě zapotřebí nesmírného množství dalších analýz a dalších citátů, kdybychom chtěli definovat vztahy mezi kulturní a literární produkcí v úzkém slova smyslu a politickou mocí.

Tato otázka má jednak aspekt ideologický a jednak aspekt praktický a organizační. Oba byly ústředními tématy proslulého IV. sjezdu Československých spisovatelů v červnu 1967, jenž sehrál důležitou úlohu v přípravě duchovní atmosféry, v níž o několik měsíců později došlo k politickému obratu.

Zkoumáme-li tyto aspekty, nelze říct mnoho nového vzhledem k tomu, co už bylo řečeno o sovětských modelech organizace kultury. Významná je však neo-

třelost, odvahy a komplexní charakter argumentů československých spisovatelů.

Po stránce ideologické tu dochází k jasnému zavržení jednotné a totalitní literární teorie, která je pouze falšovanou projekcí obecnějšího principu, podle něhož i volba ve věci literární či umělecké náleží politické moci a je konkrétně vyjádřena stranou a státem /pochopitelně ve jménu "vyššího" společenského zájmu/. Na dalším stupni je vášnivá obžaloba /například v příspěvku Ludvíka Vaculíka/ organizace moci jako výlučné jednotky, postavené proti široké mase občanů /MY a ONI/, jednotky, která je držitelkou pravdy a odborníkem v politice, takže nedovoluje vměšovat zveňčí, a dále výraz přesvědčení, že nikdy nebude možné, aby "umění a moc žily v lásce a shodě". "To, co naopak je možné - pokračuje Vaculík - a co nám dodává naděje, abychom vytrvali ve svém úsilí, je toto: aby tyto dvě rozdílné sféry vzájemně chápaly situaci, v níž by vhodně upravovaly vztahy mezi sebou."

Pokud jde o stránku organizační a praktickou, byly vzaty v potaz československé zákony o cenzuře a tisku a obecněji vyjádřeno přesvědčení, že diktování jednostranných názorů prostřednictvím hierarchických a byrokratických metod je nejsilnější příčinou nedůvěry, kterou nejrůznější společenské vrstvy chovají vůči samotné myšlence socialismu anebo přinejmenším vůči jejímu uskutečňování v daných politických a sociálních podmínkách.

Pavel Kohout popisuje skeptický a nedůvěřivý postoj mladých lidí ke straně a komentuje: "Stává se mi, že se s nimi hádám, když vytahují obvyklé iluze a polopravdy o první republice, o roce 1945, o událostech února 1948 o západní demokracii, Sovětském svazu a o našem spojení s SSSR. Ale hádám se naopak *pro* ně a jejich jménem, když poukazují na to, že jim - a v podstatě všem občanům tohoto státu - jsou ještě dnes názory autoritativně vnucovány, že nemají možnost utvořit si je svobodně, pomocí diskuse a srovnání protikladných hledisek."

Syntetičtější, ale neméně účinně, Alexander Kliment: "Jsem schopen chápat mnoho věcí, nejsem však schopen pochopit nutnost jako svobodu."

Syntetická analýza podmínek, ve kterých se musela rozvíjet intelektuální práce v Československu v letech 1948 a 1968 dovoluje pochopit jak to, že Pražské jaro nabylo také typické formy intelektuálního hnutí, kde vedle tradičních humanistických složek - spisovatelů, filozofů, umělců - působili také ekonomové, technici a vědci.

Byl tu také onen styk mezi lidem a kulturou, jehož historické kořeny se pokoušíme zjistit.

Existoval tu především fakt, že institucionalizované články kultury byly prakticky zablokované, zatímco společenské třídy, jak už jsme řekli, byly vtlačovány do pozic a funkcí korporativních.

Jako ve všech situacích, kde se tyto dvě podmínky vytvoří, - a jev "disidentství" ve východních zemích podle mého mínění kořeně právě zde - krizové prvky, nespokojenost a pokusy o obnovu se mohou začít projevat teprve v okamžiku, kdy dochází k vnitřnímu rozštěpení mezi zablokovanými mechanismy vlády a politického zřízení; a tyto krizové prvky nacházejí svého nenahraditelného prostředníka v intelektuální vrstvě - způsobem nejnápadnějším a nejostentativnějším právě ve vrstvě humanistické, která je nejcitlivější

vůči škodám způsobeným danou politikou v kulturním rozvoji systému. A že to může být východiskem k neobyčejnému rozmachu opozice, ukazuje nepopíratelné a jinak nevysvětlitelné rozšíření hesel a myšlenek, týkajících se celé československé reality, jež dávali do oběhu intelektuálové: *Literární listy* překročily v jarních měsících roku 1968 tři sta tisíc výtisků.

Toto nám pomůže vysvětlit některé specifické rysy intelektuální politiky Pražského jara, jež by se mohly jevit jako zaostalé v očích západních komunistů, kteří okusili do sytosti všech výhod i nevýhod pluralistického postoje, kdyby naše konfrontace byla vedena pouze abstraktně a bez ohledu na reálné podmínky procesu. Beru co možná nejvíce v úvahu všechny tyto faktory a domnívám se, že příspěvky intelektuálů Pražskému jaru lze rozlišit ve třech rovinách, pochopitelně ne vždy jasně oddělených.

1. První rovina je ta, kterou bych definoval jako "garantistický" - proud /orientovaný na demokracii, garantovanou zákony/. Je nejrozšířenější, nejnaléhavější, nejurgentnější, a to právem.

Jak je snadné jej poznat, tak je těžké ocenit plně jeho hodnotu v oněch podmínkách a za onoho rozložení sil. Staví se proti cenzuře, proti politickým a stranickým zásahům do kultury a umění, proti monolitické koncepci marxismu a obecněji ideologie. Svoboda slova, tisku, požadavek jasných garancí i právních záruk ochrany intelektuálů a umělců a obecněji všech občanů bez rozdílu, jsou hlavními obsahy tohoto proudu.

Teoretickým předpokladem těchto požadavků je to, že cenzura a dohled nad celou společností, jak ji provádí vládnoucí moc, není ničím jiným nežli nejkratší cestou k uskutečňování byrokratické a policejní praxe socialismu, o níž mluvil Kosík, a která vede přinejmenším k totální roztržce mezi vládnoucími a ovládanými.

Někteří intelektuálové si uvědomují, že tímto způsobem lze obnovit také liberální koncepci společnosti a intelektuální práce. U jiných můžeme směle říci, že tato orientace uvědoměle existuje.

Problémem je analýza vztahu, který existuje, nebo který by měl existovat mezi organistickou a totalitní koncepcí společnosti a různotvárnými projevy individuální a skupinové tvořivosti. I když tento problém není vždy příliš pociťován a prohlubován /s výjimkou některých teoretických spisů Kosíkových/, není pochyby o tom, že tento vztah je často vnímán jako krizový nebo dokonce neudržitelný.

2. Do druhé poloviny bych umístil všechny projevy diskuse o pluralismu a o možných formách proměňující se socialistické společnosti: tedy všechny pokusy, směřující k demokratickému rozvoji institucí a společnosti.

Zde se téma rozšiřuje a nemůže zahrnovat oblasti mezi sebou dosti vzdálené, jako jsou technika, věda a politika. Nesmíme zde zapomenout na to, že právě z Československa nám v těchto letech přišla v díle Radovana Richty a jeho spolupracovníků jedna z nejpromyšlenějších a fascinujících hypotéz o účincích, které může mít vědeckotechnická revoluce, zvláště, je-li racionálně řízena, na civilizaci a na život člověka. Lze říci, že takováto hypotéza patří také do okruhu politických reflexí o způsobech uskutečnění autentické demokracie? Myslím, že ano, zejména ve smyslu toho,

co jsme naznačili výše, to jest, že bohatší a rozmanitější členění *moci* nemůže nést k intenzivnější a účinnější demokratické účasti občanů.

Snad nejskvělejším výrazem záměrů, které vyjadřovali českoslovenští intelektuálové, je i v tomto případě dílo ekonomů, kteří viděli nejjasněji celek i spojení mezi různými aspekty problému. Selucký píše: "Chceme se pokusit o syntézu mezi racionálním řízením společnosti a demokratickým řízením podniků, o syntézu mezi optimální společenskou potřebou a demokracií."

Všichni víme, co to znamená v politice: od vytvoření dělnických rad v závodech po co nejrozhodnější vymezení vztahů mezi stranou a státem, mezi státem a ekonomikou. V kultuře to znamená vytvoření systému, jehož členění by dovolilo vyhnout se zatemňujícím účinkům taktických ohledů. Poslechněme si, co říká Kohout: "Výsledkem revoluce měl být - a myslím, že by měl být i dnes - *svobodný člověk*..." A Kosík: "Základem socialistické demokracie nejsou anonymní masy, manipulované nekontrolovatelnou vládnoucí skupinou /politickou byrokracií/, nýbrž svobodní a rovnoprávní socialističtí občané, kteří jsou subjekty politického života." A Michal Reiman v jednom článku z července 1968, nazvaném *Demokratický socialismus: možnosti a meze*, upozorňuje sice na to, že "v rozhodujících otázkách politického systému nebylo ještě dosaženo žádoucího pokroku, zvláště pak chybí dostatečné záruky", ale snaží se vyzdvihnout do popředí vztah mezi československou socialistickou zkušeností a tím, co nazývá "socialistickou evropskou koncepcí", čili souborem teorií a praktických zkušeností evropského socialismu mimo sféru sovětského vlivu.

3. Za touto oblastí, zkoumající vztahy mezi demokracií a socialismem se rozkládá další sféra - třetí rovina, o které bych chtěl mluvit a která je nejen velmi zajímavá, ale také nedostižně prozkoumaná a často jen přibližně načrtnutá.

Na jedné straně je tu tendence - kterou je třeba si přiznat - směřující k rozhodnému a úplnému překonání historických podmínek socialistické revoluce v Československu a k požadavku vytvořit politické podmínky velmi blízké západním sociálně demokratickým koncepcím.

Na druhé straně naopak dochází k pokusu zachovat pevné spojení mezi danými historickými podmínkami a uskutečněním hluboké socialistické demokracie.

Mluví se otevřeně o "třetí cestě". V ekonomickém myšlení je tato cesta brzy formulována jako hypotéza - až příliš empiricky proklamovaná -, že existuje paralelní proces mezi reformními požadavky na Západě a na Východě. Na Západě musí nutně směřovat k oslabování tržního mechanismu společenských investic v hospodářství, neboť zde vládne mechanismus nabídky a poptávky; na Východě musí naopak směřovat k oslabení státního vlivu na hospodářský systém a ke znovuzavedení některých tržních mechanismů, neboť tato situace je charakterizována vládnoucí převahou byrokratického centralismu. Obě strany však tíhnou ke stejnému cíli, kterým je, jak jasně říká Selucký, "demokratizace hospodářské situace a politického života".

Toto "vzájemně se vyvažující" řešení konfliktu

mezi východním socialismem a západní demokracií se může z mnoha aspektů jevit jako naivní a příliš empirické. Ale paralelismus, který nejpokrokovější intelektuálové rýsují mezi bojem dělníků v západním kapitalismu a dělnickým hnutím, jež stojí před úkolem napravit radikální omyly v procesu výstavby socialismu, existuje a je velmi působivý.

Rodí se tu možná hypotéza socialistické teorie, překonávající konečně podmínky vnucené studenou válkou a železnou oponou. Vůle překonat důsledky epochálního rozdělení Evropy na Východní a Západní i když zatím vágní a živěná především nadějí, začíná vystupovat do popředí a je důležité, aby vystoupila s tváří pokrokového komunistického vědomí.

Antonín Liehm vysvětluje, že nelze provádět socialistickou kulturní politiku, aniž by se definoval obsah, který ji určuje jako takovou a domnívá se, že jejím základním úkolem je osvobodit kulturu od dvojí diktatury *trhu* a *moci*, první charakterizuje společnost liberálně demokratickou, druhá společnost byrokraticko-socialistickou. Postaví-li socialistický stát do centra vlastní kulturní politiky úsilí umožnit nejširším vrstvám obyvatelstva nejenom vybrat si - v podstatě liberalisticky - mezi různými stejně dostupnými kulturními hodnotami, a povede-li je také - prostřednictvím každodenní praxe - ke stále užšímu kontaktu s těmito hodnotami, které by prostým zavedením liberalistického principu zůstaly pouze monopolem "elity", způsobí to, podle Liehma, neobyčejné rozšíření celé kulturní sféry, aniž by tím byly nějak narušeny schopnosti či neschopnosti jednotlivých intelektuálů a spisovatelů.

A konečně Kosík, který je snad po teoretické stránce ze všech nejpřesnější, vyhláší požadavek "humanistického socialismu", který by byl "jak popřením kapitalismu, tak popřením stalinismu", poukazuje na "spojení mezi intelektuály a dělníky" jako na jeho základní nástroj a dochází k představě pluralistického systému přechodné fáze, založeného na třech ústavních základnách: 1. na Národní frontě, 2. na politické demokracii, 3. na dělnických či výrobních radách.

Této teorii chybí závěr z toho pádného důvodu, že nemohla být uvedena do praxe v historické realitě posrpnového Československa.

Jakákoli bilance toho, co se během několika měsíců uskutečnilo, anebo srovnání mezi návrhy a jejich uskutečněním by teď byla nevhodně náročná a z naší strany domyšlivá.

Spíš nežli důsledky tohoto hnutí intelektuálů je třeba hodnotit překvapující a pozitivní fakt, že toto hnutí existovalo v takových velkých rozměrech a s právě takovými myšlenkami a nadějemi, přes obtížnost výchozích podmínek a přes těžkosti procesu.

V tomto smyslu tedy není možné posuzovat větší či menší stupeň realizovatelnosti mnoha myšlenek a hypotéz uzralých během Pražského jara, zato je třeba se tázat, jak tento proces pokračoval jinde, jak přispělo mezinárodní dělnické hnutí k řešení problémů, jež byly tehdy vysloveny, jak se postavíme před dramatické a nevyřešené otázky této intelektuální a kulturní diskuse. Jde, stručně řečeno, o otázku "třetí cesty", na kterou zevnitř své dramatické zkušenosti Čes-

koslovensko upozornilo západní i východní veřejnost. A to, že nejde o problém zbrusu nový, neznamená, že není stále ve středu všech, kdo si uvědomují do hloubky nejistotu a nevhodnost dosavadních historických řešení.

/Referát, přednesený na semináři
v Římě k 10. výročí Pražského jara/

pozn. redakce: Alberto Asor Rosa cituje ve svém projevu mnoho prací českých autorů, přeložených do italštiny. Neměli jsme bohužel možnost vyhledat všechny originály a uvést všechny citáty v původním znění. Naším autorům se proto omlouváme a čtenáře ujišťujeme, že po obsahové stránce náš překlad věrně odpovídá textu.

Názory našich autorů

EXTRABLATT

ROZHOVOR S MLUVČÍM CHARTY

Jaroslavem Šabatou

Jaroslav Šabata, 51, byl až do roku 1969 profesorem sociální psychologie na univerzitě v Brně. Na mimořádném sjezdu strany v srpnu 1968 (který byl později prohlášen za ilegální) byl zvolen do ÚV KSČ. V roce 1971 byl odsouzen k šesti letům vězení. Po svém propuštění - 1976 - skladník. V červenci 1978 ze zdravotních důvodů penzionován. Penze: 375 korun měsíčně. Od dubna 1978 mluvčí Charty.

E.: *Pane profesore Šabato, od dubna jste jedním ze tří mluvčích Charty 77. Charta existuje nyní jeden a půl roku. Jakou bilanci je možno vykázat?*

Š.: To, že po jednom a půl roce ještě existuje a žije, je vlastně její největší výsledek. A já sám jsem po posledních diskusích přesvědčen o tom, že bude žít i nadále. Pochopitelně prodělává vývoj.

E.: *Jaký vývoj?*

Š.: Chceme do diskuse zapojit širší kruhy. A diskuse má mít stálý charakter. Charta dosud vydala 16 dokumentů. V příštím dokumentu - ten bude mimořádně důležitý - se má jednat o této perspektivě. Dokumenty nemá nyní vypracovávat jen ten nebo onen determinovaný kruh lidí, ale nejdříve se mají široce diskutovat. A to také s lidmi, kteří jsou k režimu sice kritičtí, ale ne bezprostředně aktivní v opozici. Mínění těchto lidí může být důležitým přínosem k některým otázkám. Šíře, o kterou usilujeme, má v dlouhodobé perspektivě naši politiku prohloubit. Mimo to chceme - aspoň u části obyvatelstva - postupně dosáhnout kriticky produktivního a otevřeného jednání.

E.: *Ale v podmínkách ilegality je přece velice těžké vést takovou diskusi?*

Š.: Jistě, fakticky pracujeme vlastně v ilegálních podmínkách. Chápeme se však jako solidární spolek lidí - vědomě neříkám organizace - který se pohybuje v rámci zákonů ČSSR. To je naše koncepce, která však druhou stranou není přijatá. Ale do jisté míry se existence Charty přece "respektuje". Nemluví o nás však jen jako o "nepřátelích socialismu", ale někdy nás nazývají také "oportunisty", "revizionisty", nebo jiní

zase "úchylkáři". Dá se tedy vystopovat snaha nás posuzovat diferencovaně a vrážet mezi nás klín. A to není dobré. Na druhé straně je však vládnoucí síla nucena lavírovat. Nechce před veřejností vyhlížet jako by potlačovala boj za lidská práva. Chce dokázat, že zákony porušujeme my. To se jí ovšem nedaří. Proto musí postupovat opatrně. Tedy neostalinismus, nikoli starý stalinismus.

E.: *Ale nepřipomíná míra represí a způsob ostouzení opozice silně starý stalinismus padesátých let?*

Š.: Nepochybně vládne v aparátě stalinismus. A přesvědčení stalinisté. Ku příkladu major, který mě během Brežněvovy návštěvy vyslychal, nedělal žádné tajemství z toho, že soudí o Stalinovi stejně, jako před 25 lety, že dělal "dobrou politiku". Poslechněte si tuto pikantní epizodu: dal mi otázku, byli bych ochotný zřít se funkce mluvčího Charty, kdyby se mi "oni" revanšovali a můj syn by mohl studovat. Zasmál jsem se a odmítl. Zasmál se a řekl: "Tak vidíte, jako Stalin. Stalin přijal totiž zprávu, že jeho syn je v německém válečném zajetí, velmi klidně, byl dobrý komunista a Vy jste také komunista." Tak jsem tedy dostal vysvědčení, že jsem dobrý komunista. Je to paradoxní. Ale on je skutečně přesvědčený, že represe jsou dobrá věc - a že by se měly ještě zesílit. Tento major se zásadami měl jistým způsobem porozumění pro protivníka, který, jako já, jedná zásadně. Není sám. Je představitelem velice agresivních tendencí, jež se prosazují ve státním aparátě a jsou výrazem nespokojenosti, která panuje v částech byrokracie, k nimž nepatří jen pracovníci StB.

E.: *Jsou to pouze tendence, nebo jde o zostřeni represí vůbec?*

Š.: Je třeba říci, že potlačování opozice se stupňuje. Například byly podniknuty velice tvrdé kroky proti edici "Petlice". Zde v Brně byli před několika týdny zatčeni tři mladí lidé, kteří pomáhali "Petlici". To je proto důležité, protože na západě si někdy představují situaci "samizdatů" trochu růžově. Zatím byla tato aktivita jakž takž trpěna jako pololegální činnost.

E.: *Souvisí zostřeni represí s nadcházejícím výročním invazí?*

Š.: Jistě. Ale zdá se, že výročí se využívá jako podnět, aby se mohl šroub represí utáhnout. Je třeba se obávat, že 21. srpen se vezme za záminku k ještě tvrdším krokům.

E.: *Je Charta známá v širokých vrstvách obyvatelstva?*

Š.: Na to není lehké odpovědět. Symbol "Charta 77" je velice známý. Nejen statisíce, ale milióny lidí v CSSR vědí, že Charta je a že dělá to či ono. Má sympatie, ale vládne také skepse, pokud jde o účinnost "Charty". Však "nic nespravíte" - říkají mnozí. Pocit vlastní bezmoci je v této zemi velice silný. Ale Charta jistě přispěla k tomu, že stále více lidí má přece jen menší strach.

E.: *Mluvíte o strachu "dole". Známá underground-skupina "Plastic-People" zpívala v jedné písni "o stu straších" (formách strachu) byrokracie. Jak to vypadá se strachem "nahore"?*

Š.: Ano, ano, je důležité vědět, že tyto dva strachy existují. Já věřím, že se může stát, že se strach na obou stranách bude redukovat. Nechceme, aby se společnost polarizovala přímočaře. Je třeba diferencovat. Komunistická strana není jen byrokracie. V určitých kruzích strany hrají ještě vždy úlohu motivy ideologické a ne osobní, nebo řekněme prospěchářské. Dnešní KSČ má přece jen ještě podporu ve skupinách, které jsou důležité a které nemohou být v pravém smyslu slova označovány jako byrokratické.

Jistě, mnozí jsou členy strany z čistě pragmatických důvodů. Ale také pragmatické myšlení se může a bude radikalizovat. Může se tedy - a také musí - počítat s reformními tendencemi i uvnitř komunistické strany.

E.: *Znamená to, že vidíte možnost změny pomoci nějaké reformy vycházející z KSČ?*

Š.: O tom se mezi námi velmi diskutuje. Zcela otevřeně řečeno: nejsem reformní komunist. Nechci budít jakékoliv iluze, jako by se strana mohla reformovat sama ze sebe. To vůbec nemíním. Ale když říkáme, že jsme pro konstruktivní dialog, tak to myslíme vážně. Pro nás to není jen pouhá taktika. Netvrdím, že skutečně byrokratické síly jsou schopné dialogu. Ale KSČ není možné zredukovat na čistě byrokratické síly. Malý

příklad: prodavač v jednom obchodě, kde pravidelně nakupuji - člen strany - prohlásil na jedné schůzi ideologické komise komunistického svazu mládeže, že by se měl vést dialog s chartisty. Je tak trochu švejkovský typ a chtěl smrtelně nudnou schůzi trochu oživit. Přitom pronesl mé jméno. První, ostrá reakce tajemníka byla: "Jak to, že znáš Šabatu?" A pak: "Ten tu může dostat místo jako uklízečka, ten Šabata, ale dialog s ním nikdo nepovede." Rudé právo nemůže tento mladý prodavač číst: "Nenávídím je," tvrdil mi. Ale s námi by vedl skutečně rád dialog. A tak to v KSČ vypadá s mnohými.

E.: *Chartisté jsou režimem prohlášeni za "nepřátele socialismu". Co teď představujete v politické rovině skutečně?*

Š.: Chartisté zrcadlí politickou strukturu obyvatelstva. Ta je přirozeně velice heterogenní. Ale pod tlakem shora vznikla - přes rozdílnosti v myšlení a ve východiscích - značně pevná jednota. Všem je společné úsilí o demokracii, silné demokratické cítění. Dochází tu k zvláštní situaci, že jsou zde pevně spojeni v jedné frontě reformní komunisté i nekomunisté a pravděpodobně, vzato psychologicky, také antikomunisté, kteří ovšem nemají nic společného s reakčními antikomunisty na západě. Solidarita je značně veliká.

E.: *A které politické směry tu jsou?*

Š.: Je tu křídlo reformních komunistů "pražské vedení". Ti mají určitý odstup od všeho, co se v jejich prostředí označuje jako radikalismus. V několika případech by se mohlo říci, že se zde jedná o sociálně zabarvený postoj. Roli tu hrají nejen ideologické momenty. Jsou to dřívější univerzitní profesori, vysocí straničtí funkcionáři... i to je paradoxní: na jedné straně stojí tito reformní komunisté, představující umírněné křídlo, a na druhé straně je národ "pěšáků" - radikálně a silně proletářský. Tak např. lidé z kulturního podzemí jsou ponejvíce dělníci. Přitom mnozí z nich nemají žádnou komunistickou minulost. Tedy můžeme spíše dělit na "umírněné" a "radikální antibyrokraty". Ale člověk musí být v hodnocení velice opatrný. Politicky se nemůže tak jednoduše říci: ten má pravdu a ten ne. Věc je komplikovanější. Komunikace s obyvatelstvem je stížená. Proces politického zrání samotné Charty není ještě uzavřený. Ještě stále se vyvíjí.

E.: *A kde v tomto spektru stojíte Vy, pane profesore Šabato?*

Š.: Řekl jsem již, že nejsem reformní komunist. Orientace, kterou zastávám, vychází z toho, že musí být vyvolána v život nezávislá politická síla. Největší část Charty má zdravou tendenci k jednotě. A přitom se nejedná jenom o pragmatickopraktické usilování o konkrétní spolupráci, ale o skutečný pohyb k nové politické formaci. Měla

by to býti nová demokratická levice, socialistická alternativa. To bylo také vyjádřeno v manifestu "Sto let českého socialismu". Tento dokument podepsali nejen socialisté v úzkém slova smyslu, ale také vyloučení komunisté, stejně jako člověk, který je v opozici a má největší autoritu, dr. František Kriegel. Pod dokumentem stojí jména křesťanských socialistů i jednotlivých odpůrců režimu, jako Václava Havla. Fronta je tedy značně široká a sdružuje největší část politicky myslících a aktivních lidí v Chartě a opozici. Radikální levice v Chartě, trockisté, sice nepodepsali, ale Petr Uhl mi řekl, že k tomu nebyli vyzváni. Jako revoluční marxista - míní Uhl - by mohl také podepsat. Přitom existuje velká jednota v základní otázce, jak má vypadat socialistická alternativa k "reálnému socialismu". Je shoda na pojmu demokratická samospráva. A tato

myšlenka má v naší zemi pevnou tradici. Ve všech převratech a revolučních krizích, po první i po druhé světové válce a také po ztroskotání byrokratického socialismu 1968 se objevuje představa samosprávného socialismu - i když vždy se rozplynouví.

E.: *Nevzniká tu diskrepance mezi těmito velkými cíli na jedné straně a mezi slabostí české opozice a Charty na druhé straně?*

Š.: Když se myslí na uchopení moci, jsme slabí. Stojíme proti obrovskému represivnímu aparátu. Ale i když jsme v tomto smyslu slabí, jsme velice silní v morálním smyslu. A ani pro marxisty přece neplatí, že proti fyzické síle musí stát vždy jen síla fyzická.

(Krátko po tomto rozhovoru byl Jaroslav Šabata znovu zatčen a držen ve vazbě do chvíle vydání těchto Listů. - Pozn. red.)

ČESKOSLOVENSKO PO DESETI LETECH

Zdeněk Mlynář

Hlavním cílem politiky "normalizace" po sovětské vojenské intervenci v srpnu 1968 je vytvořit systém účinných záruk, aby se vnitropolitický vývoj v budoucnu již nemohl vymknout sovětské kontrole, jak se to stalo v době "pražského jara". Tato politika je možná jen za podmínky faktické vojenské okupace Československa při současném podřízení všech sfér hospodářského i politického života přímé sovětské kontrole. V tomto smyslu byla během posledního desetiletí úspěšná: sovětská vojska na území ČSSR jsou stále významným vnitropolitickým faktorem, všechna koncepčnější rozhodnutí stranických vrcholných orgánů jsou činěna posouhlasu Moskvy, jmenování lidí do významnějších politických funkcí podléhá schvalování v Moskvě, bezpečnostní aparát je přímo propojen na KGB výrobní programy i rozvoj jednotlivých hospodářských odvětví jsou stanovovány vzhledem k potřebám sovětské ekonomiky /RVHP/, československé hospodářství zabezpečuje s velkými náklady některé akce, výhodné jednostranně jen pro hospodářské zájmy SSSR.

Politika "normalizace" není ovšem zajišťována jen vnější silou: je umožňována některými stránkami vnitřních poměrů, o něž se opírá a které se snaží stále reprodukovat. Jsou to především následující politické faktory:

Nejvýznamnějším vnitropolitickým faktorem, který si politika "normalizace" vytvořila, je rozbití oné jednoty mezi vládnoucí KSČ a většinou obyvatelstva, jaká se projevila v roce 1968 a jejíž předpoklady se postupně vytvářely již několik let před tím. Podstatným rysem "pražského jara", bez něhož je ve své skutečné podobě vůbec nemyslitelné, byla skutečnost, že potřeba demokratických reforem byla nejenom vyžadována tlakem "zdola", ale také uznávána "shora" samotnou mocensko-politickou strukturou reži-

mu. Tento stav z roku 1968 "normalizační" politika v uplynulém desetiletí úspěšně zničila, a to dvojnásobným způsobem - jak "nahore", v mocenských strukturách, tak také "dole", ve vědomí většiny společnosti.

Rozhodující změnu uvnitř mocenských struktur znamenala čistka v KSČ roku 1970: zhruba 500.000 /tj. ca 30% všech členů KSČ/ lidí bylo zbaveno členských legitimací. Z toho asi 250.000 lidí tvořili funkcionáři, lidé přímo zapojení do politicko-mocenských struktur v některých oblastech /kultura, společenské vědy, ideologické aparáty apod./ bylo z funkčního postavení vyřazeno 50-70% lidí, neboť přestali být členy KSČ. Touto čistkou se KSČ změnila nejenom kvantitativně, ale především kvalitativně: byly postiženy její organické vazby se společností.

V šedesátých letech byla KSČ sice již dvacet let monopolně vládnoucí stranou a soustřeďovala značnou měrou lidi, kteří se k ní hlásili z konjunkturálních důvodů. Zároveň však její masovost /mezi obyvateli produktivního věku byl zhruba každý sedmý členem KSČ, ze 14 milionů obyvatel měla KSČ 1,5 milionu členů/, její sociální a generační složení zajišťovalo, že mezi vládnoucí elitou a většinou obyvatelstva existuje určité organické spojení. Zejména střední generace /kolem 40 let v roce 1968/ vytvářela takové spojení, byla to zároveň generace, která vstupovala do KSČ v podstatě s koncepcí demokratického socialismu /politické koncepce 1945-1948/, byla pak postižena deziluzí po Stalinově éře /XX. sjezd KSSS roku 1956/ a od té doby vědomě hledala ideologicko-politické východisko z krize. Právě tato generace byla hlavním nositelem reformy komunistického směru v KSČ v šedesátých letech. Čistka v KSČ v roce 1970 postihla především ji a lze říci, že její nejaktivnější představitelé byli většinou zcela vyřazeni z politických a mocenských struktur systému.

Čistka v KSČ znamenala nejenom změny v samotném stranickém aparátu, ale především změny v aparátu státním, hospodářském, v odborech a jiných organizacích, v kultuře, vědě a technice. Zde všude byly z pozic, jež mají vliv na řízení těchto oblastí, odstraněni lidé, kteří byli oporou reformního proudu, vyústivšího v politiku "pražského jara". Praktickým kritériem pro odstranění lidí z jejich pozic však nebyly jejich názory a postoje v roce 1968, nýbrž jejich ochota nebo neochota tyto názory popřít, odvolat a provádět politiku jim zcela protichůdnou. Kdo tuto ochotu a schopnost prokázal, byl ponechán v mocensko politické struktuře /např. i sám Husák, nynější předseda vlády Štrougal a někteří další členové politického vedení, v ideologii např. Radovan Richta, autor teoretické koncepce vědeckotechnické revoluce, ústící v nutnost i politických reform, kterou vytvořil v letech 1965-68/.

Po čistce roku 1970 ztratila tedy KSČ poslední zbytky charakteru politické strany jako organizace, která sdružuje lidi na základě jejich ideologicko-politického přesvědčení a na základě dobrovolnosti, stala se organizací, sdružující lidi, ochotné sloužit právě vládnoucí politické skupině /respektive sovětským zájmům v Československu/ na základě výhod, které jim za to režim poskytuje. Na dobu zhruba 10-15 let tím byl vytvořen stav, kdy uvnitř KSČ nelze očekávat uplatnění jiných než konformních proudů ve významnějším měřítku: změnu může postupně přinést až generační směna v rozhodujících pozicích politicko-mocenské struktury zdola nahoru.

Tento vývoj monopolně vládnoucí strany /tj. prakticky celé vládnoucí vrstvy ve společnosti/ byl však jen jednou základní ranou, zasazenou politickým silám, jež umožnily "pražské jaro" 1968. Tato rána likvidovala na dohlednou dobu možnost reformního demokratického vývoje "shora", další úder však podlomily možnost takového vývoje také "zdola".

Rozhodujícím faktorem celonárodního politického vědomí v Československu je v celém posledním desetiletí šok, který byl důsledkem sovětské vojenské intervence a vnitropolitického vývoje po ní. Sám fakt této intervence je celonárodním vědomím hodnocen jako důkaz, že je nereálné usilovat o demokratické změny, pokud světová konstelace sil dovoluje Sovětskému svazu násilím vnucovat svou koncepci vnitropolitického systému státům, které patří do jeho sféry vlivu. Tato ztráta perspektivy pro dohlednou dobu vedla k převaze politické apatie. Většina obyvatelstva dodnes odsuzuje fakt sovětské intervence, ale odpor proti jí vnucenému režimu má téměř výlučně podobu pasivního nesouhlasu, který se spojuje se snahou přežít osobně bez zbytečné úhony éru "normalizační" politiky. Nálady beznaděje a apatie byly při tom posílány i tím, že ústupová politika zbytků Dubčeka vedení /podzim 1968 až jaro 1969/ ukázala skutečnou bezbrannost reformních komunistů, zároveň fakt, že někteří jejich představitelé se stali aktivními zastánci "normalizace", zdiskreditoval v očích většiny národa již beze zbytku Komunistickou stranu Československa jako politickou sílu: dnes již od této strany žádná vlivnější skupina obyvatelstva demokratizační reformy neočekává, neklade do této strany žádné naděje.

Sovětský svaz i KSČ vzbuzují v dnešní československé společnosti respekt už jenom svou mocí

/v podstatě ozbrojenou silou/, za jejich politickými koncepcemi však nestojí žádné politické hnutí, orientované hodnotově /na rovnost, spravedlnost, svobodu pro pracující lid apod./ Úplná diskreditace SSSR i KSČ vedla ve skutečnosti k tomu, že skrývané a nevyslovené politické koncepce, ovládající však myšlení většiny národa /ve všech sociálních vrstvách/ se oproti roku 1968 v protisovětském a protikomunistickém postoji zradikalizovaly. Většina obyvatelstva Československa by si dnes přála /aniž to ovšem vyslovuje/, zejména dvě věci:

- nezávislost státu na Varšavské smlouvě, stát stojící mimo vojenské bloky současného světa,
- možnost ve svobodných volbách rozhodnout o tom, zda má KSČ vůbec zůstat u moci, respektive odstranit ji od moci pomocí takových voleb.

To znamená, že by lidé zároveň nepodporovali jakékoliv malé změny, uvolňující totalitní režim, změny typu "kadarizace", při tom však by i nadále zůstávalo nevysloveným cílem úplné osvobození od nadvlády SSSR a KSČ. Těmito změnami v politickém uvažování většiny národa byl změněn druhý základní předpoklad, který umožnil před deseti léty "pražské jaro": zmizela ochota většiny obyvatel podporovat KSČ v důvěře, že ona je silou, schopnou zajistit demokratický vývoj a národní a státní suverenitu.

Jakkoli to všechno opravdu na dohlednou dobu znemožnilo opakování "pražského jara", je to ve skutečnosti velmi problematickým úspěchem politiky "normalizace": společenská základna této politiky je labilní a plná rozporů. Za politicky nejzávažnější rozpory lze po deseti letech této politiky považovat následující:

Současná diktatura se rozhodujícím způsobem opírá o politickou pasivitu obyvatelstva. Udržovat společnost v této pasivitě však nelze jenom mocensko-policejními prostředky: hlavní síla, udržující tuto pasivitu, je ekonomické povahy. V Československu existuje společnost, která je v tzv. konzumním stadiu vývoje industriální civilizace. Většinu společnosti výrazně ovlivňují hodnotové orientace a preference, známé v tomto stadiu i ze společnosti západoevropské. Celou řadu soukromých konzumních zájmů může v daném systému většina obyvatel úspěšně uspokojovat z hlediska průměrných materiálních a duchovních potřeb velké části společnosti je možno v diktatuře "slušně žít" pokud člověk zaměřuje svoje úsilí právě k těmto průměrným, soukromým potřebám a nestará se o společenské a politické problémy. To sice nikterak nevytváří souhlas s režimem, ale je to hlavní účinná opora pro pasivní, případně pod nátlakem formálně loajální postoj většiny obyvatel vůči režimu.

Hlavní oporou diktatury je tedy situace, kdy občan se zříká kritické politické aktivity /zříká se v zásadě svých politických a občanských práv nad rámec, který přiděluje diktatura/, a diktatura mu za to zajišťuje uspokojení jeho průměrných hmotných potřeb: slušnou životní úroveň celé rodiny, jistotu zaměstnanosti, zdravotní a sociální péči, státem kontrolovanou možnost duchovního, kulturního života. Tato situace je však vnitřně rozporná: ani za těchto podmínek nezůstávají totiž potřeby lidí bez vývoje, jejich konzumní nároky se zvyšují a uspokojovat je může jenom ekonomika, která také zajistí trvalý růst. Protože však restaurovaná totalitní diktatura znovu nadřá-

díla hlediska byrokratického centralistického rozhodování o ekonomických otázkách hlediskům efektivnosti výroby a nadřadila také hledisko politické spolehlivosti hledisku odborné kvalifikace při rozmisťování lidí do řídicích funkcí brzdí tím stále výrazněji ekonomický růst a podporuje stagnaci. Většina společnosti však přestane být ochotna tolerovat diktaturu, jestliže ta nezajistí uspokojování rostoucích potřeb této většiny růstem ekonomiky.

Vědomí tohoto rozporu působí jako hlavní síla i uvnitř nové garnitury vládnoucí elity. Aniž tam vzniká obdoba reformě komunistické ideologie, usilující o humanitní hodnoty a v tomto rámci i o politickou demokracii, přece dochází k diferenciaci. Lidé, kteří uvažují racionálně a pragmaticky, se stávají nositeli snah, aby se i v politice postupovalo racionálněji a z pragmatického hlediska účinně. Požadavky odbourání byrokratické, neefektivní metody ekonomického řízení a požadavky preference odbornosti nad ideologickými hledisky si tudy znovu razí cestu i uvnitř nové vládnoucí elity. V konečných důsledcích to znovu ohrožuje restaurovaný diktátorský systém. kdyby tento systém ztratil možnost preferovat lidi výlučně podle toho, jak mu jsou ochotni sloužit a pronásledovat odnětím možnosti kvalifikované práce každého, kdo je vůči němu kritický, ztratil by jednu ze svých hlavních opor.

Druhou hlavní oporou totalitní diktatury sedmdesátých let v Československu je mechanismus dozoru nad celou společností. Z organizačně-technického hlediska jde v podstatě o restauraci mechanismu stalinské éry: všechny sféry společenského života jsou pod dozorem zvláštních aparátů, jež jsou propojeny různými způsoby k hlavnímu dozorcímu aparátu - aparátu politické policie, který je zase konečným propojen s aparátem KSČ. Ve svém fungování je však tento mechanismus oproti stalinským dobám modifikován. Příma trestní represe, vězení a fyzická likvidace nejsou již hlavní metodou, užívají se v nesrovnatelně menším rozsahu než za Stalina, v podstatě jen tak, aby byl živen strach i z této možnosti. Za 'nepřítele' není již prohlašována žádná velká společenská skupina /celé třídy, sociální skupiny, narodnosti/ ale jen "hrstka jednotlivců", která se účelově, podle konkrétní situace mění. Hlavním cílem činnosti politicko-policejního mechanismu není trestně stíhat konkrétní lidi nýbrž získat absolutní kontrolu a dohled nad pohybem společnosti, včas zaevidovat jakýkoliv kritický a opoziční pohyb a hned v zárodku ho potlačit. Hlavní formou potlačování je při tom existenční postižení nositelů nepohodlných tendencí, doprovázená nejdůraznějšími formami diskriminace šikanování, policejního dohledu apod.

Policejně-dozorcí aparát je obrovský: počet příslušníků politické složky policie /státní bezpečnosti/ se pohybuje kolem 20.000, pro tuto složku pracuje na 150.000 agentů a informátorů mezi obyvatelstvem /tj. jeden policejní agent na 100 obyvatel/. S tímto aparátem je propojen systém tzv. kádrových referentů, v jejichž pravomoci je zařazování lidí do práce a jejich politické sledování na pracovišti. Některé další složky státního aparátu, Národní fronty, odborů a jiných organizací a samozřejmě aparátu KSČ mají rovněž jen dohlížitelné, cenzurní a policejní úkoly. Systematickou kontrolu každého jednotlivce zaručuje systém posudků: v každém pracovním zařa-

zení /s výjimkou nekvalifikované fyzické práce/ jsou soustavně vypracovávány politicko-pracovní posudky /kádrovými referenty a funkcionáři KSČ/, které se předkládají při nejrůznějších příležitostech: přechod na jiné pracoviště, žádost o cestu do ciziny, o přijetí dítěte na odbornou nebo vysokou školu, o byt a různé podpory, při soudním jednání atd. V případě politicky nepohodlných jednotlivců je policejně-politický aparát s to zajistit, že nebudou bez jeho souhlasu přijati do jakéhokoliv pracovního poměru a nebude jim žádným státním orgánem vyhověno v žádném případě jejich žádosti, stížnosti apod. - včetně orgánů soudních.

Zastrašovací možnosti celého tohoto mechanismu jsou však oproti stalinským časům přece jen omezeny právě tím, že je orientován na hlídání, ale nikoliv na trestní represe masového rozsahu. Určitou skupinu politicky diskriminovaných lidí tak staví do situace, kdy jí jsou odňata v podstatě všechna občanská a politická práva - ale zároveň není uvězněna, zbavena poslední možnosti protestu. To vede k novým formám projevu opoziční aktivity, za Stalina nemožným /neboť tehdy by podobná aktivita znamenala dlouholeté vězení, často smrt/: jsou to různé aktivity, celkem nepřesně označované jako "disidentské hnutí" /nepřesně proto, že jejich skutečná politická povaha a různý politický význam v různých zemích a situacích se tím zastírají/.

Je to projevem rozporu, který je obsažen v diktátorské praxi nejen současného režimu v Československu, ale v sovětském bloku vůbec, z různých důvodů - vnitropolitických i mezinárodních - přešly diktatury v tomto bloku k zastřenému a nikoliv otevřenému násilí nad svými občany, vydávají se za právní státy. Nemohou však zároveň existovat bez toho, aniž by základní princip právního státu - rovnost všech před zákonem nehledě na sociální, politické a jiné rozdíly - neustále porušovaly. Podmínkou existence těchto diktatur je naopak možnost postavit nepohodlné, oponující jednotlivce i celé společenské skupiny mimo zákon jako "nepřátele socialismu", mít možnost zacházet s nimi jinak než s loajálními poddanými diktatury: jedině to může účinně zstrašovat ostatní. Protože však zároveň musily tyto diktatury upustit od jediného zaručeně spolehlivého prostředku k umlčení opozice, jímž je uvěznění nebo poprava, nedaří se jim už opoziční tendence zcela potlačit, úplně znemožnit jejich projev. Pokud jsou ochotny podstoupit diskriminaci a policejní šikanování, mohou takové skupiny přece jen promlouvat.

Nejvýraznějším projevem těchto tendencí jsou v poslední době různé formy hnutí na obranu lidských a občanských práv, v Československu Charta 77. Toto hnutí není samozřejmě s to změnit diktátorský systém v demokratický: jeho význam je však dlouhodobý, nikoliv měřitelný podle krátkodobých úspěchů. Je to objevená forma, v níž mohou lidé v "normalizovaném" Československu jednat jako občané demokratického právního státu - ovšem za cenu represí, diskriminací a útlaku, ale přece jen bez ohledu na to, že demokratický a právní stát tu neexistuje: využívají prostě toho, že totalitní stát se za něj oficiálně vydává.

Deset let "normalizační" politiky zaznamenalo tedy v Československu z hlediska svých vlastních cí-

lu určitý úspěch: podařilo se rozrušit politické předpoklady v mocensko-politické struktuře i ve společnosti k tomu, aby se tlak na demokratizaci "zdola" mohl účinně spojit s obdobným tlakem "shora", jako se to stalo po lednu 1968. Trvá však při tom základní neúspěch "normalizační" politiky - samy tendence k demokratizaci se vymýtit nepodařilo /a nemůže se to podařit/. Za jakou dobu a za jakých okolností by mohlo dojít k situaci, kdy pragmatické, racionální tendence "shora" a pokračující demokratický tlak "zdola" dosáhnou alespoň zblížení a povedou k politickým změnám současného režimu - to lze sotva předvídat. Důležité však je, že tyto tendence dál existují a v momentu krize diktatury zcela jistě obě zapůsobí jako politická síla.

Trvajícím sovětská okupace Československa při tom ovšem názorně připomíná, že podstatnější řešení celého problému je v této zemi nemožné jenom

v důsledku vnitřního vývoje. Podmínkou je, aby v nějaké formě došlo ke změně současné kvality sovětské nadvlády, aby pro vnitřní vývoj byl vytvořen potřebný prostor. Teoreticky je možno si představit dvě hlavní alternativy: buď takový prostor vznikne proto, že v samotném Kremlu dojde ke změnám, jež povedou k jinému pojetí sovětského bloku než je dosavadní pojetí "tábora socialismu" /slovo "tábor" tu nechtěně navozuje různé asociace/, nebo vznikne proto, že Moskva bude nucena uvolnit sevření svých spojenců v Evropě v důsledku jiných vážných tlaků na sovětskou velmocenskou úlohu, na velmocenské zájmy SSSR. Rozebírat otázky, jež souvisejí s těmito alternativami, není však v rámci této úvahy již možné.

/Referát na semináři skandinávských zemí, Oslo 1. 6. 1978/



REFORMNÍ KOMUNISMUS NEPATŘÍ MINULOSTI

Zdeněk Hejzlar

Osmé číslo německého časopisu "L 76" /vydavatelé Heinrich Böll, Günter Grass a Carola Stern/ bylo zcela věnováno Československu. Vedle analytických statí Zdeňka Mlynáře, Jiřího Hájka, Caroly Stern a Jiřího Kosty a uměleckých textů Ivana Klímy, Ludvíka Vaculky a Jana Trefulky byl tu uveřejněn i rozsáhlý článek Zdeňka Hejzlar s původním názvem "Je reformní komunismus ve Východní Evropě překonán?" Uveřejňujeme zde závěrečnou část tohoto článku.

(...) Zajisté, degenerace stran sovětského komunismu za uplynulých deset let pokročila a zejména stav KSČ je po "normalizační" destrukci hluboko pod úrovní stavu před rokem 1968. Vnitřní diferenciací a vznik kritických a opozičních proudů uvnitř těchto organismů byl vždy v jiných zemích sovětského bloku obtížnější než v Československu šedesátých let, a je mnohem obtížnější dnes - po dlouholeté demonizaci a tabuizaci reformního myšlení - a to zejména v Československu.

Avšak kvalitativně se nic podstatného na postavení těchto stran ve společnosti a na jejich vnitřním stavu nezměnilo. Jsou to masové politické strany s milióny členů ze všech sociálních vrstev společnosti. Bez nadšení, avšak přece, do nich vstupují i noví členové z mladé generace, protože členství poskytuje možnost lepšího uplatnění. Skutečná moc je sice soustředěna v rukou hierarchicky uspořádané byrokracie, i pouhé členství však poskytuje jistý vliv a jistý přístup k rozhodování v institucích a organizacích systému. Ani dnes nejsou tyto strany jen politbyra, vysoká byrokracie a tajná policie, jak se někdy při povrchním pohledu zvenčí má za to. Statisíce členů a funkcionářů vykonává společensky nezbytnou práci v nižších člancích řízení. Shromažďují vědomosti a zkušenosti, bez nichž taková činnost není možná, a zápasí s pro-

blémy, které strana svou politikou vytváří. Většina z nich si subjektivně nepřeje společnosti škodit, nýbrž prospívat. Nejsou imunní před působením rozporů, na které narážejí. Při každém zostření společenské krize je vnitřní diferenciací těchto stran nejen možná, ale i nevyhnutelná. Zatím k ní ve větší míře nedochází jen proto, že chybí jeden ze základních předpokladů tohoto procesu: přiznání, že "změny jsou nevyhnutelné a možné", to jest odtabuizování reformismu. Nikdo však nemůže vědět, kdy obecná stagnace režimy k takovému přiznání znovu přinutí.

Mocenský systém sovětského komunismu efektivně zabraňuje - a podstata nového sociálního systému nijak nepodporuje - aby vedle komunistických stran a proti nim mohly vyrůstat jiné dostatečně silné a integrující politické reprezentace. Tím je dáno, že především zahájení útoku proti byrokratické diktatuře je nesmírně obtížným a historicky zcela novým úkolem. Analogie z minulosti a z jiných struktur jen svádějí na zcestí. Všechno nasvědčuje tomu, že otevření tohoto procesu může být i v budoucnosti provedeno jen rukama komunistů samých. Jen opozice z jejich řad může jako první překročit hranici protestu a kritiky a uvést systém v pohyb. Tvzení, že po tom, co se stalo v posledních deseti letech, lidé už neposkytnou důvěru a podporu žádným pozitivním změnám, při-

jdou-li s nimi komunisté, vychází z nepochopení jednoho ze základních rysů společenské situace v těchto zemích. Lidé tu touží po demokratických změnách, obávají se však velkých společenských katastrof a otřesů. Mají dost násilí a převratů. Cítí, že radikální alternativy vývoje nejsou příliš reálné, a proto poskytují znovu a znovu podporu každému, kdo možnost být i jen dílčích pozitivních změn bez katastrof nabídne. Minulost v tom hraje malou roli. Ta samozřejmě znamená mnoho pro lidi, kteří z exilu anebo z postavení diskriminovaných a pronásledovaných doma zaujímají stanovisko k tomuto problému. Nikoli však pro tu obrovskou většinu, která nemá s minulými zápasy a porážkami své osobní účty. Po tom, co se stalo v posledních deseti letech v Československu, je v této zemi situace složitější než jinde, ale s odstupem let i tady ona většina "bez minulosti" roste, a tato většina bude v příštích emancipačních zápasech rozhodující.

Bez ohledu na hlubokou krizi, v níž se soudobý marxismus a socialistická ideologie nacházejí, je potlačení demokratického a humanistického obsahu této ideologie v sovětském komunismu tak brutální, že nové útoky proti jeho jednoznačně negativním a anachronistickým rysům z této ideologie jsou plně možné. Odpovídají také Marxovu zjištění, že "věci se musí uvádět v tanec předzpěvováním jejich vlastní melodie". Ze zemí sovětského komunismu konečně dál zaznívají hlasy - například Roberta Havemanna, Rudolfa Bahro, Jiřího Hájka, Roy Medveděva a jiných - které dosvědčují, že reformně komunistický "revizionismus" vůbec není mrtev. Není náhodou, že ti, kteří dnes prohlašují, že "marxistický revizionismus a reformismus" vyčerpali své možnosti a nemá ve Východní Evropě žádnou šanci, zpravidla také tvrdí, že i "Pražské jaro" bylo jen "komunistickou iluzí" nebo dokonce "komunistickým podvodem". Naše zkušenosti jsou však jiné. V exilu je lehké zaměňovat zklamání a netrpělivost za chladnokrevnou analýzu, a "práskání dveřmi" za politiku. Také doma, uprostřed útlaku a diskriminací "nehybného desetiletí" je lehké vyjádřit svůj hněv a svou trpkost postojem "co nejdál od komunismu a komunistů". Antisocialisté všech barev to vděčně přijímají, protože vlastně byli "Pražským jarem" jen dočasně zmateni ve svém starém přesvědčení, že "komunismus demokratizovat nelze", a kteří to teď s radostí znovu slyší. Se skutečnými zájmy lidí v zemích sovětského komunismu to však nemá mnoho společného.

Mimo politický systém působící "paralelní" opoziční politická kultura má samozřejmě obrovský význam jako prostředek nátlaku, nikoli však jako prostředek otevření změn. Může otevření emancipačního procesu uspíšit jen za určitých předpokladů. Její existence - a zejména její kontinuita - je novým fenoménem v podmínkách sovětského komunismu: i vládcí se dnes obávají znovu vyvolat "velký teror", který by ji mohl umlčet. Hrozí jí však dvojí nebezpečí. Mů-

že poklesnout v introverzní subkulturu, která bude uspokojovat potřebu artikulace již vyvržených, ztrácet však komunikaci k té obrovské většině společnosti, která řeší svou existenci neangažováním se. Může ze spravedlivého, ale politicky nemoudrého hněvu a deprese vybudovat zed' mezi sebou a komunisty v jejich celku i rozmanitosti, a tím si zahradit cestu působení k diferenciaci v jejich řadách. Ti, kteří dnes vyzývají, aby se kritické síly v těchto zemích co nejvíce a nejzřetelněji "oddělily od systému" a vytvořily "svůj vlastní, paralelní, svět", vyzývají k tomu nejnebezpečnějšímu a nejneplodnějšímu, k vnitřní emigraci v její nejkoncentrovanější formě. Nebezpečí spočívá i v přeceňování významu vnějších zahraničně politických tlaků. Poslední leta sice ukázala, že určité mezinárodní procesy, konkrétně politika odstraňování napětí v Evropě, i při vši své omezenosti vytvářejí příznivější rámec pro rozvíjení kritické a opoziční činnosti v zemích sovětského komunismu než studená válka. Je však zřejmé, že určitou hranici vlivu překročit nemohou. Willy Brandt má pravdu, když zdůrazňuje, že mezinárodní politika v Evropě musí především směřovat k zachování míru na tomto kontinentě, a nikoliv k vynucování vnitropolitických změn. Ty jsou a zůstanou - ve Východní Evropě, tak jako kdekoli jinde na světě - záležitostí vlastních národů a výsledkem složitých, bolestivých a dlouhodobých imanentních procesů. Mobilizovat světové veřejné mínění na podporu těchto procesů má velký význam, ale zvenčí je nelze ani vyvolat ani udržet při životě, jestliže neuzrály v národních a sociálních skutečnostech společnosti samé.

Nikdo jiný než my, kteří jsme prožili šedesátá leta v Československu, by neměl líp vědět, že tato společnost má zvláštní strukturu a zvláštní charakter. Ať už prostředky, kterými byla formována, byly jakkoliv neorganické, a proto odsouzené, dosáhla její proměna hloubky, z níž se není kam vracet. Není to žádná společnost "svobodných a rovných", jak by ji oficiální propaganda ráda prezentovala, ale není to také společnost třídní. I napětí a rozpory jsou jiné než ve společnostech kapitalistických. To nejsou jen prostředky policejní moci, nýbrž i sama podstata sociálních vztahů, což umožňuje potlačovat a mírnit sociální napětí, zabraňovat výbuchům nespokojenosti a uskutečňovat onu podivnou "sociální smlouvu" mezi vládci a ovládanými, která této společnosti poskytuje jistou stabilitu. Lidé tu mají nejen svá trápení s byrokratickou mocí, ale i jisté možnosti sociálního vzestupu a určitá ekonomická a sociální práva. Naučili se s nimi přežívat a nejsou ochotni ohrozit je výbuchy nespokojenosti s nejistými výsledky.

Existuje tu napětí z rozporu mezi "mocí a bezmocí", které sovětský komunismus učinil permanentním zřízením byrokratické diktatury a neomezené moci státu nad občany. Existuje tu napětí z neschopnosti ekonomického systému zajistit konzumní hojnost, kterou východoevropské národy nikdy nepoznaly, a po níž tou-

ží. Existuje tu napětí z potlačení suverenity a ze satelizace národů s tisíciletou tradicí vlastní nezávislosti. Avšak žádná z vrstev nové společnosti není nositelem ani kontrarevoluce, ani nové revoluce, a ze všech nejméně dělnictvo. Všichni mají dost násilných a katastrofických změn. Není jen výsledkem policejní vševědčnosti a tvrdosti, že se tu jen zcela výjimečně vyskytuje terorismus nebo sabotáž. V zemích sovětského komunismu jde o společnost, která je těhotná potřebou reform, nikoliv katastrofických převratů. Mimo vědomí, že "je co ztratit" existuje tu také tušení, že každá nekontrolovatelná exploze mohla by vést k rozpadu struktur s následky, které si již tak těžce zkoušené národy sotva mohou přát.

Představa, že jednoho dne režimy sovětského komunismu nějakým blíž nedefinovatelným způsobem "zkrachují", a že se pak jako Fénix z popela vynoří fungující demokratický systém, je zcela naivní. Pokud vychází z domněnky, že pod povrchem diktatur žije jakási stará demokratická politická kultura, je třeba připomenout, že zde - s výjimkou Československa - nikdy žádná silnější demokratická politická kultura neexistovala. A i v zemích jako Československo mizí staré tradice s novými generacemi bez sebemenší demokratické zkušenosti. Politická kultura se neudrzuje v prostředí, ale v lidech. Pokud se vychází z domněnky, že v takovém případě lze bez dalšího převzít systém pluralitní demokracie "svobodného světa", je třeba připomenout, že západoevropská politická demokracie vyrostla ze zcela jiných společenských a historických předpokladů a ze zcela jiné sociální struktury, než jaké existují dnes v zemích sovětského komunismu. Zejména politický pluralismus, který se skutečně ukázal nezbytným předpokladem kontroly moci a hledání alternativních řešení v každé společnosti, sotva může být v zemích "reálného socialismu" kopií pluralismu západní provence. Ten vyrostl z plurality sociálních zájmů ve společnosti, která již ve Východní Evropě neexistuje. Vracet se proto není kam a přejímat není co.

Vytvoření budoucího fungujícího demokratického systému je v těchto zemích historicky zcela nový úkol. V tom ohledu neexistuje žádná podobnost se Španělskem nebo Portugalskem. Tam byl rozpadem systému politického jen nepatrně dotčen autonomně fungující systém kapitalistického hospodářství. V zemích sovětského komunismu je srůst systému politického a ekonomického téměř absolutní. Náhlý rozpad systému sovětského komunismu by vedl k atomizaci společnosti bez integrujících vazeb, ke vzniku tisíců "stran" bez šance přeměnit se včas ve fungující integrující síly. Největší šanci by měla dobře vyzbrojená a disciplinovaná parašutistická divize. Takový vývoj však národům střední a východní Evropy sotva může někdo přát.

Nikdo dnes nemůže předvídat ani tempo ani formy, v jakých se nový demokratičtější systém bude v zemích dnešního sovětského komunismu

rozvíjet - až se jej jednou skutečně podaří otevřít. Podstatné bude - tak jako za "Pražského jara" - dostanou-li široké lidové vrstvy příležitost "do toho mluvit", aby se tak mohly postupně naučit pravidlům demokratické politické hry, a spoluvytvořit její institucionální rámce. To bude zajisté vyžadovat čas. V každém případě půjde o vývoj od veliké nedokonalosti k nedokonalosti menší, plný těžkostí, komplikací a nových dočasných porážek.

Jako "slabost" československých reformních komunistů v "Pražském jaru" se často uvádí, že ve své "omezenosti" nepřipustili bezprostřední institucionalizaci stranickopolitického pluralismu, a že naopak trvali na zachování "vedoucí role" své strany až do nalezení modelu nového fungujícího politického uspořádání. Nechápe se, že to bylo dáno nepřekročitelnými mezinárodními, historickými i sociálními limity - a že tyto ohledy měly být patrně ještě přísnější. Je však naděje, že ti, kteří v budoucnu dostanou příležitost k pokusu o překročení Rubikonu sovětského komunismu, vyvodí poučení jiná a správnější. Čas ovšem v zemích sovětské velmocenské dominance pracuje pomalu. Nové varianty reformního komunismu i nová "jara" mohou dozrávat ještě dlouhý čas.

osteuropa

DESET LET PO PRAŽSKÉM 21. SRPNU

Adolf Müller

V měsíčníku Osteuropa byla v srpnu 1968 Československu věnována úvodní stať a přetištěna řada dokumentů. Autor stati si klade otázku, zda a jak je překonán šok z invaze proti Československu různými zeměmi Západu i Východu a co z toho kdo vyvozuje.

(...) V případě vojenského zásahu pěti států Varšavského paktu proti Československu v srpnu 1968 se názory, odhlédneme-li od jejich politických motivací a ideologických formulací, v jednom shodují prakticky všude na světě. A sice v tom, že šlo o *mocenský zásah* v bezprostřední zájmové sféře SSSR, o zásah, který měl podle představ této velmoci o společnosti, státu a mezinárodní spolupráci a podle jejího "mavního" kodexu obnovit v důležité části impéria "pořádek". Otázka z toho vyplývá tedy dvojitě. Za prvé: dosáhl tento zásah to, co si tehdy předsevzal a za druhé: vyvodili všichni, jak v sovětské zájmové sféře, tak mimo ni, z tohoto zásahu příslušné závěry? Shrnutě: změnil se tehdejší šok v analýzu a ta v poučení, nebo po nás jen povrchně sklouzl v zapomenutí?

Díváme-li se na posledních deset let v Československu samotném, je při prvním pohledu možno říci, že tehdejší mocenský zásah uspěl.

Po těžkostech prvních pointervenčních let byl na základě mocenského zásahu a s pomocí omezené skupiny místních pomocníků intervenčních zemí "pořádek" obnoven. Systém opět funguje ve své každodenní monotónnosti, tisk píše, co má, a většina lidí začala opět dělat jen to, co se smí nebo musí. Avšak: slova, vyřčená v předchozím období "Pražského jara", nebylo už možné žádným zásahem vzít zpět, usnesení, rozhodnutí a praktické kroky vymazat z dějin - a o to méně z hlav lidí. Mocenský zásah tedy uspěl jen formálně, ale současně byl v Československu i zásahem proti "Pražským jarem" již dílem nahlodaným či odstraněným mýtům o "reálném socialismu" a to i u těch, kteří byli kdysi jejich nositeli - a těch nebylo právě v Československu málo.

(...) Nebyl to vlastně šok, který v Československu samotném působil, ten byl brzo těmi, kteří prožívali vývoj v každodenní blízkosti, překonán. To, co působí dlouhodobě je všeprostupující *proces desiluzí a odideologizování*, *proces racionalizace politického myšlení*. Tento proces má, jako vždy a všude, dvě stránky. Zbavovat se iluzí, nepřeceňovat vlastní možnosti, (a obvykle nevyužívat dostatečně to, co je skutečně možné), odbourávat zbytečnou poplatnost ideologiím a fanatismům jakéhokoli druhu a učit se věcněji uvažovat, to je potřebné, v Československu neméně než jinde. Na pováženou je to ovšem tehdy, odchází-li s iluzemi veškerá cílevědomost (osobní i společenská), s ideologií i angažovanost a mění-li se věcnost v krátkodechý materialismus konzumního typu - i to je v Československu, v důsledku mocenského zásahu před deseti lety, vidět - snad více než v jiných zemích. Útek do soukromí před solidaritou s druhými, lhostejnost, egoismus, korupce, ba zvýšená zvláště hospodářská kriminalita apod., to jsou krajnosti tohoto procesu. Pozitivní zvláštností je naopak zesílený odpor těch, kteří byli po mocenském zásahu nejsilněji postiženi buď jako jednotlivci, jako politické skupiny či příslušníci jistých vrstev a povolání. Jejich působení je mnohdy kvantitativně pře- a kvalitativně podceňováno. I v jejich řadách probíhá proces hledání nových cílů a metod. Tento proces ještě zdaleka neskončil a jeho prozatímním produktem je hnutí Charty 77, orientující se na "uskutečnění legálního". I toto hnutí, nepovažující se samo za politickou opozici, ale se skupinami jednoznačně opozičního charakteru ve svém rámci, je vlastně nezamýšleným výsledkem mocenského zásahu před deseti lety. Charta se ovšem nestala jen kritikou systému, nýbrž i novou *morální výzvou* vůči všem v demoralizované zemi.

(...) A tak tedy jedinými, na něž působí, a to trvale, *stres* z této nově vzniklé situace, v níž jedinou jejich vlastní jistotou je jen moc SSSR, jsou ti, kteří v Československu vládnou. Vědí, přinejmenším od roku 1968, jak snadné je přijít o moc, jaké to má následky a nejsou si zcela jisti svou, na moskevském vývoji až příliš závislou, budoucností. To překáží rozhodování, znemož-

ňuje jasnou linii v řízení země a rozděluje je: většina z nich se bojí větší zodpovědnosti, nikdo se nechce příliš zkompromitovat, jeden přesouvá obtížné rozhodnutí na druhého. I v tomto smyslu se stala československá diktatura jasnější a značně podobnější klasickým diktaturám, jak je známe z dějin politických systémů.

(...) Vojenská intervence ze srpna 1968 byla i v zemích východní Evropy důležitým předělem a stala se spolupříčinou dvou dnes již nijak nových skutečností: vzniku otevřeně operujících a svým významem rostoucích "disidentických" skupin v Sovětském svazu, Polsku, a v Maďarsku, jakož i nových snah režimů ve většině států doplnit zásahy proti "disidentům" hledáním nového, hlavně ekonomicky motivovaného konsenzu s většinou obyvatel své země.

(...) Rozvojové země, obvykle militantnější, tak či onak, s prozaičtějšími starostmi, než je spor o pojetí demokracie a socialismu, pro ty byl československý vývoj v první polovině roku 1968 převážně nesrozumitelnou hádankou bez hlubšího významu a sovětský zásah proti tomuto vývoji jen poučnou ukázkou vojenské síly a praktickou zkouškou obdivované sovětské výzbroje. Zájemců o sovětskou vojenskou pomoc či podporu mezi osvobozeneckými hnutími, hlavně africké provenience, od roku 1968 podstatně stouplo.

A jinak opět v industriálně vyspělých zemích Západu. Méně bezprostředních zkušeností, mnoho iluzí, větší strach z komunistické ideologie doma než ze sovětských tanků přede dveřmi, to vše a jiné vedlo k opravdovému a zásluhou masových médií mnohdy až k teatrálnímu šoku, který však značně brzo opadl a změnil se v jistý *respekt* před rozhodností a pádností sovětské politiky. Jeden z tehdejších českých autorů ironicky napsal: "Násilí se ve světě cení, nejen v televizi". Sotva tehdy započatému a intervencí přerušnému začátku snižování napětí mezi SSSR a Západem se dostalo intervencí nového zdůvodnění: rozdělení Evropy je nezměnitelné, a tak se musíme o to spíše starat o vlastní bezpečnost a vůči Východu jen otvírat ta vrátka, na jejichž zamčení ani Moskvě nezáleží.

(...) Přes šok, vážné obavy z bezprostřední sovětské agresivnosti vůči Západu neexistovaly a tu a tam se v USA nebo v západní Evropě objevovalo i porozumění západních činitelů pro sovětské velmocenské starosti a problémy s technikou moci.

K vážným změnám došlo až v druhé polovině uplynulého desetiletí. Šoky a la: Praha srpen 1968, nebo Solženicynův Archipel Gulag, anebo naopak konec války ve Vietnamu atd. atd. se vracely nikoliv už jen jako jednotlivé nesouvisející události, nýbrž jako příčina postupné změny politického myšlení.

(...) Z tohoto hlediska je prezident Carter a jeho koncepce, stejně jako Charta 77 a hnutí za lidská práva v celé východní Evropě a všeobecné znovobjevování etiky a její souvztažnosti k politice, produktem a vyjádřením těchto let, na něž nebyl rok 1968 v Československu bez vlivu.

Mnozí politikové realisti, kteří nejsou schopni si tuto změnu uvědomit jako nikoliv nahodilou a nechtějí jí rozumět jako nikoliv kroku zpět ke studené válce, nýbrž vpřed k dalšímu stupni snížení napětí, někdejší šok správně nestrávili. Dnes již nejde o opatrné počátky dialogu mezi Východem a Západem, k nimž patřil "kissinge-rovský styl", zdržující se komplexního posuzování partnerů v tomto dialogu a vylučující širší participaci politických struktur vlastních zemí za cenu prosazení a smluvní úpravy základů bilaterálních styků či punktuálních požadavků převážně bezpečnostně politických. Dnes, po Helsinkách a Bělehradě, jde spíše o to dosáhnout mezinárodně alespoň dílem závaznou *interpretaci zásad soužití států a společenských zřízení, zásad formulovaných různými zeměmi s rozdílnými taktickými záměry a strategickými úmysly*. A v rámci toho jde i o interpretaci významu a chápání lidských práv co by *vnitřní kvality partnerů*, důležité pro jakoukoli plodnou a solidní mezinárodní spolupráci.

(...) Je skoro nošením dříví do lesa zmiňovat téměř přímý vztah událostí před deseti lety na vznik a vývoj fenoménu nazývaného evrokommunismus. Nejenom ovšem motivace (odmítání teoretického i praktického stalinismu a leninismu jako modelu pro vývoj vlastní země a kritický postoj k sovětské vnitřní i zahraniční politice), nýbrž i jiné stránky obou jevů jsou podobné. Stejně jako "Pražské jaro" je i evrokommunismus "reformou shora", dílem levicových intelektuálů, schopných domyslet taktické i strategické konsekvence dřívější chybné politiky. Dokud se však vědomí nutnosti této zásadní reformy názorů na řadu základních otázek neupevní dostatečně též v členských či voličských masách evrokommunistických stran, je nebezpečí dogmatické recidivy a nebezpečí znovusepjetí těchto stran s celosvětově mocenskými cíli Moskvy příliš velké, než by mohlo být podceňováno. To ovšem, viděno objektivně, nemohou vyřešit pouze evrokommunisté sami. Bude-li nadále sociální vývoj v jejich zemích neuspokojivý, prosadí se dogmatizace zdola jako automatický důsledek politické radikalizace. Jeden z opozičních autorů ze země "obnoveného pořádku" píše: "Nás hádky o evrokommunismu příliš nezajímají. Kommunismus (jako mnohý jiný -ismus) je a bude nebezpečný všude tam, kde vládnoucí nekomunisté si povedou tak špatně, že podstatná část obyvatel bude v odklonu od demokratických zásad nucena spatřovat východisko. Pak už je obvykle pozdě a návraty k demokracii těžké, zvláště leží-li země, kde se tak děje, poblíž sovětských hranic".

Kolín, srpen 1978

L'Espresso

CO SE MOHLO DĚLAT JINAK ?

A.J. Liehm

Co byste dnes dělal/i/ jinak? Otázka, obvykle kladená s odstupem času všem - nejen politickým hnutím - kteří tak či jinak neuspěli. Otázka pošetilá a především kupodivu apolitická či politicky naivní. Neboť politika, jež je přítomným časem historie, se nedělá ve zkumavce a pro historiky, nýbrž s tím, co je právě po ruce, v atmosféře, jaká je k dispozici, ne podle plánu, ale v neustálé improvizaci. Nic se tu neopakuje, všechno se vždycky nově vynalézá, každý den, každou hodinu.

Co byste dělal/i/, abyste předešli sovětské invazi. Tak aspoň já rozumím otázce, na kterou se už tak mnozí pokoušeli odpovědět. Odpovím tedy za sebe, po deseti letech: Dohromady nic, aspoň nic podstatného.

Znamená to, že nebylo chyb, nedostatků? Ovšem že bylo. Naopak, jako v každém politickém hnutí, bylo jich z hlediska historie i v československém jaro nemálo. Ale to neznamená, že vyhnout se jim by bylo umožnilo předejit sovětské invazi.

Československé jaro jako demokratické hnutí, vyrostlé na troskách zkrachované diktatury jako pokus o skutečnou demokratizaci socialismu v daných geopolitických, strategických a mocenských podmínkách, mělo šanci jenom tehdy, pokud by je, jako jednu z verzí socialismu, akceptovala velmoc absolutně ovládající tuto část světa. Ti, kteří československé jaro připravovali, i ti, kteří se stali jeho symbolem, i ti, kteří mu postupně dali svou podporu, vycházeli vesměs z určité představy o vývoji SSSR po Stalinově smrti. Tato představa Sovětského svazu jako velmoci i jako společnosti, která se, po uskutečnění základní industrializace zaostalé říše, bude stále rychleji vyvíjet k demokratickému socialismu - tato představa nevycházela ze sovětské historie a zkušenosti, nýbrž z historie a zkušenosti vlastní. To byl, chcete-li, omyl, ale omyl, bez něhož by bylo československé jaro nikdy ani nezačalo.

Z tohoto základního omylu vyplynul, chcete-li další: protože nemůže být sporu o tom, že československé jaro je socialistickým hnutím, že není namířené proti Sovětskému svazu a že je ochotné respektovat jeho strategické zájmy a současnou strategicko-politickou situaci v Evropě, nemá SSSR důvod k obavám, ale může československé jaro nakonec akceptovat, ba uvítat, jako model, jehož příklad nejen dodá novou sílu a atraktivnost socialistickým a komunistickým hnutím v ostatním světě, ale pomůže nacházet demokratická a progresivní řešení problémů ostatních socialistických zemí, včetně, ba dokonce v čele s SSSR.

V okamžiku, kdy by byli představitelé, inspirátoři a podporovatelé československého jara

pochopili, že obě zmíněné premisy jsou falešné - jak to chápali představitelé Novotného vedení - muselo československé jaro zemřít dávno před tím, než se narodilo. Už jako myšlenka, jako koncepce. Bez těchto dvou základních omylů je československé jaro v daných podmínkách a v dané situaci nemyslitelné. Proto je také nemyslitelné jeho opakování třeba v dnešním Československu, ale i v Polsku, Maďarsku a jinde. Pokud po roce 1956 ještě existovaly pochybnosti či iluze o charakteru sovětské moci, sovětské společnosti a o sovětské velmocenské politice v Evropě, desetiletí, které následovalo po srpnu 1968, je vyvrátilo. Nikdo v sovětské části Evropy si už nemyslí, že by SSSR toleroval jakýkoli pokus o skutečnou demokratizaci socialismu, pokus, který by plně nekontroloval a nemanipuloval, ať už přímo, nebo prostřednictvím plně kontrolované a manipulované komunistické strany.

Nenásilný přechod od dlouholeté diktatury k demokracii se strukturálně přilids neliší na Západě a na Východě. Začíná zevnitř režimu, jeho představiteli se stávají, v okamžiku krize, kádři diktatury, které pochopily, čeho je třeba. Nemají-li iniciátoři změn být okamžitě umlčeni a likvidováni silami starého režimu, které stále kontrolují především armádu, policii a byrokracii, musí všemi prostředky umožnit vznik demokratického hnutí zdola (především obnovení svobody tisku, shromažďování atd. atp.), které jediné mohou zabránit zbytkům diktatury v protidemokratickém puči a jsou s to vyrvat armádu, policii a byrokracii jejich kontrole. V tomto směru není například rozdíl mezi Československem a Španělskem, v jistém smyslu i Portugalskem. Československé jaro mohlo dokázat maximálně toto, a také to dokázalo. V tomto smyslu bylo naprostým vítězstvím v taktickém, strategickém a politickém smyslu slova. Vnitřní odpůrci demokratického socialismu byli poraženi na hlavu, ačkoli ještě v lednu, v únoru či březnu 1968 kontrolovali všechny, či téměř všechny klíčové pozice ve všech třech jmenovaných oporách diktatury.

Proti velmoci, která se v tom okamžiku rozhodla přivést znovu k moci poraženou diktaturu, nemělo však československé jaro nikdy šanci. Jako by ji nemělo Španělsko, kdyby v jeho sousedství existovala fašistická velmoc, která by se po totální vnitropolitické porážce profrankistických sil rozhodla přivést zpátky k moci Fragu Iribarne. Například. A s ním armádu a falangu.

Alternativou československého jara je jenom Gierek či Kádár. V nejlepším případě. Možná, že je to alternativa lepší než to, co je v Československu dnes. Asi je. Určitě. Ale jejich režim má s koncepcí i s režimem, který rostl z československého jara, pramálo společného. Takže je třeba se rozhodnout, zda jsme pro československé jaro nebo proti němu. Podle mne šlo o až neuvěřitelně úspěšný pokus o nemožné. Nemožné ne proto, že by socialismus nebyl slučitelný s demokracií, nýbrž proto, že s takovým socialismem není slučitelný Sovětský svaz.

Co bych dělal jinak? Všechno, kdybych věděl o SSSR, co vím dnes. Jak? Nemám tušení. Ale, upřímně řečeno, po všem, co máme za sebou, bylo by mi to líto. Československé jaro jako pokus o kvadraturu kruhu stálo za to. Protože bez pokusů o nemožné, nebo aspoň okamžitě nemožné, by si člověk nezasloužil být člověkem. Navíc jsem přesvědčený, že československé jaro jak svým vnitřním vítězstvím, tak svou porážkou z rukou druhé světové vojenské velmoci, je velikým ponaučením a zkušeností, a jako takové už vešlo do dějin.

Jsem rád, že se nikdo nepokusil proměnit zemi a lid, kteří tohle dokázali, ve velikánskou kaluž krve. Československo bylo vydáno Sovětskému svazu už v Mnichově. Tak jako tenkrát, byli by i dnes Češi a Slováci ochotni bojovat, kdyby jim chtěli a mohli pomoci ti, kteří teoreticky sympatizují s jejich pří. A občas jim vyčítají, že aspoň nespáchali sebevraždu, když už jejich přátelé a spojenci nenašli odvahu ani k daleko méně zoufalým gestům.

Řím 18.8.1978

NOVÉ KNIHY O ČESKOSLOVENSKU

Jana Beranová: PRAAG 21. AUGUSTUS 1968, Abelen Kein waren ook broers, Amsterdam.
Jiří Hájek: PRAHA TI AR ETTER, 1968-79, Oslo, J. W. Cappelens AS. Erazim Kohák: NÁROD V NÁS, česká otázka a ideál humanitní v údobí normalizace, Toronto, Publishers 68. Jiří Kosta: WORKERS COUNCILS IN THE PRAQUE SPRING OF 1968, The Macmillan Press. Jaroslav Krejčí: SOCIALDEMOKRATIE UND SYSTEMWANDEL, Berlin, Bonn, J. W. Dietz. POLITICKÝ VĚZEN JIŘÍ LEDERER, Index, Köln. V. V. Kusín: FROM DUBČEK TO CHARTER 77, Q Press, Edinburg. KNIHA CHARTY, dokumenty 1976-77, Index, Köln. Zdeněk Mlynář: NACHTFROST, EVA, Köln. Zdeněk Mlynář: MRÁZ PŘICHÁZÍ Z KREMLU, Index, Köln. Vilém Prečan: DIE SIEBEN JAHRE VON PRAG, Fischer Verlag. H. P. Riese: CHARTA 77, DIE BÜRGERINITIATIVE FÜR MENSCHENRECHTE, EVA, Köln. STUNDE NAMENS HOFFNUNG, Almanach tschechischer Literatur 1948-68, Fischer Verlag, Frankfurt. Jan Skála: DIE ČSSR, VON PRAGER FRÜHLING ZUR CHARTA 77, Verlag Olle u. Wolter, Berlin. Schi Li-suo: DAS KOMPLOTT VON MÜNCHEN 1938 und die Beschwichtigungspolitik, Verlag Rote Fahne.

PRAŽSKÉ JARO NENÍ KONEC, NÝBRŽ ZAČÁTEK

/ANI REFORMA, ANI REVOLUCE - NOVÉ CESTY VE VÝCHODNÍ EVROPĚ/

Jiří Pelikán

Hlavní otázka, která zajímá dnes - po 10 letech, která uplynula od "Pražského jara" a jeho porážky - národy Československa, ale i ostatní země Východní Evropy, a také všechny ty na Západě, jimž jde o obranu a rozvoj demokracie a pozitivní změnu politického statu quo, je tato: Jak se bude vyvíjet situace ve Východní Evropě v nejbližší budoucnosti? Bude to cesta postupných reforem sovětského modelu autoritativního socialismu, jak ji narýsovalo "Pražské jaro" v roce 1968? Nebo to bude cesta spontánních výbuchů nespokojenosti a hněvu jako dělnická povstání v Polsku v letech 1970/71 a 1976? Nebo je nynější systém v zemích Východní Evropy tak "zablokovaný" svým vnitřním mechanismem a zvnějšku hegemonií SSSR, že jakékoliv cesty ke změnám jsou uzavřeny na dlouhou dobu?

Příslušníci západní levice kladou často otázku po změnách ve známé terminologii: budou to změny ve smyslu "reformy" nebo "revoluce"? Podle toho také třídí politické síly a představitele ve Východní Evropě a "vybírají" si ty, s nimiž se identifikují nebo s nimiž mohou sympatizovat, a v nichž vidí potvrzení svých teorií. Ale realita Východní Evropy dokazuje denně, že staré, byť osvědčené šablony se v jiných situacích, nehodí pro nynější situaci v této (a nejen této) části Evropy.

Mechanismus změn - společné a specifické

Nevidíme "Pražské jaro 1968" izolovaně od ostatních pokusů o změnu ve Východní Evropě, k nimž patří lidový protest v NDR 1953, maďarské povstání a dělnické rady v Budapešti a "Polský říjen" v roce 1956, XX. sjezd KSSS s pokusem Chruščeva o destalinizaci. Je nesporně součástí tohoto řetězu pokusů a v jistém smyslu jeho vyvrcholení. Pravda, formy těchto pokusů byly velmi různé, i obsahově se značně lišily, ale přesto měly společného jmenovatele: šlo o odmítnutí a překonání stalinského modelu státu s monopolem moci komunistické strany a byrokracie, s hegemonií vůči druhým zemím a hledání a uskutečnění takového modelu socialismu, který by odpovídal vývojovému stupni těchto zemí, jejím rozdílným tradicím a potřebám a umožnil větší účast širokých mas na kontrole moci a správě společnosti ve smyslu původních ideálů socialismu Marxe, Engelse, R. Luxemburgové a jiných zakladatelů moderního dělnického hnutí. Jejich charakteristickým rysem bylo, že ať již iniciativa ke změnám přicházela "shora", z podnětu vládnoucí strany nebo "zdola", spontánním výbuchem nespokojenosti, počítala se změnami v rámci stávajícího systému, především prostřednictvím změn ve vedení vládnoucích struktur a pak realizováním potřebných politických a ekonomických reforem.

Při zkoumání různých mechanismů změn ve Východní Evropě se objevují především tyto základní společné rysy:
-zostření ekonomické a politické krize jako výsledek naroubovaného sovětského modelu na rozdílnou realitu zemí Východní Evropy;

začíná nedostatky v ekonomice, zvláště v zásobování obyvatelstva, vyvolává nespokojenost širokých vrstev a ta má zase svůj obraz uvnitř vládnoucí strany a jejího vedení.

-objevení se a aktivizace "reformních" stoupenců UVNITŘ vládnoucí strany, jež cítí potřebu změn a reforem a jsou ochotní hledat nová řešení i za cenu koncesí, zvláště v ekonomické oblasti,

-TLAK ZDOLA na vládnoucí stranu a její vedení ve formě veřejných projevů nespokojenosti a kritiky, ať ze strany intelektuálů (kteří mají více možností to formulovat než ostatní) nebo mládeže a dělníků a rolníků. Přes pokus tyto projevy potlačit a umlčet musí nakonec vedení vládnoucí strany s nimi počítat jako s politickým faktorem a hledat spolu s nimi kompromisní řešení,

-hlavní reakce vedoucí skupiny na tento pohyb spočívá v OSOBNÍCH ZMĚNÁCH na vrcholu pyramidy, jimiž se chce vládnoucí skupina zbavit odpovědnosti za minulé chyby a současně uchránit samotný systém beze změn,

-tíha SOVĚTSKÉHO HEGEMONISMU, který podmiňuje vývoj každé jednotlivé země Východní Evropy a současně vyvolává požadavky na rovnoprávnější vztahy s SSSR se silným protisovětským nacionalismem.

Všechny tyto prvky byly také obsaženy v krizové situaci Československa na sklonu roku 1967. Avšak specifičnost "Jara 68" spočívala v tom, že se zde mohly SETKAT tlak zdola a reformní tendence uvnitř KSČ, což umožnilo realizace hlubokých změn bez násilných výbuchů. Již za Novotného režimu se mohly formovat určité týmy a skupiny uvnitř strany a systému, jež mohly připravovat omezené reformy v různých oblastech života, i když pod kontrolou byrokratického vedení, které obvykle s realizací takových reforem váhalo. Tak se stalo, že v okamžiku kdy došlo k narušení monopolu osobní moci, symbolizovaného spojením funkce prvního tajemníka strany s funkcí prezidenta republiky v rukou Antonína Novotného se uvolnil prostor, v němž nespokojenost občanů našla partnera v dialogu uvnitř strany, přímo v její vedoucí skupině, v níž postupem času se prosadila progresivní

tendence, citlivá k nedostatkům a kritice a ochotná ke změnám. Je nutno zdůraznit, že OBĚ tendence byly stejně důležité pro další průběh "Pražského jara" a že se vzájemně podmiňovaly a na sebe působily. Někteří kritikové "Jara 68" "zleva" i "zprava" se snaží prezentovat tehdejší situaci tak, jakoby všechny zásadní změny v roce 1968 byly "vynuceny" na Dubčekově vedení JEN tlakem zdola a proti jeho odporu. Je pravda, že osobní změny na špičce stranického aparátu na plénu ÚV KSČ v lednu 1968 jen uvolnily prostor pro změny, aniž je nějak blíže určovaly (ostatně tento vývoj je typický pro všechny režimy stalinského typu, jež neumožňují přípravu politické i osobní alternativy) a že tento prostor byl postupně zaplňován iniciativou progresivní skupiny, jež musela proti odporu konzervativních elementů v aparátu mobilizovat široké masy a s jejich pomocí pak tlačit na stranické vedení k rychlejší a radikálnější realizaci změn. Tento vzájemný tlak není nic negativního, hlavně ovšem za předpokladu, že vedení včas pozná, jaké požadavky zdola může a musí uskutečnit rychle k zajištění masové podpory a současně že musí signalizovat základně reálné možnosti (vyplývající z mezinárodního postavení a tlaku Moskvy), jež si živelné hnutí nemůže při stavu omezené informovanosti samo uvědomit.

Nicméně je důležité připomenout, že jakýkoliv (!) silný tlak zdola by nebyl býval sto prosadit to, co se realizovalo během 8 měsíců "Pražského jara" (svoboda slova a informace, demokratizace KSČ a institucí, oživení politického a kulturního pluralismu, rehabilitace obětí stalinismu a represe, dělnické a podnikové rady, autonomie odborů atd atd) proti odporu strany a jejího vedení a že je proto nesprávné prezentovat Dubčekovo vedení jen jako slabocha, který ustupuje pod tlakem lidu. Přes své četné nedostatky bylo Dubčekovo vedení strany a státu v podstatě disponováno pro změny ve smyslu demokratizace systému a jeho váhání bylo způsobeno jednak odporem konzervativních sil ve straně a jednak pro masy neviditelným, ale silným tlakem Moskvy. Právě proto, že Dubček odmítl proces demokratizace brzdit či dokonce potlačit, jak to udělal v Polsku po roce 1956 Gomulka, rozhodlo se Brežněvovo vedení pro vojenskou intervenci, která byla pro Moskvu mnohem nepříjemnější variantou než by bývalo bylo potlačení nového kursu nějakým "svým" vedením KSČ, jež by mělo domácí autoritu či jeho konzervativní frakci, jež by se dostala k moci vnitrostranickým pučem. Toto vyústění dokazuje vitalitu a význam "Pražského jara" a nikoliv opak.

V této souvislosti nechci rozebírat všechny chyby Dubčekova vedení, z nichž mnohé byly nezbytným produktem tehdejší situace. Nutno se jen zmínit o hlavní iluzi, jíž byla důvěra, že dnešní sovětské vedení je pokračovatelem linie XX. sjezdu KSSS a že je možno počítat s jeho ne-li podporou, tedy alespoň tolerantností vůči "socialismu s lidskou tváří". Z toho vyplynulo odmítnutí brát v úvahu nebezpečí vo-

jenské intervence a hledat politiku, jež by mu mohla zabránit a čelit. Mám na mysli především potřebu mobilizovat část armády a dělnických milic k obraně a politicky široké masy k bdělosti ve vnitřní politice a současně hledat spojence v mezinárodní politice, především u socialistických zemí, jež usilovaly rovněž o větší autonomii vůči SSSR (Jugoslávie, Rumunsko i Čína) a současně v mezinárodním komunistickém a socialistickém hnutí na západě. Na rozdíl od mnoha jiných teoretiků i účastníků těchto událostí se nedomnívám, že sovětská intervence byla "nevyhnutelná" a "logická" a že se proti ní nic nedalo dělat a že proto KAŽDÝ podobný pokus o překonání sovětského modelu MUSÍ skončit stejně tragicky. To je teorie velmi nebezpečná, neboť vede k pasivitě a rezignaci. Nevychází také z všestranného rozboru všech alternativ tehdejší situace a ve svém důsledku ospravedlňuje jak kapitulaci vedení KSČ v Moskvě v srpnu 1968, tak sovětskou intervenci, již dodává charakter fatality.

Tento prostor ostatně zůstane nevyřešen, neboť historie nemiluje hypotézy a neumožňuje událostem se opakovat přesně tak, jak probíhaly, aby se daly prověřit jak pokusy v chemické laboratoři. Proto je mnohem důležitější analyzovat, jak se situace změnila po porážce "Pražského jara" a co z toho vyplývá pro další vývoj Východní Evropy.

Co se změnilo po roce 1968?

Už po roce 1968 a zejména nyní v souvislosti s 10. výročím sovětské invaze se vynořilo mnoho teorií, že porážka "Pražského jara" znamená "konec revizionismu" nebo "konec jedné epochy", jež začala XX. sjezdem KSSS a skončila intervencí. Podle zástupců těchto koncepcí skončilo období, kdy se mohlo počítat s možností reforem stalinského modelu z iniciativy vládnoucích komunistických stran.

Je pochopitelné, že čím větší byly naděje, vyvolané "Pražským jarem" v ostatních zemích Východní Evropy i v mezinárodním dělnickém hnutí, tím větší je zklamání z jeho porážky a z něho vyplývající deprese a resignace. Proto všechny úvahy o důsledcích porážky "Jara 68" jsou poznamenány silnou dávkou emocionality, což je docela pochopitelné. Každá poražená revoluce má za následek částečnou demoralizaci hnutí. Při veškerém pochopení pro tyto pocity však se mně nezdá správné vyvodit z této porážky už definitivní závěry o možnosti či nemožnosti té či oné cesty. Domnívám se naopak, že "Pražské jaro" a jeho zadušení vnějším zásahem nejsou "koncem", ale daleko spíše začátkem či průvodním jevem složitého historického procesu stále se zostřující a prohlubující krize sovětského modelu socialismu a jeho překonání cestou postupné demokratizace. To je ovšem zatím stejně nedokazatelné jako teorie o "konci" reformního komunismu či "revisionismu".

To však ale neznamená, že smíme přehlížet velkou změnu situace ve Východní Evropě, která nastala porážkou "Jara". Intervence

a její bezprostřední úspěch znamená posílení stalinských, dogmatických sil ve všech komunistických stranách Východní Evropy. Nejvíc zasáhly tyto změny Komunistickou stranu Československa: vyloučením a odchodem asi 480.000 komunistů byla KSČ přeměněna na poslušný nástroj sovětské politiky bez jakéhokoli spojení s masami a bez oné své části, která byla otevřena dialogu a změnám a která byla základem procesu demokratizace v šedesátých letech. "Reformní politika" roku 1968 byla také vážně oslabena v očích občanů kapitulací vedení KSČ - byť pod vojenským nátlakem - - přijetím tzv. moskevského protokolu, který otevřel cestu "normalizaci", jež postihla negativně většinu obyvatel. Ale i ostatní země Východní Evropy byly postiženy rozsáhlými čistkami stranického a státního aparátu, při nichž byly ze strany a z veřejného života vyloučeny tisíce aktivních komunistů a nekomunistů, podezřelých ze sympatií k "Pražskému jaru" nebo prostě považovaných za "potencionální revizionisty". Současně s tím přešly do ofenzívy konzervativní a dogmatické síly, které se dostaly po XX. sjezdu KSSS do defenzívy a získaly rozhodující pozice uvnitř stranického a státního aparátu. Posílila se úloha represivních aparátů, zvláště tajné policie a vojensko-zbrojního komplexu a přes ně kontrola Moskvy nad impériem. Navíc brutální vojenská intervence v Československu se stala varováním všech ostatních zemí, že jakýkoliv pokus o demokratizaci v zemích Východní Evropy narazí na nepřátelský postoj nynějšího sovětského vedení a bude potlačen stejným způsobem jako "Pražské jaro". To vede nesporně k určitému pocitu bezmocnosti a pasivity a čekání na "změny v Moskvě", bez nichž se zdá být úsilí o demokratizaci marné.

Tím zmizel prostor UVNITŘ vládnoucích stran pro hledání východisek, pro otevřenou diskusi, pro analýzu krize a jejích příčin a pro vypracování alternativ. To vše tím bylo vytlačeno MIMO stranu a oficiální instituce. TĚŽIŠTĚ diskuse, reformy a změny se PŘESUNULO MIMO stranu a establishment. Tak vzniká fenomén "disidence", protestu a opozice, jež má nejrůznější podobu a obsah. Rozhodujícím elementem vývoje a změn se stává VNĚJŠÍ TLAK nebo "tlak zdola" a vznik paralelních struktur, politických, kulturních, informačních. Tak dochází ke vzniku hnutí za občanská práva jako je CHARTA 77 v Československu, Výbor pro sociální sebeobranu (KOR) v Polsku, výbory na kontrolu realizace helsinských dohod v SSSR i vystoupení jednotlivců jako Bahro a Havemana v NDR, Hegeduse a maďarských sociologů Lukácsovy budapeštské školy a je doprovázejících paralelních neoficiálních institucí: nakladatelství "samizdat", výbory na obranu persekovaných, časopisy, létající univerzity, soukromé výstavy a divadelní představení atd.

Tato hnutí protestu a opozice mohou vykonávat nátlak na moc a donutit ji k ústupkům nebo se mohou projevit spontánními živelními

výbuchy nespokojenosti. I když mnohá z nich odmítají se stát opoziční platformou a záměrně omezují své působení na prosazování či respektování existujících zákonů, přesto se stávají politickým faktorem a za takové je taky považuje vládnoucí skupina. V prvním stádiu jsou tato hnutí většinou **m o r á l n í m** faktorem a dokonce se sami za takový považují, jako např. Charta 77. Mají-li však dosáhnout nějaké změny, musí se stát **POLITICKOU SILOU**, jež nebude působit jen na periferii moci, ale přímo v jejím centru a jež bude sto donutit vládnoucí skupinu k politickým koncesím. A to je možné jen za předpokladu, že toto hnutí bude zahrnovat hlavní sociální skupiny země Východní Evropy, na něž je vládnoucí systém zvláště citlivý, protože je potřebuje: především dělníky, od nichž režim odvozuje svou legitimitu, pak mládež, která má představovat "nového člověka", odchovaného socialismem, ale která právě proto je velmi citlivá na rozpor mezi ideálem socialismu a jeho byrokratickou, opresivní praxí a konečně angažované intelektuály, kteří jsou schopni vycítit hlavní potřeby společnosti, vyjádřit je a formulovat požadavky a alternativní programy. Bez nich se hnutí stává jen živelním výbuchem, jež může dosáhnout dílčích ústupků a změn ve vládnoucí skupině, ale nemůže dosáhnout změny systému, stejně jako protest inteligence zůstane jen morálním gestem bez podpory dělníků.

Ovšem dosáhnout takového spojení dělníků, mladých a inteligence ve společné akci se společnými požadavky vyžaduje dlouhou práci. Nemůže k tomu dojít spontánně, i když základní podmínkou a podnětem je krizová situace. Tu vycítují mnohem dříve a citlivěji právě intelektuálové a mladí lidé, zatímco získat podporu dělníků není tak snadné, pokud situace, zejména ekonomická, není jimi pocítována jako příliš tíživá a neúnosná. Nynější režimy se ani nepokoušejí dělnickou třídu získat na základě politiky a ideologie, nýbrž spíše je depolitizovat a neutralizovat orientací na svého druhu konzumní společnost: budete-li klidně pracovat a necháte nám starost o politiku, dovolíme vám koupit si byt či auto či zahrádku a můžete si pak myslet, co chcete. Tato politika není zcela bez úspěchu. K tomu přistupuje vliv strachu, založeného na teroru a diskriminaci proti každému, kdo je nespokojen a dává to najevo. Nad takovými lidmi visí Damoklův meč, že mohou ztratit kdykoliv to, co považují pro sebe za "vy-možnosti socialismu": stálou práci, lékařské ošetření, přístup pro děti na vyšší školu, soukromé vlastnictví, rekreaci atd. Inteligence se radikalizuje snadněji, protože má lepší spojení s vnějším světem a cítí bezprostředně útlak ve své činnosti jako element, který jí brání vykonávat své poslání. Jakmile však má v opozičním hnutí příliš velký vliv, vzniká nebezpečí, že se hnutí zabývá příliš jednostranně problémy intelektuálů a méně tím, co hýbe normálními občany a tím se od nich nutně izoluje. Stává se pak spíše **MORÁLNÍM** než politickým elementem.

Takový postoj ale znamená nebezpečí pro opoziční hnutí nechat se zatlačit do GHETA, tedy tam, kde je vládnoucí režim chce mít. Morální postoje a kritéria, jež jsou nesporně důležitými hodnotami, zůstávají totiž bez politického efektu, nejsou-li podporovány konkrétními AKCEMI. Ty ovšem musí mířit tam, kde se ROZHODUJE o zájmech lidí, kde se vypracovává POLITIKA a ji pak se pokusit ovlivnit silou své autority a TLAKU zdola (zvnějška). Politickým FAKTOREM se stane hnutí teprve tehdy, když se mu podaří prorazit zdi této "izolace", jíž mu vnucuje režim a když bude moci svým VLIVEM a SILOU působit směrem DOVNITŘ vládnoucí mocenské sféry.

Zde začíná ROZDÍL mezi protestem a disidentstvím, které mohou být jen projevem individuální osobní svobody, což je v podmínkách totalitního režimu jistě nesmírně důležité a stává se objektivně také politikou a mezi OPOZICÍ, která nejen odmítá a protestuje, ale má také svůj CÍL a PROGRAM změn, o něž usiluje a musí proto hledat i účinné prostředky, jak tohoto cíle dosáhnout. To už nemůže být věc jen jednotlivce či spontánní reakce na jednotlivé nespravedlnosti, ale nutnost shromáždit lidi na základě určité společné platformy a hledat nejlepší formy, jak tyto společné ideje prosazovat, aby se v životě realizovaly. To znamená vstoupit do politického života, takového, jaký existuje v zemích Východní Evropy dnes, t.j. ovládaného monopolem moci komunistické strany a jejího aparátu, opírající se o mocenské centrum a hledat cesty, jak prorazit izolaci a cenzuru, dostat se do styku s lidmi, získat je pro nové myšlenky, přesvědčit je o jejich právech a možnosti za ně bojovat a všemi dosažitelnými prostředky působit na vládnoucí skupinu, aby tyto požadavky musela vzít v úvahu a na ně reagovat.

Tvářit se, že vládnoucí strana a oficiální instituce neexistují a nás nezajímají, protože jsou nezměnitelné a obviňovat kohokoliv z iluzí a "zrádovství" proto, že hledá konkrétní cesty, jak tuto realitu měnit a jak v jejím rámci lépe působit na vládnoucí skupinu a ty části obyvatelstva, které od ní závisí a jsou s ní spojeny ať strachem nebo určitými zájmy, právě to je v podmínkách Východní Evropy zcela nerealistické. Protivníka je možno ignorovat, jsme-li s to jej izolovat a porazit bez jakýchkoliv kompromisů. To ale ještě není a dlouho nebude situace ve Východní Evropě. Radikální hesla a maximalismus jsou líbivé, ale v praxi mohou působit zcela nesprávně. Mohou pomáhat režimu uzavřít rodící se a ještě slabou opozici do politického gheta.

Rozdíl dnešní situace od roku 1968 a doby předchozí je ovšem také v tom, že opozice se nemůže dívat na vládnoucí stranu a její racionálněji myslící část jako na svého "přirozeného spojence", nýbrž spíše jako na "partnera", skoro proti své vůli. Tendence ke změnám a dialogu mimo stranu totiž nebudou vznikat ze socialistického přesvědčení a z vnitřní krize, prame-

nící z rozporu mezi spravedlivým ideálem a zdeformovanou praxí, jak tomu bylo do roku 1968, kdy ve vedoucích orgánech vládnoucích stran seděli ještě lidé - zvláště na střední úrovni - kteří věřili v socialistickou alternativu. Nyní vznikají pouze pod vlivem TLAKU zdola, boje, který opozice vede proti vládnoucí straně a z potíží, které z toho pro režim vznikají. Nynější vládnoucí garnitury v zemích Východní Evropy nejsou prodchnuty duchem ideologického přesvědčení, tak příznačného pro období stalinismu. Naopak, ztratily jakoukoliv víru v ideál socialismu a uvědomují si, že bojují pouze o udržení moci. Nesnaží se proto veřejnost přesvědčovat o správnosti své politiky, ale o NEMOŽNOSTI jiné alternativy a ZASTRAŠIT represí ty, kdo se s touto "realitou" nechtějí smířit. Apelují na rozum a ne na cit, na "realismus" a ne revoluční romantiku. Dnešní vedoucí funkcionáři vládnoucích komunistických stran Východní Evropy nestudují Marxe, Engelse a Lenina - leč ve formě "digestů" v brožurkách stranických škol, z nichž se naučí několik citátů, které je nutné povinně užívat při různých příležitostech. V soukromí se nijak netají, že celou tuto četbu považují za "staré nepotřebné haraburdí". Zato čtou hodně managerskou literaturu, která je má naučit efektivnosti řízení. Jsou pragmatici a jsou na to hrdí. O opozičnících a "disidentech" mluví jako o "naivních bláznech", kteří věří v neuskutečnitelné ideály.

Souhlasím s polským historikem Adamem Michnikiem, jedním z vynikajících mozků polského opozičního hnutí, že je nutno skončit s iluzí o procesu demokratizace vládnoucí komunistické strany jako něčeho nevyhnutelného a jen čekat, až se objeví nový Chruščov nebo Dubček. Po roce 1968 byl takový vývoj z uvedených již důvodů zablokován. Ale nikoliv navždy, to by byl velký omyl. Rozdíl je však v tom, že takový vývoj nenastane jako výsledek vnitřní stranické diskuse a krize, ale jen především jako výsledek VNĚJŠÍHO TLAKU a BOJE opozičních sil. Sám Adam Michnik, který kritizuje teorii revizionismu připouští, že takový vývoj je možný a nutný jako cíl opozičního hnutí v první etapě, když píše: "Podle mého názoru je pro disidenty v zemích východního bloku jen jediné cesty a to cesty nepřetržitého boje o reformy ve prospěch evoluce, která by rozšiřovala buržoazní svobody a zaručovala dodržování lidských práv. Polský příklad ukazuje, že tlak vůči držitelům moci může vyvolat ústupky, jež netřeba podceňovat. Je možno říci, že polská opozice zvolila spíše španělskou než portugalskou cestu. Počítá s postupnými a dílčími změnami a nikoliv s násilným svrhnutím vládnoucího režimu. (A. Michnik: Die Perspektive der Opposition - eine Evolution der Freiheit, Seite 305, MENSCHENRECHTE, rororo aktuell, 1977).

Podobně Rudolf Bahro ve své knize "Die Alternative" správně konstatuje, že vládnoucí strany a jejich aparáty "jsou nyní nepřáteli

jakýchkoliv změn, protože právě ony by na ně doplatily", ale současně připouští na jiném místě, že právě přímo z řad stranických ideologů se nejčastěji vynořují "duchovní podnětovatelé antibyrokratického bloku", protože v určité etapě si začínají uvědomovat, jak je byrokratický systém ponižuje a omezuje a odhalovat společenské příčiny tohoto stavu. (Die Alternative, Seite 384-86). Mám dojem, že Bahro tyto možnosti přeceňuje (mluví v této souvislosti i o tom, že se jistě objeví i nějaká hlava v politbyru, která se s těmito potencionálními reformními silami spojí), neboť podceňuje negativní důsledky sovětské intervence v Československu v r. 1968 na většinu zemí Východní Evropy, ale jeho různé teze o nespokojenostech a možnostech vývoje ve straně a jejím aparátu potvrzují, že jakékoliv zjednodušování je škodlivé. Opozice musí dnes počítat jak s odporem vedoucí stranické skupiny proti jakýmkoliv změnám a koncesím, ba se zesílenou represí a spoléhat se proto PŘEDEVSÍM na svůj boj a svou akci MIMO stranu a oficiální instituce. Současně však nesmí přehlížet prvky demoralizace, váhání, znechucení i vědomí nutnosti změn UVNITŘ vládnoucí strany, kam kromě nenapravitelných dogmatiků přece jen vstoupí nové síly, ať již pro kariéru nebo i proto, že to je zatím jediný způsob, jak lze prakticky působit na vývoj veřejného života. Není důvodu se domnívat, že by tito lidé neprocházel podobnými krizemi vědomí a procesem pochyb a zřání jako procházeli komunisté v době stalinské diktatury a po XX. sjezdu KSSS. Jistě, situace není tak příznivá pro toto "politické probuzení" jako před rokem 1968, ale to neznamena, že konflikty a protiklady zmizely. Tím víc je nutno AKTIVNĚ PUSOBIT i "směrem" na KSC a oficiální instituce, aby si tam působící "potenciální partneři" či "reformátoři" tyto problémy uvědomili a vyvodili z toho důsledky.

Stále znovu se proto vracíme k myšlence, že i dnes změny jsou možné, ovšem za podmínky, že MIMO stranu se bude vyvíjet TLAK opozice, že budou vznikat paralelní struktury a že od živelného protestu se přejde k uvědomělé OPOZICI a AKCI.

Strana nebo Hnutí - jaký nástroj opozice?

Ovšem takové působení dvěma směry, jednak k mobilizaci širokých mas a jednak k racionálnější mysli části vládnoucí strany a legálních institucí vyžaduje nejen odhodlání k občanské angažovanosti a odvahu k rizikům, ale také určitou politickou PLATFORMU, jež umožňuje soustředění sil a ORGANIZAČNÍ FORMU, jako nástroj k prosazení společných idejí. Koneckonců každé společenské hnutí si na určitém stupni vývoje klade otázku vypracování programu a jeho prosazení ve formě buď strany nebo organizace či jiného sdružení. Proto je přirozené, že tato otázka se stává v poslední době stále aktuálnější v těch zemích Východní Evropy, kde se překo-

nává stádium protestu a disidence a kde se vytvářejí podmínky pro politickou opoziční činnost.

Po porážce "Pražského jara" byla dlouhou dobu hlavní formou opoziční činnosti jednotlivá nebo kolektivní vystoupení, především představitelů "Pražského jara" k různým výročím a událostem nebo kulturních osobností jiných tendencí. Vedle toho se paralelně vyvíjel mezi mládeží kulturní "underground", který byl projevem odporu mládeže k oficiální kultuře a ideologii a který se také proto stal předmětem persekuce ze strany úřadů. Z různých projevů solidarity proti pronásledování příslušníků té i druhé tendence a v návaznosti na závěrečný dokument helsinské konference a na další mazinárodní dohody a pakty, jež čs. vláda podepsala se zrodilo hnutí za občanská práva s názvem CHARTA 77. V něm se na společné platformě, jímž je obrana občanských práv, zaručených ústavou, zákony a mezinárodními dohodami, ale systematicky pošlapávaných úřady spojili bývalí komunisté, socialisté, křesťané, trockisté a přední osobnosti kulturního a vědeckého života, intelektuálové, mladí lidé i dělníci - výraz politického pluralismu opozičního hnutí, jak se vykrystalizovalo za poslední období.

Vznik Charty byl jistě inspirován podobnými iniciativami v jiných zemích Východní Evropy, zvláště vznikem Výboru na obranu dělníků (KOR) v Polsku a skupin pro kontrolu plnění helsinských dohod v SSSR. Vznik těchto hnutí odpovídá skutečné potřebě těchto zemí i reálným možnostem neoficiální veřejné činnosti. Bylo by velkým omylem vidět jejich vznik jako ohlas na iniciativu Carterovy administrativy ve věci obrany občanských práv, jak se to někdy v tisku komentuje. Jak polský Výbor na obranu dělníků, tak Charta 77 vznikly před ustavením Carterovy administrativy a jsou výsledkem zkušenosti nejangažovanějších představitelů občanské iniciativy v Polsku a Československu, včetně porážek emancipačního hnutí v těchto zemích. Sám život tak potvrdil, že nikoliv "revoluční strana" či "avantgarda", ale něco zcela nového formou i obsahem, co se dá charakterizovat jako HNUTÍ pro demokratický socialismus, který bude respektovat svobody a práva všech občanů, je v dané situaci nejlepším nástrojem pro rozvinutí opoziční činnosti.

Tato "hnutí" za občanská práva či demokratický socialismus mají tu výhodu, že se zcela odlišují od organizací a institucí establishmentu a svou organizační volností umožňují existenci i v podmínkách totalitní diktatury. Nepotřebují zvolené vedení, ale pouze "mluvčí", nemusí budovat organizační strukturu, která umožňuje policii ji infiltrovat a odhalením jednoho článku rozbít celý organismus a hlavně umožňuje praktické uplatnění politického pluralismu, který je dnes tak charakteristický pro demokratickou opozici v zemích Východní Evropy. Kromě prohlášení, jež činí jménem hnutí "mluvčí" a různé dokumentace, hnutí

vyjadřuje své myšlenky prostřednictvím časopisů typu "samizdat", podporou paralelní a informační činnosti i materiální a právní podporou všech persekovaných. V poslední době také roste tlak na vytváření autonomních odborů, což má zvláště velký význam pro zapojení dělníků do opozičního hnutí.

Hnutí jako Charta 77 v Československu a KOR v Polsku dosáhla za dva roky své existence značných úspěchů. Největším z nich je sám fakt, že se vládnoucímu režimu nepodařilo je rozbít persekucí a izolovat od obyvatel intenzivními kampaněmi lží a zastrašování. Ovšem tyto úspěchy nesmí zakrývat nedostatky a úskalí, které se objevují a které si iniciátoři hnutí uvědomují, jak svědčí např. rozsáhlá diskuse mezi signatáři Charty 77 o poslání a formách či dalším vývoji hnutí. V případě Charty 77 se ukázalo nebezpečí v tom, že dosavadní dokumenty se příliš obracely k vládě a oficiálním úřadům a méně k široké veřejnosti a že se tyto dokumenty zabývaly často příliš specifickými problémy, které zajímají jen určité skupiny obyvatel. V poslední době dochází ke změně této praxe: Charta hodlá oznamovat předem témata, jimiž se bude zabývat a vyzývá i ty občany, kteří nepodepsaly Chartu a neúčastní se její činnosti, aby předkládali své návrhy a připomínky k problémům, které je pálí. Tím je také dáno, že oficiální dokumenty Charty se budou více obracet k veřejnosti než k úřadům, ačkoliv ani tento tlak nesmí být opuštěn, neboť Charta 77 od začátku prohlásila svou ochotu ke konstruktivnímu dialogu s vládou. Půjde nyní o to, zda Charta a také ostatní hnutí v zemích Východní Evropy budou s to navrhnout alternativy pro řešení takových problémů, které zajímají skutečně nejširší vrstvy obyvatel, např. mzdový systém, zdravotní péče, ochrana prostředí, cenová politika, přístup k informacím a vzdělání bez diskriminací, cestování, zajištění stáří apod.

Dokument polského KOR z října 1978 kterým se občané vyzývají, aby na veřejných schůzích žádali diskusi o těch bolavých problémech, naznačuje správnou cestu tímto směrem a zcela pochopitelně vyvolal podrážděnou reakci oficiálních míst. Ta jsou totiž ochotna tolerovat existenci těchto hnutí, dokud se omezují na určitý okruh lidí, zvláště intelektuálů a dokud se zabývají jen jejich specifickými požadavky, které nehrozí aktivizovat masy. Avšak pokus konfrontovat veřejně občany s úřady vyvolává jistě nebezpečí větší persekuce hnutí a vystaví je zatěžkávací zkoušce. Pro další vývoj v zemích Východní Evropy je naprosto nezbytné, aby tato hnutí za občanská práva se udržela a rozvíjela. Velkou odpovědnost za to nese i západní veřejné demokratické mínění a zvláště levice, jejíž solidarita je nutnou podmínkou obrany existence hnutí. Bude-li tato solidarita slabá či jen "diplomatická" - pod záminkou, aby se nepoškodily dobré vztahy k vládám zemí Východní Evropy - otvírá se tím nejen prostor pro iniciativu pravice a jiných sil, ale ohrožuje se tím budoucnost

socialistické demokratické alternativy v budoucnu.

Potřeba nového internacionalismu

Zkušenosti jak "Pražského jara" v roce 1968, tak budapeštské revolty a "polského října" z roku 1956 potvrzují, že pokus demokratizovat sovětský model v rámci jedné země nemá šanci na úspěch, protože umožňuje sovětskému vedení zasáhnout vojensky a dosadit takovou vojenskou garnituru, která zaručí "klid" a zachování systému. Proto nutno počítat s tím, že ani v budoucnu nebude mít obrodné hnutí typu "Pražského jara" trvalý úspěch, pokud se opět omezí jen na rámeček jedné země. To se ale týká i hnutí za občanská práva. Ani ono se nebude moci udržet, zůstane-li omezeno jen na jednu zemi. A i kdyby se udrželo a podařilo by se mu získat tak širokou základnu, že by bylo s to donutit vládnoucí skupinu ke koncesím, nemohlo by být jeho vítězství trvalým bez "internationalizace". Poražené nebo zatlačené dogmatické síly by totiž neváhaly zachránit své pozice povoláním "bratrské pomoci" zemí Varšavského paktu, jenž už dávno přestal plnit svou obrannou úlohu a přeměnil se v kolektivního četníka Východní Evropy.

Z toho vyplývá, že hlavním předpokladem úspěchu demokratizačního procesu v budoucnu bude jeho simultánní rozšíření ve dvou - třech zemích Východní Evropy, např. v Polsku, Československu, Maďarsku či NDR. To samo o sobě ještě nevyklučuje nebezpečí vojenské intervence, ale velmi ji ztěžuje, zejména v její nynější podobě "kolektivní akce" zemí Varšavského paktu. V takovém případě by totiž musela byrokracie použít kromě sovětského i vlastního vojska proti obyvatelstvu své země, což samo o sobě znamená velké riziko. Ale ani pro sovětské vedení by takové rozhodnutí nebylo tak snadné: stálo by před použitím vojenského zákroku v několika zemích současně s rizikem lidového odporu a se vzednutou vlnou protiruského nacionalismu, se všemi představitelnými mezinárodními i vnitropolitickými důsledky. To vše v době po podepsání helsinských dohod, za existence eurokomunismu a stále většího úsilí velkých západních komunistických stran o autonomii vůči Moskvě a s přítomností hnutí za občanská práva uvnitř sovětského bloku i s politickým napětím uvnitř samotného SSSR. Je otázka, zda by se odhodlalo za těchto podmínek ke stejné operaci jako v roce 1968 nebo zda by po zvážení všech rizik nezvolilo raději cestu kompromisů a koncesí, jež by umožnily národům Východní Evropy potřebné politické a ekonomické reformy, vrátily by tak domácím politickým vůdcům potřebnou míru autority a podpory u obyvatelstva výměnou za garancii, že budou respektovány vojenské i politicko-ekonomické zájmy SSSR v této oblasti (Jacek Kuroň charakterizoval tento budoucí pakt jako "finlandizaci Východní Evropy" v pozitivním smyslu). Proto jsou tak nesmírně cenné projevy mezinárodní solidarity, s jakými se setkala Charta

77 a polský KOR v ostatních zemích Východní Evropy. Proto je tak důležitá solidarita, kterou vyjádřila Charta 77 německému marxistovi Rudolfu Bahro i sovětským disidentům Ginzburgovi a Ščaranskému. A zcela novým krokem na cestě k novému internacionalismu bylo společné prohlášení Charty 77 s polským KOR k 10. výročí vojenské intervence zemí Varšavského paktu proti Československu a další společné akce. Tato spolupráce je ovšem zvláště trnem v oku byrokratům v Moskvě, Varšavě a Praze. Proto neváhali použít nejostřejších opatření proti jejímu rozšíření, včetně zatčení mluvčího Charty 77 a jednoho z předních představitelů "Pražského jara" Jaroslava Šabaty.

Jsme ovšem teprve na počátku tohoto procesu "internationalizace" a nedá se ještě s jistotou říci, zda hnutí složí tuto zkoušku dospělosti a zda překoná ty překážky, které zejména Moskva vytváří svou diferencovanou politikou vůči zemím Východní Evropy ve snaze zabránit jejich solidaritě a vyvolat co nejvíce třecích ploch, aby si tak udržela úlohu "nejvyššího arbitra". V této souvislosti je nutno také odmítnout jako nebezpečnou teorii, že se v zemích, ovládaných dnes Moskvou nedá nic dělat, dokud nedojde ke změnám v samotné Moskvě. Jistě že by takové změny v pozitivním smyslu ovlivnily vývoj Východní Evropy a otevřely schůdnější cestu k potřebným reformám, ale je docela možné, že naopak teprve boj národů Východní Evropy za nezávislost a větší svobodu a z toho vzniklá krize otevře možnosti pro změny v Moskvě. SSSR dnes totiž poskytuje obraz analogický bývalým koloniálním mocnostem, ale s jednou velkou zvláštností: zatímco tyto mocnosti ovládaly země s nižší životní a kulturní úrovní, SSSR je první velmoc, která kontroluje a ovládá národy, jejichž životní úroveň je vyšší než obyvatel "metropole". To má ovšem svoje důsledky: SSSR není sto vykonávat svou kontrolu těchto zemí převážně politickými, ekonomickými a kulturními nástroji vlivu a musí proto spoléhat hlavně na svou vojenskou sílu a přítomnost. Ta ovšem zase vyvolává nacionalistické nálady nejen u obyvatelstva, ale i ve vládnoucích kruzích jednotlivých zemí, jež by rády vykonávaly svou moc ve větší nezávislosti, aby se zbavily ódia úlohy "místodržících".

Proto je pravděpodobné, že v budoucnu se hnutí za občanská práva v zemích Východní Evropy, kromě SSSR, spojí s požadavkem národní a státní nezávislosti a nabude tak výbušné síly. K tomu se ještě může připojit další síla, která v poslední době prokazuje novou vitalitu: náboženství a církev (za všechny příklady stačí připomenout rostoucí morální autoritu katolické církve v Polsku a vliv, který bude mít v celé Východní Evropě zvolení polského kardinála Wojtyly papežem i na nebyvale rychlý početní růst národů s mohamedánskou vírou v asijských republikách SSSR).

Není vyloučeno, že se tak ve Východní Evropě vytvoří politická krize, která se přenesla do Moskvy jako se v minulosti národně-osvobozené války kolonií projevil v krizích režimů v metropolitních zemích. V každém případě je jasné, že boj za občanská práva se povede stále víc a víc na mezinárodní úrovni a že jen nová solidarita utlačených a diskriminovaných může tomuto hnutí dopomoci k takové účinnosti, že donutí vládnoucí skupiny k podstatným ústupkům a reformám.

Reforma i revoluce

Tento stručný přehled minulé i současné situace ve Východní Evropě, dokazuje, že v této oblasti rozdělení na "reformisty" a "revolucionáře" nemá své opodstatnění a je zcela falešné. Kdo opravdu usiluje o ZMĚNU nynějšího systému ve Východní Evropě musí být "reformistou", protože musí působit na stávající systém ve smyslu koncesí s cílem dosažení ústupků, změn a reform, ale současně "revolucionářem", protože realizace těchto reform v totalitním systému znamená v souhrnu jeho rozklad, tedy revoluci. Kvantita se zde mění v novou kvalitu: totalitní režim, který bude respektovat občanská práva jako právo na svobodu vyjadřování a shromažďování, na opozici a kritiku, na nezávislé odbory, na přístup k informacím a ke vzdělání a na kontrolu moci i účast na řízení věcí veřejných, přestane existovat jako diktatura a přemění se v něco zcela nového. Stalinisté a dogmatici to vědí a proto dnes odmítají jakékoliv reformy a ústupky.

Dále ukázal vývoj 10 let po intervenci proti "Pražskému jaru", že to byla sice těžká rána jakémukoliv hnutí za obrodu socialismu, ale že to neznamená konec boje za novou alternativu. Těžiště boje se sice přeneslo MIMO stranu a oficiální instituce a hlavním nástrojem pohybu se stal TLAK ZDOLA na vládnoucí stranu. Za předpokladu, že tento tlak bude dostatečně silný a bude se opírat o podporu dělníků, mládeže a inteligence, lze předpokládat, že nejen donutí vládnoucí skupinu k důležitým koncesím, ale že vyvolá i UVNITŘ vládnoucí strany nový DIFERENCIAČNÍ PROCES. Z něho se vynoří racionálnější myslící funkcionáři, kteří budou chápat - ovšem vždy pod tlakem hnutí i krizové situace - nutnost změn a reform. Tyto změny a reformy nebudou jistě zpočátku uspokojovat požadavky hnutí za občanská práva, ale umožní lepší život obyvatel a uvolní prostor pro další činnost opozice a tím pro nové, pronikající změny. I když socialismus byl stalinskou praxí a hlavně sovětskou politikou a jejich satelitů těžce zdiskreditován v očích většiny obyvatel, i když národy Východní Evropy odmítají diktaturu komunistické strany a jí nastolený politický systém, neobjevují se požadavky na návrat velkých továren a podniků a bank do rukou soukromníků. Určitá opatření se prostě stala součástí života a lidé chápou, že se nelze vrátit zpět. Žádají však takový politický systém, který by jim

umožnil kontrolu moci, účast na řízení, svobodu projevu a pohybu při ponechání společenského vlastnictví výrobních prostředků a základních sociálních vymožeností jako je zajištění zaměstnanosti, bezplatné zdravotní péče a školního vzdělání a sociálního zabezpečení.

To ovšem není nic jiného než realizace DEMOKRATICKÉHO SOCIALISMU, byť představy o něm mohou být různé, jak je chtělo uskutečnit "Pražské jaro". Jeho porážka vojenskou intervencí proto neznamena KONEC "reformního komunismu" či "revizionismu", ale naopak ZACÁTEK dlouhodobého historického procesu, jež vyústí v socialistické alternativě na základě postupných, ale zásadních reforem nynějšího systému až k dosažení skutečné emancipace celé společnosti ve smyslu ideálů socialismu. Ať se tomu bude říkat "třetí cesta" nebo "nová alternativa", je jasné, že půjde o společnost zcela nového typu, která nebude

ani autoritativním stalinským socialismem, ani mechanickým návratem k parlamentní demokracii západního typu.

Tento proces se ovšem nemůže rozvíjet nezávisle na vývoji v Západní Evropě a ve světě. Proces demokratizace systémů ve Východní Evropě vyžaduje udržení a rozvoj demokracie a sociálního pokroku v Západní Evropě, které zase potřebují pro svou obranu proti totalitním tendencím demokratizaci ve Východní Evropě. Náš osud je dnes mnohem víc spjatý, než si chceme připustit. Je přímo společný. Proto musí být společným i náš boj za zlidštění společnosti na Východě i na Západě.

Hnutí za občanská práva je v dané etapě hlavní formou tohoto boje, který předznamenává skutečnou revoluci na sklonku tohoto století.

(Ze sborníku Ende des Reformkommunismus? Rowohlt Verlag, Hamburg)

V jedné otázce jsou všechna hodnocení shodná. Považují za bezpochyby nejvýznamnější důsledek období, jemuž patří naše ohlédnutí, období 1968-1978, vznik "neformálního a otevřeného společenství lidí různých přesvědčení, různé víry i různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských i lidských práv v naší zemi i ve světě" - CHARTU 77. Přetiskujeme proto podstatnou část prvního dokumentu tohoto hnutí z počátku roku 1977.

Prohlášení Charty 77

Dne 13.10.1976 byly ve Sbirce zákonů ČSSR (č. 120) zveřejněny "Mezinárodní pakt o občanských a politických právech" a "Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech", které byly jménem naší republiky podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a vstoupily u nás v platnost dnem 23.3.1976. Od té doby mají i naši občané právo a náš stát povinnost se jimi řídit.

Svobody a práva lidí, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových sil, a jejich uzákonění může významně pomoci humánnímu vývoji naší společnosti.

Jejich zveřejnění nám ale zároveň s novou naléhavostí připomíná, kolik základních občanských práv platí v naší zemi zatím — bohužel — jen na papíře.

Zcela iluzorní je například právo na svobodu projevu, zaručované článkem 19 prvního paktu:

Desítkám tisíc občanů je znemožněno pracovat v jejich oboru jen proto, že zastávají názory odlišné od názorů oficiálních. Jsou přitom často objektem nejrozmanitější diskriminace a šikanování ze strany úřadů i společenských organizací; zbavení jakékoli možnosti bránit se, stávají se prakticky oběťmi apartheidu.

Statisícům dalších občanů je odírána "svoboda od strachu" (preambule prvního paktu), protože jsou nuceni žít v trvalém nebezpečí, že projeví-li své názory, ztratí pracovní a jiné možnosti.

V rozporu s článkem 13 druhého paktu, zajišťujícím všem právo na vzdělání, je nesčetným mladým lidem bráněno ve studiu jen pro jejich názory anebo dokonce pro názory jejich rodičů. Bezpočet občanů musí žít ve strachu, že kdyby se projevíli v souladu se svým přesvědčením, mohli by být buď sami anebo jejich děti zbaveni práva na vzdělání.

Uplatnění práva "vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem" či "prostřednictvím umění" (bod 2. článku 13 prvního paktu) je stíháno nejen mimosoudně, ale i soudně, často pod rouškou kriminálního obvinění (jak o tom svědčí mimo jiné právě probíhající procesy s mladými hudebníky).

Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Žádný politický, filozofický či vědecký názor nebo umělecký projev, jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky, nemůže být zveřejněn; je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy (zákonná ochrana proti "útokům na čest a pověst", jednoznačně zaručovaná článkem 17 prvního paktu, v praxi neexistuje); lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou; v oblasti duchovní a kulturní tvorby je vyloučena otevřená diskuse. Mnoho vědeckých a kul-

turních pracovníků i jiných občanů je diskriminováno jen proto, že před lety legálně zveřejňovali či otevřeně vyslovovali názory, které současná politická moc odsuzuje.

Svoboda náboženského vyznání, důrazně zajišťovaná článkem 18 prvního paktu, je systematicky omezována mocenskou svévolí: oklešťováním činnosti duchovních, nad nimiž trvale visí hrozba odepření nebo ztráty státního souhlasu s výkonem jejich funkce; existenčním i jiným postihem osob, které své náboženské vyznání slovem či skutkem projeví; potlačováním výuky náboženství apod.

Nástrojem omezení a často i úplného potlačení řady občanských práv je systém faktického podřízení všech institucí a organizací ve státě politickým direktivám aparátů vládnoucí strany a rozhodnutím mocensky vlivných jednotlivců. Ústava ČSSR a ostatní zákony a právní normy neupravují ani obsah a formu, ani tvorbu a aplikaci takových rozhodnutí; jsou často jen ústní, občanům vesměs neznámá a jimi nekontrolovatelná; jejich původci nezodpovídají nikomu než sami sobě a své vlastní hierarchii, přitom však rozhodujícím způsobem ovlivňují činnost zákonodárných i výkonných orgánů státní správy, justice, odborových, zájmových i všech ostatních společenských organizací, jiných politických stran, podniků, závodů, ústavů, úřadů, škol a dalších zařízení, přičemž jejich příkazy mají přednost i před zákonem. Dostanou-li se organizace nebo občané při výkladu svých práv a povinností do rozporu s direktivou, nemohou se obrátit k nestranné instanci, protože žádná neexistuje. Tím vším jsou vážně omezena práva, vyplývající z článků 21 a 22 prvního paktu (právo sdružovat se a zákaz jakéhokoli omezení jeho výkony) i článků 25 (rovnost práva podílet se na vedení veřejných věcí) a 26 (vyřazení diskriminace před zákonem). Tento stav také brání dělníkům a ostatním pracujícím zakládat bez jakýchkoli omezení odborové a jiné organizace k ochraně svých hospodářských a sociálních zájmů a svobodně využívat práva na stávkou (bod 1. článku 8 druhého paktu).

Další občanská práva, včetně výslovného zákazu "svévolného zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo koresponden-

ce" (článek 17 prvního paktu), jsou povážlivě narušována také tím, že ministerstvo vnitra nejrůznějšími způsoby kontroluje život občanů, například odposlechem telefonů a bytů, kontrolou pošty, osobním sledováním, domovními prohlídkami, budováním sítě informátorů z řad obyvatelstva (získávaných často nepřipustnými hrozbami nebo naopak sliby) atd. Často přitom zasahuje do rozhodování zaměstnavatelů, inspiruje diskriminační akce úřadů a organizací, ovlivňuje justiční orgány a řídí i propagandistické kampaně sdělovacích prostředků. Tato činnost není regulována zákony, je tajná a občan se proti ní nemůže nijak bránit.

V případech politicky motivovaného trestního stíhání porušují vyšetřovací a justiční orgány práva obviněných a jejich obhajoby, zaručovaná článkem 14 prvního paktu i československými zákony. Ve věznicích se s takto odsouzenými lidmi zachází způsobem, který porušuje lidskou důstojnost vězňů, ohrožuje jejich zdraví a snaží se je morálně zlomit.

Obecně je porušován i bod 2. článku 12 prvního paktu, zaručující občanu právo svobodně opustit svou zemi; pod záminkou "ochrany národní bezpečnosti" (bod. 3) je toto právo vázáno na různé nepřipustné podmínky. Svévolně se postupuje i při udělování vstupních víz cizím státním příslušníkům, z nichž mnozí nemohou navštívit ČSSR například jen proto, že se pracovní či přátelsky stýkali s osobami u nás diskriminovanými.

Někteří občané — ať už soukromě, na pracovišti nebo veřejně, což je prakticky možné jen v zahraničních sdělovacích prostředcích — na soustavné porušování lidských práv a demokratických svobod upozorňují a dožadují se v konkrétních případech nápravy; jejich hlasy však zůstávají většinou bez odezvy, anebo se stávají předmětem vyšetřování.

Odpovědnost za dodržování občanských práv v zemi padá samozřejmě především na politickou a státní moc. Ale nejen na ni. Každý nese svůj díl odpovědnosti za obecné poměry, a tedy i za dodržování uzákoněných paktů, které k tomu ostatně zavazují nejen vlády, ale i všechny občany....

LISTY (řídí Jiří Pelikán s redakční radou) vycházejí jako dvouměsíčník a jsou určeny především čtenářům v Československu. Přečtěte a předejte známým!

V ZAHRANIČÍ je možno časopis objednat za roční předplatné

20, - DM (nebo ekvivalent v cizí valutě) pro evropské země

25, - DM pro USA, Kanadu, Izrael a j. zámořské země (letecky)

27, - DM pro Austrálii, N. Zéland, Jižní Afriku a Již. Ameriku (letecky)

Předplatné a příspěvky na tiskový fond posílejte na

LISTY, PSchA München 112 76-802 složenkou nebo.

LISTY, Konto No 112844, Bayerische Vereinsbank, Leopoldstrasse, München.

Objednávky časopisu a knih (Tanky proti sjezdu, Zakázaný dokument) a ostatní korespondenci posílejte na adresu redakce:

LISTY, Via Torre Argentina 21, 00186 ROMA